

4

“საგერის ბიბლიოთეკა”

4

35113

ქოხში — სცენები სოფლის ცხოვრებიდან
ი. გომართელისა.

ტყვეობაში — ლ. მელშინისა
თარგ. ვ. გ—სა.

საბოლიტიკო ეკონომიის კრიტიკა —
ფ. ენგელსისა.

კ რ ე მ ი ა
№ 4

1905
ტფილისი

2. 26

წინასწარმეტყველების მარჯობა.

— (მარჯობა ?) —

ჩემი შიესა არ წარმოადგენს სახელოვნო ნაწარმოებს, — ის ნაყოფია მხოლოდ ჩემი დაკვირვებისა. მე კარგად ვიცნობ ჩვენს გლეხს და მინდოდა, დამეხატა ის, აღმენიშნა აქ, რაც თვითონ მინახავს, ან გამოგონია. უნუგეშოა ჩვენი გლეხის მდგომარეობა, უნუგეშოა. აუტანელმა ჰეჟიმიმა დააბეჩავა ის და გააღატაკა, განათლებისაკენ მიმავალი ყოველი გზა დაუხშო და, აი, დღეს ბიუროკრატიასთარ ერთად ცრუ-მორწმუნეობა, უვიცობა და თან სიღატაკით გალაღებული სნეულება მუსრს ავლებენ მას. საბედნიეროდ, ისევ ღარიბ ქოხში იბადება და იფუჩქნება გლეხის მსხნელი ძალა.

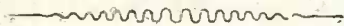
წინდაწინვე ვიცი ერთი საუფედური, რომლითაც მომმართავს მე შკითხველი: ჩვენი გლეხი ავადმყოფს ვერ დახრჩობდა, — ის არ არის ასე მხეციო. ჩვენი გლეხი ღვთისნიერი ადამიანია, მაგრამ ამგვარი სიმხეცის ჩადენა ზოგჯერ შეუძლია. ჭლექი ის საშინელი სენია, რომლისაც ჩვენს გლეხს მეტად ეშინია; ის დარწმუნებულია, რომ, ერთხელ თუ გაჩნდა ჭლექი სახლში, მერე სუფევლას მუსრს გაავლებს, და ამიტომ ხშირად ველურ ზომას მიმართავს ხოლმე ჭლექის მოსასხობად. დიდი ხანი არ არის მას აქეთ, რაც ზემო-იმერეთის ზოგიერთ ადგილებში ჭლექიანებს გადაწვევდნენ ხოლმე, ე. ი. ცალკე მოუწნავდნენ ფაცხას, დაამწუფდევდნენ შიგ და საკმე-ლიდან აწვდიდნენ სსჭმელს; ხშირად კი მოგუდავდნენ ხოლმე:

იფუნენ ისეთი ზირები, რომლებიც ამ ხელობას კისრუ-
ლობდნენ და კარგ სასუიდელსაც ღებულობდნენ. ხალხი
აქ საზიზღარს ანათერს ხელადა, რადგანაც ეს მიაჩნდა ერ-
თად-ერთ რადიკალურ ზომად ჭლექის მოსასპობად. ამგვარი
მაგალითი მე ბევრი ვიცი ჩემის საკუთარის პრაქტიკიდან. მო-
ვიყვან მარტო ორს. რამდენისამე წლის წინად ზემო-იმერეთ-
ში მანახეს ჭლექიანი ქალი, რომელსაც პრეტესი იმდენად
არა ჰქონდა გავრცელებული, რომ თვეზე მეტი მაინც არ
ეცოცხლდა. შინაურებს მე ავუხსენი, რაშიაც იყო საქმე. ორი
კვირის შემდეგ ავადმყოფის მეზობელი ვნახე და, როცა
გვითხე ავადმყოფის ამბავი, მოახჩვესო, მიზასუხა და ჩაიარა.
შარშან ერთმა შუა-ხნის კაცმა ქალიშვილი მომიყვანა და
მთხოვა: გასინჯე და მითხარი, რა ჭირსო. ავადმყოფი ჭლე-
ქიანი აღმოჩნდა, მაგრამ ჭლექი ახალი დაწეებული იყო და
შეხედულობით ავადმყოფი იმდენად საღი იყო, რომ, რაც
უნდა ჩქარის ნაბიჯით ევლო იმის სენს, რამდენსამე თვეს მა-
ინც იცოცხლებდა. მე ავუხსენი ავადმყოფის ამბავს, რაშიაც
იყო საქმე, და თან დავძინე, თუ რიგთან უუკადლებას მიაქ-
ცევთ, შეიძლება გადიტანოს-მეთქი. — მეც ვიცოდი, რომ ჭლე-
ქი სჭირს, მარა მაინც თქვენს დასტური მინდოდაო, მიზასუხა:
წამალს ნუ მიწერ, ვიცი, რომ ჭლექიანის წამალი არ არის,
შარშან შვილი მუყავა ჭლექით ავად, ეგ უფლიდა იმას და
იმისგან გადაეღვა, ახლა ეგ უფლას გადაგვდებს; სხვებიც
მუყავს შვილები, იმისთანა წამალი მომეცი, რომ სხვებს არ
გადაეღვასო. — მე ავუხსენი, რომ ამგვარი წამალი არ არის, და
დავარბიკე, თუ როგორ უნდა ჭლექიანის მოვლა. სწორედ ერ-
თი თვის შემდეგ მოვიდა ისევ ის კაცი ჩემთან და სხვა შვი-
ლი მომიყვანა გასასინჯად. შენი ქალიშვილი როგორ არის-
მეთქი, დაგვკითხე მე. — მოფაკვდინე, ბატონოვო, მიზასუხა. — რა-

გორ თუ შაკვდინე-მეთქი, ვკითხე გაცტებულმა. — გადავაწვანე და მოვაკვდინეო, ამისსნა: ბევრი იუვირა საცოდავმა, არ მჭირს მე ჭლექიო, მარა ერთი შვილის გულისთვის მთელ ოჯახს ხომ ვერ ამოვწვევტდიო. ეს გლეხი დარბაისელი იყო და სახე მეტად მშვიდი და პატიოსანი ჰქონდა. მისი სიტყვები და ჩადენილი საქციელი სრული წინააღმდეგობა იყო მისი სახის გამომეტყველებისა. შენ დაუძახე მას, რაც გენებოს, მკითხველო, მე კი დღესაც ვერ გადამიწვევტია ჩემს გულში, რა ვუწოდო მას, — გაფართლო თუ გაგვიცხო?..

ყოველივე ეს მხოლოდ ერთ-ერთი ეპიზოდია იმ ყოველ-მხრივის უნუგეშო მდგომარეობისა, რომელშიაც ჩვენი გლეხი იმყოფება. და ჩვენ კი მას უურადლებას არ ვაქტევდით, სანამ ისევ მან — ტანჯულმა და წამებულმა — არ მიაქცია თავის თავს უურადებას.

ი. გომართელი.

ქ ო ს შ ი

სტენები სოფლის ცხოვრებიდან
ხუთ მოქმედებად და ექვს სურათად.

ივ. გომართელისა.

მ ო მ ქ მ ე დ ნ ი :

საჩინო გულიაშვილი. 50 წლის გლეხი. გძელი თმა აქვს, მოკლე წვერი, შუა ტანისა არის. ჩოხა აცვია, მოკლე ახალუხი და ქალამან-პაიჭები.

თამარი. ამისი ცოლი, ორმოცი წლის ქალი, ქარებით დავარდნილი.

ნათია. ამათი ქალი 17 წლის,

დომენტი. ამათი ვაჟი ოცი წლისა.

ლუკა. საჩინოს ძმა, ორმოცდახუთი წლისა.

ვლისაბედი. მკითხავი დედაკაცი, ორმოცდა-ხუთი წლისა.

მარიკა. ნატას ბიძაშვილი და ამხანავი, 17—18 წლისა.

მართა. აზნაურის ქვრივი, 55 წლისა, ნატას ნათლია. მართას თანახლავს ორი ახალგაზრდა რძალი.

თალხანი. 45 წლის გლეხი.

მამასახლისი, მწერალი, „ბორჩიკები“, „პომოზნიკი“ და გლეხები.
ახალგაზდა ექიმი.

მოქმედება პირველი.

(სცენა წარმოადგენს გლეხის საჯალბოს: შუა ცეცხლი, კერას სწორად საქვაბეა ჩამოკიდებული, ერთ კუთხეში პატარა თარა და ზედ გობი და ქოთნები დგას, იქვე თახჩა*), მეორე კუთხეში დოქი, ჩაფულა და ჩაფი. ერთგან თოხი და ბარია აყუდებულებული. იქვე ნაჯახი გლია. კედელზე გუდაა ჩამოკიდებული და ნამგალი. ერთ კუთხეში ლოგინია გაშლილი. ლოგინის თავში სკივრია. სკივრის თავზე ლეიბები, ბალიშები და საბნებია. ლოგინის სწორად კედელზე ძველი წინდებია ჩამოკიდებული და დახეული ქალამნები. ლოგინზე თამარი წევს ტანისამოსში. ილლიამდის საბანი ზურავს. სახლში სამი სამფეხიანი სკამია).

თამარი. ნატია, ნატია, ნატა გოგო, ნატა, ნატა! (ზაუზა) საჩინო, საჩინო!.. არ დაგარჩინა ცოლქმრობის გამჩენმა! ვაი, ვაი, აჰ, ოჰ, დედა, დედა, დედა! (ცდილობს წამოდგეს და ტკივილებისაგან ოხრავს). დამტოვეს, მარტოკა: მიმატოვეს, ვიღრჩობი და წყლის მომწოდები: აღარავინა მყავს. (დიდის წვალებით წამოდგება ლოგინზე) ყველას მოვძულდი, ჩემი პატრონი აღარავინ არის (ისმის ზახის რეკა ეკვლეისიდან, თამარი ზიჯჯავს იწერს) ღმერთსაც კი მოვძულდი, მარა ღმერთს ახლა კი არა, დიდი ხანია მოვძულდი. გლეხ-კაცი როდის უყვარდა ღმერთს, რომ ახლა შეიყვაროს; იმასაც დიდკაცები უყვარს, დეილოცა მისი სამართალი. (ზაუზა)

* პატარა შაფი.

შე დალოცვილო, ყოველ დღე გეხვეწები, მი-
იბარო ჩემი სული, ყოველად ძლიერი ხარ და
რა ასე გაგიჭირდა ჩემი სიკვდილი? რა შეგ-
ცოდე ამის ფასი? (ზაუზა) ეჰ, ღმერთი, ღმერთი!..
სად არის ღმერთი? თუ ღმერთია, დეილოცა მისი
სამართალი, რატომ არის ამდენი უსამართლო-
ბა ქვეყანაზე? ეგერ ყარამანამ ბიძაშვილი მოკ-
ლა, ციმბირში გაგზავნეს, ბქ ხაზინა მოიპარა,
ჩამოვილა სახლში და მეფესავით ცხოვრობს,
თავადიშვილს თავს ზრ უკრავს, მე ჭიანჭველაც
არ გამისრესია, სიკვდილს ვეხვეწები. ყოველ
დღე და ისიც არ გაიმეტა ჩემთვის. ბოროტი-
ვინც არის, ღმერთიც იმისკენ არის; საწყალის
და მართალის საშველი არც ყოფილა და არც
იქნება. (ზაუზა) მაცხოვარო, ნუ მიწყენ! წმინ-
და გიორგი, ნუ გაშირისხდები, შენ უკედ იცი
ყოველიფერი, ჩემი ცოდვილი გნით ნათქვამს.
ნუ მიწყენ. (ზაუზა, შემდეგ წელში იტაცებს ორი-
გე ხელს) დედა, დედა, დედა! გატეხა, ეს-ეს
არის წელი. არა, სად დაიკარგნენ ამდენ ხანს?
ი, ნატა მაინც რაღა იქნა? ჯერ არც ჭადი-
გამომცხვარი, არც სამარხოა მიმდგარი. ქრის-
ტიანმა, ადამიანმა კვირა უქმე დღეს ცივ ჭად-
ზე რაფა გადაარონიოს! სიღარიბეს კი ამოუ-
ვარდა მომგონი. ვწვალობთ, ვიტანჯებით მთე-
ლი სიცოცხლე და რისთვის? ცივი ჭადის-
თვინ (უკანასკნელ სიტყვებზე შემადის ელისაბედი).

ელისაბედი. ზოგს ცივი ჭადიც ენატრება, ჩემო თამარო!
თამარი. მოხვედი, ჩემო ელისაბედ? მე კი მეგონა, და-

მივიწყე მეთქი. იმ დღეს რომ მაღამო მომიტანე, პატარა დამიამა, მაგრამ ი გლახა გოგომ ვერ წამისვა კარგად. წინეთ რაფა შემეძლო განძრევა, ახლა ლოგინზედაც წამოვჯდები ხოლმე. იმდენს რომ შევიძლებდე, აქედან კუთხემდე მივიდოდე და ჩემი ხელით წყალს დავლევდე, თუნდა მეორედ დავბადებულიყო!

ელისაბედი. ღვთის წყალობით და ადამიანის მეცადინეობით, იმ კუთხემდი კი არა, ეკლესიამდე მიხვალ. ნახევარ წელიწადში ფეხზე დაგაყენებ.

თამარი. (ცოტა გამხიარულებული). ნეტავი, ერთ წელიწადს დავდგებოდე და ერთ დღეთ არ ჩავადებ. სამი წელიწადია, ასე ვარ დაკრული ლოგინზე, რისი სული მიდგია კიდე, არ გიკვირს?

ელისაბედი. შენი ბრალიც არის, ჩემო თამარ: გაყევი, ეს დოხტურიო, ეს ფერშალიო, რაც რამ გაგაჩრდა, აფთიაქს გადააღიე თავზე.

თამარი. ეჰ! გაჭირებული ადამიანის ამბავი არ იცი? ლობე-ყორეს ედება! რასაც გაიგონებს, ყოველიფერი ჯერა.

ელისაბედი. შენ ჭკვიანი ქალი ხარ ჩემო თამარ, და არ უნდა დაგეჯერებია. შენ სხვებს უნდა არიგებდე, რა ჩემგან დარიგება გჭირია?

თამარი. ან კი რიდასი ჭკუა შემრჩა, რატომ არ გიკვირს. ჩემ სიცოცხლეში ერთი დღე ბედნიერად ცხოვრება არ შემხვედრია. ჩემს დედ-მამას თავზე საყრელად ქონდა ყოველიფერი. დარბოჯახში ჩამაგდო იღბალმა; სიღარიბეს ჯანი გავარდეს, ჩემი სიმდიდრე ჩემი შვილები იყო.

და ცხრა შვილში ორი-ღა შემრჩენია. ნეტა თვალით დასანახავად არ დამღირსებოდა ჩემი დომენტი და, მადლობა ღმერთს, ალბად, ასე მწერებია.

ელისაბედ. მართლა, როდის ელით დომენტის?

თამარი. ახლანდელი ახალგაზრდისას რას ვააგებს ადამიანი? ეს ერთი თვეა, იწერება ჩამოვალო. დღე-დღეზე ველით; ფოშტის ფული გადასახდელი გვაქვს; ეს საცოდავი კაცი დარბის და ვინ რას მისცემს! მისი იმედი გვაქვს, იქნება პატარა მოგვიტანოს რამე.

ელისაბედ. მე რომ ვითხარი, არ დაგავიწყდეს. ქმარ-შვილი ნუ გამიწყდება, ხუთი კაჭალი მანათი დახარჯული მაქვს შენს წამლებზე და სამი მანათის მეტი არ მოგიცია ჯერ. სანამ ხუთ მანათს არ მიშონი, წამალს ველარ მოვიტან ამის მეტს (ბოთლს ამოიღებს ჯიბიდან და აძღვეს) რა ვქნა, ვიცი, რომ არ შეირჩენ ჩემსას, მარა წამალს ყიდვა უნდა, მე ხომ ტყუილა არ მამლევენ; შემზადებამ შენი ჭირი წაიღოს. აი ეს წამალი სულ შავ ღვინოშია შემზადებული. სამი ბოთლი ვადუღე და ერთ ბოთლზე დაგაყენე.

თამარი. ოღონ შენს გამჩენს შეხედე, ნუ მომიძულე და რავარც ჩამოვა ჩემი დომენტი, ხუთ მანათს, თუ მეტს არა, მაშინათე გიშონი.

ელისაბედი. შენ ფიქრი ნუ გაქვს, რაკი ხელი დაგადე, მოგარჩენ კიდევ. ბასილა მაინც აღარ გახსოვს, შე ქალო, ლეკიშვილი? რავა იყო მერე! არ

დამიჯერა, ქალაქში წავიდა, ბალნიცაში ერთ თვეს იწვა, იქიდან ურმით ძლივს ჩამოიყვანეს. იქ თურმე ქარების წამალს აძლევდნენ, იმას კი ქარ-ჭია ბუასილი კლავდა. იცოცხლე, იმან იკადრა ჩემთან მოსვლა! ორმოცი წურბელი საჯდომზე დავაყარე, სამი ბოთლი წამალი დავალევიე და, უკაცრაული პასუხია, წინ და უკან სულ ნალველივით ვაქცევიე ჭიის ბუდე. ისე შენ იცოცხლე და ჩემმა ქმარშვილმა იცოცხლოს, როგორც ის მორჩა და გამომრთელდა.

თამარი. ყველაფერს იღბალი უნდა, ჩემო ელისაბედ! იღბალს ჩემამდინ ვინ მოუშვებს, ათასი ეშმაკი დახვდება გზაში.

ელისაბედი. იღბალი კი არა, ხელი მუშაობს, ხელი! თუ ქალი ვარ, ხუთ თვეზე ლეკურს გათამაშებ, მარა შენც უნდა შემიწყო ხელი. ერთი კვირა რომ წამალი იხმარო და ერთ თვეს ისე დარჩე, მე რა ვქნა, ჩემო კეთილო? არა, ხელს ნუ წამიხდენ და შენ თავსაც ნუ დაიღუპავ. იმისთანა სიზმრები მაქვს, რომ ნურაფრის გეშინია.

თამარი. (იღიშება) აბა შენ იცი და შენმა ღმერთმა.

ელისაბედ. მაშ ახლა სულ ვერაფერს მომცემ?

თამარი. ახლა ნუ დამემდურები, ჩემო ელისაბედ და, დომენტი როგორც ჩამოვა, ნატას ხელით გამოგიგზანნი.

ელისაბედი. აბა, კარგი, ეს ბოთლი რომ გამოცალო, ხუთი მანათი გამოგზანე და ორი ბოთლი თერთრი ღვინო. ეს წამალი წითელ ღვინოშია და-

დუღებული. აწი თეთრში იქნება, მერე ყვი-
თელში დაგჭირდება (მიღის).

თამარი. (მარტო). ხუთ თვეში ზეზე გაგარონიებო! ჰმ!
ნეტაი მართლა!.. ერთი წელიწადი იყოს!
როდის ვიყავი ბედნიერი რომ, ახლა გავხდე?
ეკკლესიაზე წახვალო! მეღირსება კი ის დღე,
რომ ეკკლესიაზე მივიდე და ჩემი ხელით სან-
თელი დაუნთო წმინდა გიორგის? ჩემი ალე-
ქსანდრეს საფლავი ვნახო? ღმერთო, ისე მაინც
ნუ მომკლავ, რომ იმის საფლავს ქვა არ და-
ვადვა. ეს ექვსი წელიწადია, სულ იმას ვფი-
ქრობ, აი, დღეს დავადებ ქვას, აი, ხვალ, აი,
ზეგ-თქო, და დამირჩა ასე. ახლაც იმიტომ შე-
ვებხარებოდი ჩემი დომენტის ჩამოსვლას, რომ
ფულს მომიტანს და ალექსანდრეს ქვას და-
ვადებ-მეთქი, და აქაც რალაც ეშმაკათ ეს წყე-
ული გამიჩდა. (ზაუზა) მაგანაც რა ქნას? ღმერ-
თმა გადაუხადოს, სამი მანათის მეტი არა მი-
მიცია-რა ჯერ და, მთელი თვეა, მწამლობს...
ხუთი მანათი მე მაქვს დახარჯული წამლებ-
შიო! ტყუის!.. ყველა ეშმაკები არიან, ყვე-
ლას გაცარცვაზე უჭირავს თვალები. (ზაუზა)
ღმერთო, ნუ მიწყენ მე ცოდვილს, რა მრჯის
სხვის გასჯას, ალბად, დახარჯავდა, აბა ტყუი-
ლა სად იზონის წამალს... იქნება, დომენტიმ
იმდენი მოიტანოს, რომ ალექსანდრესაც ეყოს!
შემოდის ნატია და საღფეთქში ჰურჩი აქვს გა-
ხვეული).

ნატია. უპ რა სიცხე იყო! ასე ჯერ არ შემცხობია.
(წყაღს სწამს ჩაფუღიდან).

თამარი. სად იყავი, შეილო, ამდენ ხანს? შენს მეტი სა-
ხლში არავინ არის, შუადღე-წამოვიდა აგერ
და ჯერ ჭადიკ არ გვაქვს ჩაჯენილი. როდის-
ღა მოგვესწრება?

ნატია. (თახნაში ჩაიხედავს) ერთი ჭადი და ნახევარი
გვექონია, დედა! მე ბაზარში ვიყავი და ეს პური
ვიყიდე (დედას საფეთქით ჰურს აძლევს). მა-
რიკას მწვანილს და ბოლოკს ვთხოვ და სა-
დილი მალე იქნება.

თამარი. (ჰურს შინჯავს, შემდეგ მოგლეჯს და სწამს) ვინ
მოგცა, შეილო, ამისი ფულიმერე? რა გემრი-
ელია, შენ დაგენაცვლოს დედა! ამას ნუ შე-
ვჭამთ ამ სადილად, შევინახოთ და გამოვი-
ზოგოთ, როცა სამარხვო არ გვექნება, ჭადს
შევატანთ ხოლმე.

ნატია. იმდენი პური კი მოეტანათ დღეს ბაზრობაზე,
რომ ერთ სოფელს ეყოფოდა. რა საკაბეები
ქონდათ, დედა, ურიებს! ვამბობდი ჩემს გულ-
ში, ეს რომ ჩემათ გადააქცია, ყოველ დღე
ახალ-ახალ კაბას შევიკერავ-მეთქი.

თამარი. მერე, მე კი არ შემიკერავდი, დედა?

ნატია. შენ სულ ბამბაზის კაბებს შევიკერავდი. ერთი
ბაღდადი იყო, დედა ჩემო, ექვს აბაზ-უზან-
თულათ ყიდდა ი წყეული, მაგრამ მანათათ
გამოიტანდა კაცი; მისთანა იყო, როო!.. თვა-
ლები ზედ მრჩებოდა, რომ მოვდიოდი. ვთქვი
რამდენჯერ, მოდი გავბრუნდები და ვიყიდი—

მეთქი, მარა მოვითმინე; ერთხელ დავაპირე გაბრუნება: მოდი, მანათს შევაძლევ, ალბად, არ მომცემს და წამოვალ ისევ-მეთქი, მარა მეორე გულმა მითხრა: ერთიც ვნახოთ, დავიძახა: წაიღე მანათათო, მერე ხომ გული დაგწყდებაო.

თამარი. გოგო, სად გქონდა მერე ეგ მანათები? ხომ არავინ გაგიცარცვავს?

ნატია. გავცარცვე აბა! ვიპოვნე გზაში (თამარი გაკვირვებული მისჩერებია). რას მომჩერებხარ, დედა, არ გჯერა? (ნატია ამოიღებს კაბის ჯიბიდან ფულს, თვლის და აძლევს დედას). აი, დედა, სამი მანათი და ათი შაური; ეს ფული შენ გქონდეს, წამალში როცა დაგჭირდეს, მაშინ დახარჯე; მამას არ უთხრა, თორემ წაგვართმევს.

თამარი. (გაკვირვებული) გოგო და, ვინ მოგცა ამდენი ფული?!

ნატია. მამა ჩემს რომ ვუთხარი გაზაფხულზე, აბრეშუმის ქია უნდა დავაჯინო-მეთქი, დამიყვირა: მე იმის ხლოფოთის თავი არ მაქვსო. მერე მე და მარიკამ დავაჯინეთ ჩუმათ, დღეს გავყიდეთ ბაზარში და შეიღი მანათი და სამი აბაზი გვერგო. შუაზე გავიყავით, ექვსი შაური პურში მივეცი და დანარჩენი შენ მოგიტანე.

თამარი. ერთი შეხედეთ ამ კუდიანს! მერე შენთვის არაფერი გიყილია?

ნატია. რა უნდა მეყიდა, დედა? კაბა ჯერ მაქვს, ფეხსაცმელიც. აგერ-აგერ, დომენტიც ჩამოვა, ისიც მომიტანს რასმე და მეტი რა თ მინდა?

თამარი. არა, შეილო, შენი ახალგაზდობის მონაგარი-
რომ მე დავხარჯო, ღმერთი მიწყენს; შენ წა-
ილე და მოიხმარე, რავარც გინდა. შენ ახლა-
გასათხოვარი ქალი ხარ. ვაი დედა შენს, რომ
ასე დავარდა, თუ არა ასე რაღა გამყოფებდი,
შეილო? თვალი სვამს და თვალი ჭამს. შენი
ხნის გოგო ახლა სულ გამოწყობილი უნდა
იყოს. თუ არა მარტო სილამაზით ვის მოე-
წონები?

ნატია. უმალ ჩემი კუბო ნახე, სანამ გავთხოვდებოდე.
რად მინდა გათხოვება? აბრეშუმსა რომ ვა-
ჯენდი, ღმერთს ალექმა მივეცი; თუ რამეს
ავიღებ, სულ დედაჩემს მივცე-მეთქი.

თამარი. უი ჩემ თვალებს! გათხოვება როგორ არ გინდა,
გოგო? კაის იზამ, აბა, ჩვენ თუ შამოგვაჩერდი,
ორ დავარდნილ ბებერს! ქალიშვილი იმისია,
რომ უნდა გათხოვდეს. ეს ფული, შენ წაილე,
შეილო, ის თავსაფარი რომ მოგწონებია, იყი-
დე, ერთი კაი საკაბე იყიდე კიდე და, მარი-
ობა მომავალია, ღმერთი მრავალს დაგასწრებს,
ტოლ-ამხანაგებში გაერევი და ქვეყანა გაგი-
ცნობს.

ნატია. არა, ჩემო დედა, მე არაოდეს არ გავთხოვდები,
მე სულ შენთან ვიქნები (ჩაკვრება დედას და
კოცნის) რაცა ხალხი იყო ღღეს, დედა, ეკ-
კლესიაზე! ზალიკას ბიჭს, ბასილას, ცოლი
მოუყვანია და ეკკლესიაზე ყავდა. რო აქებდენ
არც მისი ნახევარია!

- თამარი.** მართლა, რავარი ქალია? (ფუფს ცხვირისახტში ახეფს და თავქვეშ ანახავს).
- ნატია.** ტანათ კაია, ნაწნავები წელზე აყრია; თვალწარბიც კარგი აქვს, მარა ტუჩ-კბილი და ცხვირი ღმერთმა შეინახოს. როცა გაიცინებს მაინც, ზედ არ შეაფურთხებ!
- თამარი.** მართლა, ახალი ღვდელი როგორ სწირავს?
- ნატია.** სემელარია როგორც გაათავა თურმე; ეკურთხა და აქ გადმოამწესეს; სულ ახალგაზდაა, დედა?
- თამარ.** ნეტავი იმის დედას! ვისაც ღვდელი გამეფდება შვილი, იმას რა უჭირს, შვილო! სწავლა ასე კაია, მარა ჩვენისიანა გლექკაცისათვის არაფერი არ გაუჩენია დალოცვილ ღმერთს.
- ნატია.** არა, დედა, ისიც გლექკაცია თურმე; ეკკლესიაზე ყველა ლაპარაკობდა, გლექკაციაო.
- თამარ.** იქნება, შვილო; განა გლექკაცი ვერ ისწავლის! ჩემი ალექსანდრე რომ ცოცხალი მყავდეს, ახლა ის პრიჩენიკი იქნებოდა; იქნება, ჩვენც კი მოგვასწრებდა ღმერთი მის ღვდლობას.
- ნატია.** მისთანა იქადაგა, დედა, მისთანა, რომ ყველას ცრემლები მოუვიდა.
- თამარი.** რა იქადაგა, შვილო?
- ნატია.** რა ვიცი, მეორედ მოსვლა რომ იქნებაო, იესო ქრისტე გეტყვისთო: მე მშობიდა და არ მაჭამეთო, მციოდა და არ ჩამაცვითო, მწყუროდა და არ მასვითო, ამიტომ ყველა გაჭირვებულს უნდა შევეწიოთო, თორემ ღმერთი წაგვწყმენდსო. საკურთხს აქ კი ნუ მოიტანთო, გააკეთეთ და თქვენ სოფელში ღარიბებს, გლახებს

დაურიგეთო, უფრო მადლიაო. რა ვიცი, ბევრი ილაპარაკა, მაგრამ ნახევარიც ვერ დავიმახსოვნე. (შემოდის საჩინო დაღაღუღი, ცოლშვილს ან შეხედავს, სამუფეს სკამს კერასთან დაიდგამს, ჩამოჯდება; ანის ჩათვიქრებული. სიხუმცა).

საჩინო. სხვაგან სამხარს ემზადებიან და აქ კი ჯერ სადლიც არავის მოგონებია.

თამარი. ვის უნდა მოგონებოდა? მე ვარ და, ჩემ თავსაც აღარ ვარგევიარ; ეს საცოდავია და, ახლა დაბრუნდა ესიც.

საჩინო. მეც მაგას ვწუხვარ, რომ ახლა დაბრუნდა. მაგის ტოლები სხვაგან მთელ ოჯახს უვლიან და ეგ კი ახლა დაბრუნდა!

თამარი. შენ როცა ეშმაკი შეგიჯდება, რას ამბობ და რას არა, აღარა გაგეგება-რან. ლხინსა და თამაშაში იყო, არა? წირვა მოისმინა, გაგიწყრა მისი მადლი, ორიოდე შაური მქონდა, იმის პური ვაყიდვიე ზაზარში და ეს იყო!

საჩინო. ვისაც უწყრება მისი მადლი, თვალითა სჩანს!

თამარი. არა დაინახა-რა შენმა თვალებმა? შენმა მოწამლულმა ენამ მომისწრაფა დღე, თუ არა კიდე არა მიჭირდა-რა.

საჩინო. რა ვიცი, ასე იძახი, შე მამაცხონებულო, ჩემსობას, და შვიდი შვილი ამოდევი მიწაში.

თამარი. (კულმცხუღი). მიწა გაგისკდა და შიგ ჩაგიტანა ბარემ! მე მოვკალი შერე, შე ოხრის შვილო? (ტიჩის).

ნატია. ბეჩა, მამა-ჩემო, რა დაგემართა შენც ერთი? რაღა

უქმე დღეს ალაპარაკდებით ხოლმე? (საერთო სიჩუმე).

საჩინო. სადილი ჭამეთ?

თამარი. უშენოთ როდის გვიჭამია სადილი, რომ ახლა გვეჭამა?

საჩინო. რაღას ვუცდით? თუ რამეა, შევჭამოთ, თორემ აწი კიდევ დაღამდება. წლის ოდენი დღე მოდის ახლა და ჯერ ჩემ პირში არა ჩასულა-რა.

ნატია. მე გავიბრენ, წვანილს მოვიტან და სუფრასაც გავშლი (მიდის).

თამარ. წირვაზე იყავი ამდენხანს?

საჩინო. წირვაზე?! გლახქაცისათვის არც წირვაა და არც ლოცვა. მთელი დღე ფულზე დავრბოდი და ხუთი მანათი ვერსად ვიშოვე, არავინ არ მომინაცვლა ხელი. ჩემი შვილის პატრონს ხუთი მანათი მაინც რაღათ უნდა გამიხდეს საღრიჰ ჭინოდ, მარა, დეილოცა ღვთის სამართალი, ყველაფერს იღბალი უნდა!..

თამარი. რათ იცი, შე უბედურო უაღაგოდ საყვედური? ჩამოვა ამ დღეებში და ჩამოგიტანს, აბა, ხელცარიელი ხომ არ მოვა, ოთხი წელიწადია, კარშია?

საჩინო. რავარც შარშანწინ ჩამოგიტანა ისე ახლა ჩამოგიტანს.

თამარი. რატომ, ადამიანო?

საჩინო. აი, ნახვით. აღდგომა და ხვალიანო. ახლანდელი აღარც ბერი ვარგა, აღარც ახალგაზდა (პაუზა).

თამარი. რაში დაგჭირდა მერე ი ხუთი მანათი?

საჩინო. რაში და... წულა-მესტში!

თამარი. რა ყველაფრის ატრიზავება დაიწყე? ზოგიერთი ადამიანი რომ დაბერდება, ჭკუა გამოელევს.

საჩინო. აბა, რაში დამჭირდებოდა! ეს ორი კვირეა, ბორჩიკი ფოშტის ფულსა მთხოვს; ექვსი და ათი შაური მაქვს მისაცემი, ხუთი მანათი მაკლია და იმაზე დავრბოდი... ჩვენი შემბრალები კი არავინ არის (ნატია შემოდის და წვანელი შემოაქვს, წამქვსაც თახჩაზე აწეობს, სუფრა მოაქვს და ლავინთან სდგამს).

ნატია. ღმერთი, მამა, ღმერთია ჩვენი შემბრალები! დღეს ღვდელი ამბობდა საყდარში: ის მალლიდან ყველაფერს ხედავსო, ჩვენს კაი საქმეს და გლახას ის გაარჩევსო.

საჩინო. არაფერსაც არ ხედავს! თუ ხედავს, რატომ არა აქვს გაკითხვა, რატომ არა აქვს სამართალი? მართალ ადამიანისათვის სიღარიბე, ტანჯვა, წვალება და მწუხარება გაუჩენია და, ვინც ბოროტია, ვინც ქვეყანას ცარცვამს და ყვლფთამს, ის ალხენათ ცხოვრობს.

ნატია. (ჭადები მოაქვს, მწვანელი და ზური, სუფრაზე აწეობს და ჭადს ცეცხლზე აფიცხებს). სამაგიეროდ ჩვენ ტანჯვას ბოლო მოედება, მართალი სამოთხეში იქნება და ყველა ცოდვილი ჯოჯოხეთში.

საჩინო. ვინ როგორ იქნება იქ, არავინ არ ვიცით, შვილო! საიქაოდან ჯერ არავინ დაბრუნებულა. რაღა დროს ჭადის ფიცხებაა, სამხრობა წამოვიდა. (იღებს ჭადს, სუფრას მოუჭდება და ჭამას იწეებს, ნატია გვერდით მოუჭდება, ეველა საქმეს ჭამს).

თამარი. აბა რა იყო, მურდაყანის ცოლმა, მართამ, რომ საიქაო მოიარა, თუ არავინ დაბრუნებულა იქიდან? ასე ამბობენ, ორი დღე და ღამე კვდარი იყო და, რომ გაცოცხლდა, ყველას ამბავს მოყვა, ვინც საიქაოს ენახა.

ნატია. გარსავენის ცოლი რომ მოკვდა, ირინე, შარშანწინ, წლის თავზე, ძროხა არ დაუკლეს? მართას ენახა და ასე შეეჩვილა: რას მერჩოდენ, რომ ეს წუწკი ძროხა აქ გამომიგზავნესო? იქ მოსვენება არა მქონდა მაგისგან და აქ ვუარესი დღე დამაყენაო, ხან სად გადახტება და ხან სადო, მთელი დღე უკან დავდევო.

თამარი. თურმე საკურთხი სულ იქ მიუღისთ და მე ცოადვილს კი არ მჯეროდა! საწყალი სისოს ქვრივი ენახა კიდე და ცალფეხა ქათამი ეჭირა ხელშიო. იმ დაწყევლილ რძალს ქათამი რომ გავგზავნა საკურთხად, ცალი ფეხი ბოვშისთვის მიეცა; ამიტირდა და ველარ გავაჩუმეო, მერე გამოტეხილიყო, მართას რომ ეს ეთქვა!

ნატია. ჩვენმა ღვდელმა კი თქვა, დედა, საკურთხი რომ გააკეთოთ, ღარიბებს დაურიგეთო. (ამ მუსაიფში რომ არიან, საჩინოს ჭადის ლუკმა დაადგება გულზე, ვეღარც იქეთ გადააქ, ვეღარც აქეთ, ცდილობს გადაუღაზოს, სახე ექაჩება, თვალები ებერება).

თამარი. (მიძახებს) რა დაგემაართა, კაცო!

ნატია. რა იყო მამა? (ზაუსა) ვაიმე! (წივის).

თამარი. (ნატას) ნუ გეშინია, შე გლახა, ნუ! (საჩინოს სუფრიდან ჩაფუღას აწვდის) ა, წყალი, ჩქარა და-

აყოლე. (სახინო წყაღს სვამს, შემდეგ წამოდგება ზეზე და ამოიხსრებს).

სახინო. ჩვენი ცხოვრება ცხოვრებაა? ძაღლის ცხოვრება ჯობია; მთელი სიცოცხლე უნდა იწვალო, დღე და ღამე უნდა გაასწორო და რისთვის? ამ ცივი ჭადისთვის! ესეც ერთ მშვენიერ დღეს გულზე დაგადგება და მოგარჩობს. ამისთანა ყოფას რა ვუთხრა! ზოგს იმდენი აქვს, რომ ათას თუმანს ხარჯავს, ზოგს კი გამთბარი ჭადი ენატრება. (შემოდინს ამ დრას მამასახლისი, მწერაღი და ორი ფულის მკრეფავი — „ბორჩიკი“).

მამასახლისი. შენი წყალობით ვეზი ნაჩაღნიკიდან ყოველ დღე ზამეჩანია უნდა მივიღო. ყველა დროზე იძლევა ფულს, შენ კი ასჯერ უნდა გვათხოვინო.

სახინო. თუ მქონოდა, ხომ მეც დროზე მოგცემდი! როცა არა მაქვს, რა უნდა მოგცე?

მამასახლისი. რა ჩემი საქმეა, გაქ თუ არა გაქ? მე მიბრძანებენ, ამა და ამ ვადაზე ფული წარმოადგინეო. მეც იმ ვადაზე უნდა წარვადგინო. იმას მე არავინ არ მკითხავს, ამას ადროვე და ამას ნუ ადროვებო.

სახინო. საქმეც ის არის, რომ გაკითხვა არაფრის არა გაქვთ.

მამასახლისი. ჩვენ სალაპარაკოდ არა გვცალია, რამდენია ამაზე? (ეკითხება „ბორჩიკს“)

ბორჩიკი. ექვსი და ათი შაური უნდა იყოს.

მამასახლისი. დღეს უკანასკნელი ვადა იყო, ექვსი და ათი შაური წარმოადგინე.

საჩინო. მანათ ნახევარის მეტი თუ ჩემ სახლში მოიძვე-
ვებოდეს, შერცხვენილი ვიყო (უბიდან ქისას
იღებს). აჰა, ეს წაიღეთ, ამ ორიოდე დღეში
შეილი ჩამომივა, ხუთ მანათს რაღა არ ჩამო-
მიტანს, რა ვიცი!

მამასახლისი. მოიტა ეგ მანათ ნახევარი და დანარჩენს
ჩვენ დავძებნით, იქნება კიდევ ვნახოთ რამე.
(საჩინო ქისას აძლევს ერთიანად, მამასახლისი ითვ-
ლის) მანათი და ექვსი შაურიც, ეს აბაზი ყალ-
ბია, არ გამოდგება; ვინც შენ მოგატყუა,
შენც იმას შეატყუე. (საჩინო აწთმევს აბაზიანს
და ღწიქებს) აბა, დაძებნეთ ყველგან, იქნება,
ექნეს საღმე კიდევ ფული, მე ვიცი ამათი ეშ-
მაკობა! (ბეჭნიკები სვიჯრს სხსრეკენ და შიგ ნა-
ჭრებს შინჯანენ).

ნატია. მად არაფერი არ არის, თუნდა ღვთის მშობელს
დავიფიცავ, დასამალავი ფული სად არის?

საჩინო. მამაკაცს ქული იმიტომ ახურავს, რომ ნამუსი
არ დაჰკარგოს. თუ მქონდეს, თქვენ დაგიმა-
ლავთ? რაცა მქონდა, აკი მოგეცით? სკივრის
ჩხრეკა რა პატიოსნებაა?

მამასახლისი. შენ არავინ არ გკითხავს, პატიოსნება გვი-
ქადაგეო.

საჩინო. მე ჩემი თავი, ჩემი სვინდისი მკითხავს. ენა კაცს
მისთვის აბია, რომ სიმართლე თქვას და არა
იმისთვის, რომ ხამივით მუნჯათ იდგეს.

თამარი. რამ აგტება, აღამიანო, ვის ეჩხუბები?

საჩინო. თულები ხომ არ არიან, რომ სადილსაც არ
გვაცლიან? შემოცვინდენ და სკივრსაც კი ან-
გრევენ!

მამასახლისი. შენ ხმა გაკმიდე, თორემ სამი დღე ნაობახტში ჩაგამწყვრევ და მშიერ ძაღლივით გაწკმუვილებ.

საჩინო. ძაღლები რომ არ იყოთ, ამასაც არ იკადრებთ.

მამასახლისი. შენ ვის უბედავ მაგას? (გაიწვეს საჩინოსკენ, მაკა საჩინო უკან დაიწვეს, ნაჯახს წამოაფლებს ხელს და მოუდერს მამასახლისს, ისიც შედგება).

საჩინო. თეხი არ გადმოდგა, თორემ ცოცხალი ველარ გახვალ აქედან. ამაზე მეტი რაღა მომივა? (თამარი და ნათია კივილს შექნიან. ნათია მამასახლისს და მამის შუა ჩადგება).

მამასახლისი. (ცოტა დაბადის კიფათი) აქ რა მოგიხერხოდა, თუ კაცი ვარ და ქული მხურავს, ისეთ ალაგას გაგიხსენებ მაგას, რომ შენც არ მოელოდე.

მწერალი. პრისტავს მოვახსენოთ ყველაფერი და ის გვაყურებიებს მაგის სეირს.

საჩინო. გაიქეცით ახლავე, ენა მიუტანეთ. თქვენი ხელობა ხომ მეტი არაფერია.

მამასახლისი. მწერალო, შენ ეს ყოველიფერი დაინახსოვრე, პროტოკოლი შეადგინე. თქვენ მოწმეები იყავით (ბორჩიკებს).

ბორჩიკები. (სკივრს თავს ანებებენ) აქ გახვრეტილი გროშიც არა ჰყავა.

მამასახლისი. ძალიან კარგი. აბა მურთაქაში ენახოთ (მიდის თამარისაკენ, თამარი საჩქაროთ მურთაქას ქვეშ ხელს შეუობს, ცხვირსახტში გახვეულ ფულს გამოიღებს, დამაჯავს საბან ქვეშ ხელს. მამასახლისი თამარს ხელს წაატანს) ნუ მალავ, ნუ! აქ მოიტაკ სულ ერთია ველარ დამალავ.

თამარი. არაფერი არ არი, სული არ წამიწყდეს, არაფერა. ცხვირსახოცი გამოვიღე.

მამასახლისი. მე ნაფხამ იმ ცხვირსახოცს და ისევ უკან დაგიბრუნებ (ხელს ამოართმევს და ცხვირსახოცს აცლის, მაგრამ თამარს ღონივრათა აქვს ჩაჭკერილი და დიდხანს არ ასებებს).

თამარი. თუ ცოლ-შვილი გიყვარს, თუ დედაშვილობა გწამს, თუ ღმერთი გიყვარს, თუ ხატი გწამს, თუ ჯვარი გწამს, წამლის ფული მაქ გადამაღული, სხვისი ნაწყალობები, ნუ წამართმევ, შემიბრალე, ღმერთი შენ ცოლ-შვილს შეიბრალე, ნუ წამართმევ!

მამასახლისი. (აცლის, როგორც იქნება, ცხვირსახოცს, გახსნის და თვლის ფულს, თამარს კი ამ დრას ორივე ხელები მისკენა აქვს გაშვერილი ხვეწნის ნიშნად). შენ საეშმაკოთ წამოწოლილხარ, მხართეძოხე! (თვლის ფულს).

თამარი. წამლის ფულია, შემიბრალე კუტი, დავრდომილი, ნუ წამართმევ, შემიბრალე!

მამასახლისი. აქ სამი მანათი და ოთხი შაურია. კიდევ აკლია ორ მანეთამდე. ბორჩიკო! წამოიღე, მადერ, რომ ძროკუნჭულო ქვაბია! (ერთი ბორჩიკი ქვას აიღებს. ფეკლა კარებისაკენ მიდის. საჩინო გაუქანება იმისკენ ნაჯახით).

საჩინო. ბარემ შიმშილით ამოგვწყვიტეთ ყველა! ორ მანათში მაგხელა ქვაბი უნდა გამიყიდოთ? (დასცხეას ნაჯახს უუთ ბორჩიკს და წარმოქვს ქვას. ბორჩიკი წაბარბაცდება, სხვები საჩინოს ეცემიან და დაუწყებენ ცემას. ერთი ბორჩიკი უკანი-

დან ეცემა და ხელებს გაუკავებს; საჩინო. გართავისუფლებს ხელებს, წააქცევს ბოძივს, დაუშენს ეველას ნაჯახს უფით. ქალები კივიან, მამასხდლისი ხანჯალს ამოიღებს, საჩინოს მოუქნევს, მაგრამ ის კლავში ნაჯახს დაკრავს და ხანჯალს გააკდებიანებს, კანდვენის ეველას გარედ და უკან გაჭყეება. ნატია ძიკს დაეცემა და ტირის)

თამარი. (ტირილით) მოკლავენ იმ უბედურ დღეზე გაჩენილს, მოკლავენ სწორედ, რაღა გვეშველება, რაღამ გვარჩინოს? (საჩინო შემობრუნდება დაქანცული და შუბლ-გაჭრილი).

საჩინო. (უფიქრით) სად არის სამართალი? სად არის კანონი? ამას ქვია კანონი, წადით და საწყალი კაცი დაარბიეთო? ეს არის კანონი? ღმერთო, რატომ არ ხედავ ყოველივე ამას? თუ ხედავ, რატომ არ მოავლენ შენს ძლიერებას? (შეტვლილი კაღოთი, ცოტა ხნის შემდეგ). ეჰ, ჩვენი შემბრალე არავინ არ არის, — არც ღმერთი და არც კანონი. ქვეყნად აღარაფერი აღარ ყოფილა, მართლისა და საწყალის შემბრალე არავინ აღარ არი. ფუი, ამისთანა სიცოცხლეს კი რა ვუთხრა! ქვას დავიკიდებ გულზე, წავალ, ქვეყანას გავაგებიებ და რაღა არავინ გამიგონებს, რაღა არავინ გამოჩდება იმისთანა მადლიანი, რომ საწყალი და გაჭირებული შეიბრალოს?

თამარი. წამლის ფული! წამლის ფული! რაღა მეშველება? ღმერთო, შენ ნუ შეარგებ, ვინც მე ის ხელიდან გამომგლიჯა; ნურც შენ შეიბრალებ,

ვინც მე კუტი და ღავრდომილი, არ უემიბრა-
ლა (შემოდის ჰომოშნიკი).

პომოშნიკი. საჩინო, ხვალ გზაში უნდა გახვიდე!

საჩინო. როდის ვიყავი გზაში აღარ გახსოვს?

პომოშნიკი. ამ ორი კვირის წინათ იყავი, მარა ახლა
ისევ უნდა გახვიდე, — კიდევ მოგიწია.

საჩინო. მერე მე ორ კვირეში ერთხელ მიწვევს გზაში
გასვლა და ჩემ მეზობელ კიმოთეს წელიწადში
ერთხელაც არ უწვევს? მარა თქვენც იცით და-
ბალი ღობე! იმას ფულები აქ და მე კი არა.
ხომ? ის მანათიანებს ჩაგიდებსთ ხელში და მე
კი ვერა. არა?

პომოშნიკი. მე არაფერი ვიცი, მოწერილობა ასე-
თია, რომ გზაში უნდა გახვიდე ხვალ. არ გა-
ხვალ, დაიშტრაფები.

საჩინო. როგორ? ის მოგწერეს, მდიდრებს კარებზე აუ-
არეთ და ღარიბებს სული ამოართვითო? ჰა,
ჰაი, დედასა! ჩვენი აღდგომაც დადგება.

პომოშნიკი. თუ გადირიე, ჩემო ძმაო, წმინდა გიორგზე
წადი და პირჯვარი დაიწერე. გადიხარ თუ არა
ხვალ გზაში?

საჩინო. (გაბრაზებული წამოვარდება) აქედან დამეკარგე,
თვარა შენ კი მოგერევი! (ჰომოშნიკი გარედ გა-
ვარდება).

მოქმედება მეორე

(სცენა წარმოადგენს ისევ იმ ოთახს. თამარი ლოჯინზე წევს, ნატია შუა ცეცხლთან სკამზე ზის და წინდას ქსოვს)

თამარი. ბევრი ხალხი იყო, შვილო, ეკლესიაზე?

ნატია. ბევრი იყო, დედა. (ზაუზა) მართლა, რა უნდა გითხრა: ტოტოს შავები გაუხდია და ეკლესიაზე გახდათ.

თამარი. რომელ ტოტოს, შვილო, ქერეჭაშვილს?

ნატია. ჰო, ქერეჭაშვილს.

თამარი. გასულელებულა საწყალი: ჯერ წელიწადიც არ არის, ცოლი რომ დამარხა და რა ეჩქარებოდა შავების გახდა? ეჰ, საწყალი სალომე!.. რაღა ბრუნავს ეს ჩვენი წუთისოფელი!

ნატია. ასე ამბობენ: შავები იმიტომ გაიხდა, ცოლის შერთვა უნდაო (იფინის), მერე თურმე ახალგაზდა ქალს დაეძებს, იქნება, შვილი მეყოლოსო (იფინის).

თამარი. ქეც ნუ ხუმრობ შენ, სწორედ მართალი იქნება? რა ვუყოთ შვილო, ზოგიერთს საბოლოო სიბერეში გამოუბრუნდება. ცხონებული დავითი სამოცი წლისა იყო, მესამე ცოლი რომ შეირთო, მარა ოთხი ვაჟიშვილი ეყოლა. ქვეყანა იძახდა: გადაშენდა დავითი, გადაშენდაო და ღმერთმა ისე ყველა ჩემიანი გადააშენოს, როგორც ის გადაშენდა: მისი ოთხი ვაჟიშვილი დევებს გვანან.

მარტა. (შამოდის ამ ღრეს ორი რძლით, სათითაოდ მიესალმებიან თამარს და ეტყვიან: „ღღვის წირვის მადლი შეგეწიოს!“ ზიკსა და მხარზე აკოცებენ და აქეთ-იქეთ ჩამსხდებიან).

თამარი. წირვიდან მობრძანდებით?

მარტა. ეჰ, ჩამაცივდნეს ეს ჩემი რძლები, წირვაზე წავიდეთო, და ამიყოლიეს. თუ არა, რაღა დროს ჩემისთანა ბებრების გარედ სიარულია!

თამარი. რატომ, გენაცვალე? ნეტავი, ღმერთს ასე არ დავეგლახავებინე, თორემ წირვას რაღა გამოვაკლდებოდი.

მარტა. ეჰ, ნათლიდედა, ძველებური აღარც წირვაა და აღარც ლოცვა. წინეთ რომ ეკლესიაში შევიდოდით, სულ თავჩალუნული ვიდექით, მალლა რაღა გავბედავდით ახედვას. ახლა ღვდელის სიტყვები ნახევარი აღარ ისმის: ერთი ხუნტრუცი და სიცილია ეკლესიაში.

თამარი. სასოება ხომ დაიკარგა, ჩემო ბატონო, უბედურება და გაჭირებაც მიტომ გამრავლდა, ყოველიფერი ჩვენი ცოდვების ბრალია.

ნატია. ეჰ, დედაჩემო, ცოდვა-მადლი ყოველთვის იყო! ცოდვა რომ არ ყოფილიყო, ჩვენ ახლა ედემის ბაღში ვიქნებოდით, წარღვნა არ იქნებოდა. ღმერთმა რომ ადამიანი გააჩინა, ცოდვებიც თან დააყოლა ადამიანის გამოსაცდელად.

მარტა. ცოდვა რაღა არ გამრავლდა? ახლანდელი ბიჭბუჭები ღვთის საქმეს ასწორებენ, — ეს ასე არ უნდა იყოს, ეს ასე უნდა იყოსო.

ნატია. რაც ქვეყანაზე რამ არსებობს, ყველა ღმერთს კი

არ გაუჩენია; კანმა რომ აბელი მოკლა, ღმერთს
კი არ უთქვამს, მოკალიო.

მართა. მერე რა გინდა, შვილო, მაგით რომ თქვა?

ნატია. რა და ის, რომ ქვეყანაზე ბევრი გლახა დაწყობილებათა და უნდა მოისპოს.

ერთი რძალი. ქალაქიდან მურძაყანის ბიჭი ჩამოვიდა და ახალი ამბავი ჩამოიტანა: თავად-აზნაურობა უნდა მოისპოსო, ყველა უნდა გავსწორდეთო (იღიშება).

მეორე რძალი. (ღიმილით) ერთობა უნდა იყოსო. აღარც მოსამსახურე იქნება, აღარც ბიჭიო.

მართა. ჰო, და თუნდა ეს რა სათქმელია! ყველა ტოლი საიდან ვიქნებით? უნცროს-უფროსობა ყოველთვის იყო და ღმერთმა ნურც აწი მოშალოს. ღმერთმა ნოეს სამი შვილი მისცა; პირველს უბრძანა: შენი ნაშიერისთვის თავადობა მიბოძებიაო, მეორეს—შენი ნაშიერისთვის აზნაურობა მიბოძებიაო, მესამეს—შენთვის გლეხობაო. რაც ღმერთს დაუწესებია, იმას ჩვენ რითი გავასწორებთ?

ნატია. აბა ჩვენ, ნათლია, ბიძაშვილები ვყოფილვართ და ბიძაშვილები კი ტოლები არიან, ამათში უნცროს-უფროსობა სადაურია?

მართა. ი, ერთი შენც, გოჭმა კული გააბზიკა, მეც ნახირ-ნახირაო. (უკვლავ იცინის) ეჰ, ნათლიდელა, მე აქ მუსაიფს გავყევი და სახლი კი ცალიერია დატოვებული. წავიდეთ, შვილებო. (ადგება მართა და მისი რძლები).

თამარი. რას მიიჩქარით, თქვე დალოცვილო! ნატია, შვი-

ლო, ასე უნდა ქალბატონის პატივისცემა? მე რომ კუტი არ ვიყო, ასე რავა გაგიშვებდით?

მართა. შენსობას სხვებზე იყავი გადაყოლილი, შე სა-
ცოდავო, და არც ახლა ისვენებ. შენთან მე
რა პატიჟი მჭირდება? შევიდობით, ნათლიდედა,
ღმერთმა ისე გამყოფოს, რავარც მე მსურ-
დეს შენთვის ან ჩემი შვილებისთვის, მეტი ნუ
გინდა (ემშვიდობებიან თამაზს და მიდიან. მართა
(მიდის და ამბობს) გაათხოვე ე ჩემი ნათლუ-
ლი, თუ ქალი ხარ, და ღომენტის ცოლი მო-
გვარე, აბა რავა გინდა? (გადას).

ნატია. (დასცინებს) გაათხოვე ე ჩემი ნათლული! ნეტა რაში
ეჩქარება მაგას ჩემი გათხოვება, თითქო მაგას
ვაწვევ სარჩენად კისერზე?

თამარი. რათ იცი, შეილო, გლახა სიტყვა? შენი გათხო-
ვება რომ მაგას იამოს, რა უბრიანეა? ნათლიაა
შენი, სხვა რომ არა იყოს-რა.

ნატია. მაგისთანა ნათლია მგლებსაც უთრევია.

თამარი. ჰმ! რატომ, შეილო?

ნატია. რატომ და—იმიტომ? (ზაჟუსა) რომელ სახარებაში
ამოიკითხა, ნოეს შვილებს ღმერთმა უბრძანა:
შენ თავადი იყავდი, შენ აზნაური და შენ გლე-
ხიო? მოყვება უთავბოლო ბუტირს ნანისს
წისქვილივით.

თამარი. ალბად ამოიკითხა, შეილო, რომ ამბობს! ახლა
რომ უყურებ ასე კი არ იყო ეგ: სამი მოახ-
ლე მრყვა, ეგ რომ მოიყვანეს, მთელ ამ მხა-
რეში ერთი უგ გამოვიდოდა ეკლესიეზე და
ერთი ბერიკა ჯაფარიძის ცოლი.

- ნატია.** არსად არ ამოუკითხავს, დედა ჩემო, და ტყუის. სამლო წერილში წერია, ნოეს სამი შვილი ყავდა—სიმი, ქამი და იაფეტო. მარა არსად არ წერია, რომ ღმერთს ერთი თავადად დაენიშნოს, ერთი აზნაურად და ერთი გლეხად! სამი წელიწადი უჩიტელოთან დავიარებოდი და მა რა ვისწავლე, თუ ესეც არ ვიცი?
- თამარი.** აბა თავადები და აზნაურები რა არიან! ტყუილია?
- ნატია.** ტყუილია, აბა მართალია? ღმერთს არავისთვის არ უთქვამს, შენ თავადი ხარ და შენ გლეხიო, ღმერთმა მარტო ადამი გააჩინა.
- თამარი.** მერე ის ადამი რაღა იყო?
- ნატია.** რაღა იყო და, ადამი იყო! ჩვენ ყველა იმისგან მოვშენდით და ყველა ტოლები უნდა ვიყოთ. თავადი, აზნაური და გლეხი სულ ტყუილი მოგონილია.
- თამარი.** ნეტავი აგრე იყოს, შვილო, თვარა ჩვენ რას წავაგებთ, თუ არაფერს მოვიგებთ. წართმევით ხომ მაინც ველარაფერს წავგვართმევენ!
- ნატია.** (ცოტა ჩიხუმის შემდეგ) ეჰ, ჩემო დედა, ჩვენ ხომ ღარიბები ვართ, ქადის ქამა გვიჭირს, მაგრამ აი, ამ ჩვენ სოფელში, რამდენია ჩვენზე ღარიბი! დღეს ფრიდონას ცოლი იმისთანა კაბით იყო ეკლესიაზე, რომ ნაჭრის საბანს გავდა. რამდენჯერ ვთქვი გულში, ნეტა, იმდენი მქონდეს, რომ ამას კაბა ვუყიდო-მეთქი. მერე ამისთანა ღარიბის წანაგლეჯი ვის უნდა შეერგოს, მარა ვუშინეს წინას იმასაც შევარ-

დნოდენ ბორჩიკები. და, რომ ვერაფერი ენახათ, საქვაბე ჩამოეხსნათ და ის წაეღოთ!

თამარი. მერე ი დალოცვილი ღმერთი რატომ არ პატრონობს ამისთანა საწყალს? რატომ არ გამოეკომაგება, ვისაც ქომაგი არა ყავს?

ნატია. ღმერთი, დედაჩემო, ყველაფერს ხედავს, მარა ადამიანის ნაუსამართლევი ისევ ადამიანმა უნდა გაასწოროს. გასწორდება, დედაჩემო, ქვეყანა, ჩვენსკენაც გადმოიხედავს ბედი. თუ შენ კარგად იქენი, სხვა რა გვიჭირს? ჩვენზე ღარიბები თუ ცხოვრობენ ქვეყნად, ჩვენც ვიცხოვრებთ, დედა, ვიცხოვრებთ.

თამარი. თუ შენს კაი ქმარს და ღომენტის ცოლს მომასწრო ღმერთმა, მერე კურთხეულ არს სახელი მისი; სიკვდილი ყველას თავს გადუვალია.

ნატია. მე არაოდეს არ გავთხოვდები, დედა!

თამარი. აბა რას იზამ, მოლოზნად წახვალ?

ნატია. მოლოზნად რა მინდა? ვინც არ გათხოვდება, უსათუოდ მოლოზნად უნდა წავიდეს თუ?

თამარი. აბა რას იზამ, ერთი მითხარე? ქვეყანა თხოვდება, შვილო, და მაგალითი შენ ხომ არა ხარ?

ნატია. ქვეყანა რათ თხოვდება? აგერ ზალიკას პელაგია გაუთხოვარი დარჩა, გარსევანის ქეთევანი, (იგონებს) ჯავახის დარიკო, რამდენი იქნება ახლა სხვაგან კიდე!..

თამარი. ზალიკაის პელანგიას, შვილიო, ჩემხელა ცხვირი აქვს; იმას ვინ წიეყვანდა? გარსევანის ქეთევანს ცალი თვალი ალთას მიაქ, ცალი ბალ-

თას, და ჯავახის დარიკოს ქე შეეძლიენ კაი-
კაი ბიჭები, მარა არ იკადრა; ასე ეგონა, ხე-
მწიფის შვილი მითხოვსო, და აღარ მოუვიდა
ხემწიფის შვილი!

ნატია. (ღიმილით) მე რაღა მზეთუნახავი მნახე?

თამარი. რათა, შვილო, ადამიანმა თავისი თავის ფასი
უნდა იცოდეს; ისე შენ იცოცხლე, შვილო,
რავარც შენისთანა ქალიშვილი ჩვენ ეკლესია-
ზე ბევრი არ გამოდიოდეს.

ნატია. ყვავსაც თავის ბარხანა მოწონსო, ასე მოგდის შენ,
დედაჩემო (ჰაუზა). თუნდა ასეც იყოს, მე მაინც
არ გავთხოვდები.

თამარი. როცა ბედი გავეხსნება შვილო, ქეც გათხოვ-
დები, აბა რას გააკეთებ?

ნატია. ბეჩა, დედა, ქალი თუ არ გათხოვდა, საქმეს ვერ
იშონის? მე სულ შენთან ვიქნები, მოგივლი
ხოლომე, სადილს გაგიკეთებ, ღმერთს ვევედრები
შენთვის (ამდრას გარედან ისმის ძახილი: ნატია,
ნატია, ნატია!).

ნატია. ეს მარიკა არის. რა უნდა ნეტა! (გაადებს კარებს
და იძახის) რა გინდა. მარიკა? (ისმის ხმა: „წყაღ-
ზე მივდივარ და ხომ არ წამოხვალ?“ ნატია მო-
ბრუნდება, ჩაფხს მოაფლებს ხელს და გავა გარეთ).

თამარი. ასე ამბობ, შვილო, თუარა, ბედი რომ მო-
გადგება კარებზე, უკან აღარ მოიხედავ. ნა-
თქვამია, დედა შვილისათვისნაო, შვილი თავის-
თვისნაო. შენ ღმერთმა ნუ დაგიკარგოს, შვი-
ლო, ბედი, მარა მე რაღა ვქნა, რაღა მეშვე-
ლება, მე შავბედიანს? ვინდა შემხედავს, ვინდა

მომივლის? (ზაყუზა). იქნება მისთანა იღბალი შეხვდეს, რომ სიძე უფროც გამომადგეს, ვინ იცის! უმწეოს მთლად არ მოიძულებს ღმერთი, ვენაცვალე მის სახელს (სინჟუყა. შამადის საჩინო მხიარული სახით). მადლობა ღმერთს, ჩვენს თავს რაღაც კაი ამბავია; ძლივს დაგინახე მხიარული სახით.

საჩინო. აბა სულ გლახა ამბავი ხომ არ იქნება.

თამარი. რა არი, შე კაცო, მითხარი, დომენტი ხომ არ ჩამოსულა?

საჩინო. რომ ჩამოსულიყო ხომ აქ იქნებოდა, ჯიბეში ხომ არ დაგმალავდი?

თამარი. აბა რა მოხდა?

საჩინო. ის რომ, მგონი, ბედი გვეხსნება. თუ ეს საქმე ახლა, მაშინ არაფრის მეშინია, ან რატომაც არ უნდა ახდეს? კაცმა თავის პირით მითხრა?

თამარი. ვინ კაცმა, რას ამბობ, ადამიანო, ხომ არ შეიშალე?

საჩინო. რა სულწასული ხარ ერთი, არ დამაცლი? ამოვიქოქინო ცოტა, დაღალული ვარ (დაჯდება კერასთან, ქისას ამოიღებს ყაღიფს, გასტენს და ტყუხს მოუკიდებს). დღეს ნაწირვებს მე დატოტო ერთად წამოივედით...

თამარი. (გააწყვეტინებს) ტოტო რომელი, ქერეჭაშვილი?

საჩინო. დიახ, ქერეჭაშვილი. ჩამომიდგო ლაპარაკი აქეთურზე, იქეთურზე და ბოლოს მითხრა: შენ ქალს არ ათხოვებო? მე ვუთხარი, რატომ არ გავათხოვებ, თუ კაი შემხვდა ვინმე-მეთქი, მარა ცოლი კუტი მყავს, სახლში იზის მეტი

არავინ არი და ჯერ არ მინდა, რომ შეველიო-
მეთქი. ის ჩაჩუმდა და მერე მითხრა: თუ ჭკუა-
ში დაგიჯდება, ერთ რასმეს გირჩევო: არც
მე გამაჩნია არავინ, შენი ქალი მომეცი და
ერთად ვიცხოვროთო. მე ჩემ ყურებს არ და-
ვუჯერე! ვინ როსტომ ქერეჭაშვილი და ვინ
საჩინო გულიაშვილი-მეთქი... ის იყო, იმის
სახლს დაუპირდაპირდით და უსადილო აღარ
გამომიშვა. წამოსვლისას კიდევ მითხრა: მე შე-
ნი ქალი ძალიან მომწონს, თუ თანახმა ხარ,
დაურწყებისათვის ჯვარს დავიწერო, მარა ამ
საქმეს ნუ გაახშიანებო.

თამარი. მერე, შენ რა უთხარი?

საჩინო. რა ვუთხარი და—ვუარი!.. ჩემ ქალს ბლუდზე დაე-
სვამ და ისე მოგართმევ-მეთქი, ეს ვუთხარი.
აბა რა უნდა მეთქვა?

თამარი. (ცოტა დაფიქრების შემდეგ) აზნაუშვილი რომ
კარგია და ოჯახი რომ სამსე აქ, თქმა არ
უნდა, მარა ცოტა ხნიერია.

საჩინო. ნეტა ერთი მისთანას არ იტყოდე, შე მამა გა-
ნათლებულო, რაც ჭკუაში მოსასვლელი არ
არის. რა ხნიერია? ორმოცდაათი წლის არც
კი იქნება. ორმოცდაათი წლის კაცი თოთხმე-
ტი წლის გოგოს კიდე დააბერებს და შენი ნა-
ტა თვრამეტის გახდება.

თამარი. თვრამეტის კი არ გახდება, ახლათ მეფრამეტე-
ტეში. თუნდა თვრამეტის იყოს, სად თვრამეტი
წლის გოგო და სად ორმოცდაათი წლის კაცი?

საჩინო. ქალო, იმის მეტრიჩესკი არც შენ გინახავს და არც მე, მე ვარაუდით ვამბობ, ორმოცდაათი წლის უნდა იყოს-თქო.

თამარი. თუნდა ორმოცდახუთის იყოს, მაინც მამათ შეეფერება და მაინც.

საჩინო. ერთი მითხარი, რომელი აზნაუშვილი დაუკავებს ქალს ტოტოს? კარგი აზნაუშვილი, კარგი მამულის პატრონი. მარტო მისი გარემო სამ გლეხს შეინახავს და იმის ზვარში სამოცი კოკა ღვინო მოვა, როცა კარგი მოსავალია. ჩვენ ვინ ვართ იმასთან? წლიდან-წლამდე ქალი არ მოგვივა საყოფი. გუშინ-წინ მთელი სოფელი შამოვიარე და ხუთი მანათი ვერ ვიშონე. ღმერთმა ჩვენსკენ გადმოიხედა და ჩვენ განა გვეთქმის რამე?

თამარი. არა, მე ხომ მაგას არ ვამბობ, ჩვენ ამისთანა ბედის ღირსი არა ვართ, მარა გულში ცოტა ხინჩათ მაქ, რომ ხნიერია.

საჩინო. რას დეიჟინე, ხნიერი, შე მამა განათლებულო? წვერ-ულვაში რომ ახალი ამწვანებული ქონდეს, შენ ქალს ზედაც არ შეაფურთხებდა. მისი პირველი ცოლი დიდი მამუკა ბარათაშვილის ქალი გახდა! წაატოლე ახლა შენი ქალიშვილი იმას!

თამარი. რავა? გვარიშვილობით ჯობდა, თუ არა სიღამაზით კი არა ჯობნებია. გვარიშვილობას რა ფასი აქ ქალისთვის? მე გეტყვი, შვილებზე გადავა! თავმომწონე კაცმა, თუ მკითხავ, სიღამაზე უნდა ეძიოს და არა გვარიშვილობა.

საჩინო. ასეა თუ ისეა, ჩვენ ამ ბედის ღირსი არა ვართ; ჩვენ ახლავე უნდა შევეუდგეთ მზადებას, თორემ აღამიანს ათასი მტერი ყავს; ერთი თუ ვინმემ მოკრა ყური, ქვეყანა გაიგებს. ის უშვილოა, ბევრი ღარიბი ნათესავები ყავს, რომლებიც იმის მამულს მგლებივით შეჩერებიან, და იმდენს იზამენ, რომ საქმეს ჩაშლიან. რამოდენიმე ხნის მერე ჩვენ იმასთან გადავალთ, სანამ დომენტი მოშინაურდებოდეს და ცოლს შეირთავდეს და, თუ არ გადავალთ, მუდამ ჩვენი მწყალობელი იქნება.

თამარი. ნეტა აქაც არ ვაწუხებდნე ჩვენი ავადმყოფობით, თვარა გათხოვდებოდა და ქმრის სახლში შევაწუხებ კიდე? (ზაურსა. თამარი თვალებზე მამდგარ ცრემლებს იწმენდავს) უთხარი მაინც, რომ პატარას ისიც შეემზადოს. სულ ცარიელს ხომ ვერ გავისტუმრებთ სახლიდან, ორი ბალიში მაინც არ უნდა გაყვეს?

საჩინო. რა თქმა უნდა? მაყრები რომ მადგებიან, ვერ გაიგებს?

თამარი. მაყრები რომ მოგადგება კარებზე, იქნება შენ ქალს სულიც არ ქონდეს გულში და მაშინ უყარე კაკალი!

საჩინო. მამა უცხოვნიდა! პირველი სორტის აზნაუშვილი კარებზე მოადგება და ვუარს გაბედავს!

თამარი. შენ, ჩემო საჩინო, დაბერდი და ვერ ხედავ, რა ამბები ხდება ქვეყანაზე; ბევრი ეცადა აღფეხა გულიაშვილი, რომ თავის ქალი ონისიმეს ბიჭისთვის მიეცა, მარა ვერაფერს გახდა. ბევრი

ურტყეს, ბევრს ემუქრებოდნენ, მარა არ იქნა და არა! მე სხვა მიყვარსო, და ეგერ გაყვა მაქარაშვილს. ახლა ის დრო აღარ არის, შენ რომ გინახავს.

საჩინო. განა მე ვერა ვხედავ, რა დროც არის? მარა ერთი მითხარი, საჩინო გულიაშვილის გომბიომ? რა უნდა დაუწუნოს როსტომ ქერქეაშვილს? სახლკარი? ადგილ-მამული? გვარიშვილობა? ერთი მითხარი, რა?

თამარი. ვუი, შე დალოცვილო, როცა ადამიანს სისხლი უდუღს, შენი სახკარი და ადგილ-მამული ფეხებზე კიდია! ახლანდელი ქალები, ჩემო საჩინო, სახკარს აღარ მიყვებიან, — თუ არ შემიყვარდა, ისე არ გავთხოვდებო, ასე გაიძახის ახლა ყველა.

საჩინო. აი ბეჩა! ნუ მოშვიდებათ, თუარა მამალ მგელს გაყვებიან, მამალ მგელს! (უკანასკნელ სიტყვებზე ნატია შამფაგ სხმსე ჩაფით და ჩაფს კედელთან დადგამს. (ჩატას) ასე არ არის, შვილო?

ნატია. რა არის, მამა?

საჩინო. აი, მე და დედაშენი ვლაობთ: მე ვამბობ, ქალი იმას უნდა გაყვეს, ვისაც კარგი სახლ-კარი და ადგილ-მამული აქ-მეთქი, ეს კი იძახის, ვინც შეუყვარდებაო.

ნატია. თუ კაცი არ მეყვარება, მისი მამული და სახლ-კარი რაღაში მინდა, წყალსაც წაუღია!

საჩინო. (გაკვირებული) რაო? თუ კაცი არ მიყვარსო? ერთი მითხარი, მამა გიცხონდება, გათხოვე-

ბამდე სიყვარული რომელ კანონში გიწერია?

ნატია. რომელ კანონში და ამ კანონში (გულზე ხელს იღებს).

საჩინო. მერე ვინ შამოილო ასეთი კაი განათლება?

ნატია. ვინ და ქვეყანამ. ახლა ყველა სიყვარულით თხოვდება. ქალი ძროხა ხომ არ არის, რომ ბაწარი მოაბან ყელზე და, ვისაც გაატანენ, იმას გაპყვეს?

საჩინო. ეჰ, შვილო, ჩვენ დროში აგრე არ ყოფილა და მიტომაც იყო ნამუსი შენახული. აბა, დედაშენსა ჰკითხე; სანამ ჯვარი არ დაგვწერეს, არც კი გვინახავს ერთმანეთი.

თამარი. მერე რა კაი იყო ის დრო, თუ იცი? გამოგათრევდენ ტირილით და მოგიჯენდენ ვინლაც კაცს გვერდით.

ნატია. თუ კაცი არ მიყვარს, მილიონიც რომ მომცე, მაინც არ წავყვები. რაში მინდა მილიონი? თუ გული მხიარულად მექნა, ნახევარჯერ მშიერი გავძლებ.

თამარი. ნუ მოგშივდება შვილო, თუ არა მაგრე აღარ იტყვი.

ნატია. მართლა მათხოვარს კი არ გავყვები, იმისანა კაცი არ შემიყვარდება, რომ ჭადის შოვნა არ შეეძლოს, და მე კი დღეში ერთი ჭადი თავისუფლად მეყოფა.

საჩინო. ორი ჭადი რომ იყოს დღეში, ხომ არ გადააგდება?

ნატია. მეტი თუ იქნება, კიდე უკეთესი, ქონება ვის მოქარბებია?

საჩინო. (ღიმილით) სამი ჭადი თუ იქნა, კიდე უკეთესი ჰოო! აკი გითხარი! (თამაჯს მიმაცთავს ამ სიტყვებით) ეჰ, შვილო! ხუმრობას თავი დავანებოთ და საქმეზე ვილაპარაკოთ. აქ დაჯექი ჩემთან (სკამს უდგამს და თავის გვერდით დაასჯდენს ნატისს). შენ, ჩემო შვილო, იღბლიან ვარსკვლავზე ყოფილხარ დაბადებული, შენი ბედი ბარე ორ შენ ტოლ-ამხანაგებს შეშურდებათ, მარა ყველას დაუდგა თვალები; ჩვენისთანა საწყლისკენაც გადმოიხედავს ხოლმე ღმერთი. ტოტო ქერეჭაშვილმა მთხოვა დღეს შენი თავი, დაურწყებამდე ქორწილი უნდა მოხდეს და, აბა, შენ იცი, რაა...

ნატია. (წამოხტება ზეზე, გადიკისკისებს გულთანად და შემდეგ იტყვის) მასხარაო, თუ მართალს ამბობ?

საჩინო. (ღიმილით თამაჯისკენ გააშეკრს ხელს) ეს საწყალი ბებერი მთლად გამოტვინდა. მე კი არ ვიცი, რომ გაგეხარდებოდა! აბა, შენ იცი, შვილო, რაც დროით შეემზადები და ჭკუით იქნები. მისი ოჯახი მამიშენის ოჯახი კი ნუ გგონია: დიდ ოჯახში სხვანაირი თავდარიგი უნდა, სხვანაირი ხაზინკობა, სხვანაირი თავიანობა.

ნატია. (ღიმილით) რას ამბობ, მამა ჩემო, გამაგებინე!

საჩინო. როგორ ვერ გაიგე, შვილო, ტოტო ქერეჭაშვილს მოწონებიხარ და ჩვენ საქმე გავათავეთ კიდევ!

ნატია. (ჯერ საჩინოს შესჩერდება, მერე მისი სახე თანდათან სერიოზულ გამომეტყველებას მიიღებს) საქმე გა-

ათავეთ რა, ცხენს ხომ არა ცვლიდით? უბრა-
ლოდ მაინც გეკითხათ ჩემთვის.

საჩინო. რა უნდა მეკითხა? მოგწონს თუ არა როსტომ
ქერეჭაშვილი-მეთქი? საბოვშო კბილი მე დი-
დი ხანია მოვიცვალე!

ნატია. საბოვშო კბილი აქ რა მოსატანი იყო, არ მეს-
მის. ჩემთვის ქმარიც გამოვირჩევია, საქმეც
გაგითავებია და ერთხელ კი არ მკითხე, მე
რასა ვფიქრობ? იქნება, სულ აზრშიც არ მომ-
დის გათხოვება?

საჩინო. როდის უნდა მეკითხა? დღეს გავათავე საქმე
და გეუბნები კიდევ.

ნატია. ჯერ ჩემთვის უნდა გეკითხა, მინდოდა თუ არა,
და მერე გაგეთავებია საქმე.

საჩინო. (გუღმბსუფი) რას სულელობ გოგო? ხემწიფის
ტოლი-კაცი თავის პირით მეუბნება, შენი ქა-
ლი მინდოდა და მე ის უნდა მეთქვა, ჯერ ჩემ
ქალს დავეკითხები-მეთქი?

ნატია. დიად, სწორედ აგრე უნდა გეთქვა.

საჩინო. მე ჯერ არ გადავრეულვარ და, როცა გადვი-
რევი, შენი ჭკუით მაშინ ვივლი.

ნატია. (გამწურავი) არც მე გადავრეულვარ! როცა გად-
ვირევი, მეც მაშინ ვივლი სხვისი ჭკუით.

საჩინო. (გუღმბსუფი მადლი გმით) კისერიც გიტეხია, —
არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მი-
სიო! (ზაუზა) მართლა გიჟი ვიყავი, რომ იმის
(თამაჩისკენ ხელს აშვეკს). რჩევას გავყვი. ბაწ-
რით შეგკრავ, ენას ამოგატლი და ისე დაგწერ

ჯვარს... ჯვარსაც არ დაგწერ, ხასათ მიგიყვან, ხასათ, ქერეჭაშვილს ხასათ მიგგერი!

ნატია. მე შენთვის, მამა ჩემო, არაფერი მიწყენინებია. ძალიან მიყვარხარ, მარა ლაყრთი შენზე უფრო მიყვარს და ჩემდა უნებურად, შენ კი არა, ღმერთ-მა რომ მოინდომოს, ისიც ვერ გამათხოვებს; ბებერ ქერეჭაშვილს მე არ შევირთავ, მისი სახკარი შენ თუ გიკვირს, თუარა მე არ მიკვირს. შენ თუ მაინც შენსას არ დეიშლი, მეც გამოვნახავ გზას, რომ თავი დევიფარო (გადის).

საჩინო. (ცოლს უფიქრით) შენგანა მჭირს მე, რაც მჭირს, შენგან! შენგან აქვს ემას ჩაგონებული ეს ყველაფერი. ერთი მითხარი, რას მოელით, რისი იმედი გაქვს? თუ გგონიათ, რომ მე მადანი მაქ დამალული, ღმერთი, რჯული, არა მაქ. შენ მხართეძოზე წამოწექი და მოითხოვე ნაირ-ნაირები, იმას კაბები და პოლსაპოშკები და მე კი გადაგაკვდეთ თავზე, არა?

თამარი. (გულ-მოსული) ეშმაკებს გადააკვდო, ეშმაკებს! ისე შენ წამოწექი გემრიელათ, რავარც გემრიელათ მე ვიყო ახლა წამოწოლილი, მეტი ნუ! იმაზე გული მოგდის და ჩემზე იყრიახლა ჯავრს? გაგიწყრა ჯვარისა და ხატის მადლი! სიღარიბეში ამომართვი სული, ასი წლის ბებერს დავემგვანე შენი კაი პატრონობით და ეს-ლა მაკლია, რომ რამდენჯერ ბრახი მოგერევა, მე დამეტაკო, — დაგეტაკა! ჭირი, რომ აღარ გადარჩენილიყო?

საჩინო. ჭირიც დაგეტაკა და ჟამიც; შენ ადამიანი კი არა, კუდიანი ხარ, კუდიანი. შვიდი შვილი ამოიქამე და ახლა ჩვენც გინდა ამოგვიქამო?

თამარი. (გახრახებულად) მიწამ ამოგიქამა თვალები, მიწამ, მყრალი ენა შენა გაქ! რითი ამოგიქამე შვილები, არ მეტყვი? შენი სიგლახით მეც დაგვგლახდი; ორი დღის წუთისოფელი დამრჩენია და იმასაც მიმწარებ. არ ვკვდები ჯერ შენ ჟინაზე, ხომ ხედავ? გასკდი გულზე! (ჰაუზა) რომ მეტყვი, მეც გეტყვი, აბა არ იცი! რა დაგიშავე, ერთი მითხარი? გოგოს არ მოსწონს ი კაცი, მე რა ვქნა? მითხარი, რა ვქნა, და ავასრულებ. ერთ კუტ ადამიანს რა შემიძლია?

საჩინო. რა შეგიძლია და ის შეგიძლია, რომ ის არამზადა მოარჯულო. ვერა ხედავ, თითქმის შიმშილით ვიხოცებით? ჭადი ჩვენ ბარობაზე აღარ არის და დვინო: ტანს ველარ ვიცვამთ და ფეხს, ამდენ გადასახადს ფული უნდა და მე ვინ მომცა ფული? თუ ეს საქმე ჩეიშალა, მე გადავიკარგები სადმე და თქვენ კისერიც გიტეხიათ, რავარც გინდათ, ისე ირჩინეთ თავი (გადის).

თამარი. (სიწუმის შემდეგ). გაღირია ე კაცი სწორეთ, სულ აღარ უვარგა გული; რავარც ეწყინება პატარა რამე, მაშინათვე მე მომვარდება... (ჰაუზა) ეჰ, რა ქნას მაგანაც საწყალმა, ბევრი დავიდარაბის და გაჭირების გამოძლეულია. ერთ კაცს მაგდენი გასაჭირი არ შეხვედრია, ექვსი დაც სულ მაგან გაათხოვა. მტრისას შე-

ვიდა ექვსი გასათხოვარი ქალი! იმან დაგვალარიბა, თუარა რა გვიჭირდა! თავისი საყოფი ყველაფერი ქონდა; მარა ყმაწვილის გული კლდეს ერჩის. მაგასაც ეგონა საწყალს, დებს გულს არ დავწყვეტო, კარგად გავამზითებო და მე კიდენ შევიძენ და დავესახლებიო; იმათი გულისთვის სახლი გაყიდა, ბელელი, მერე რავარი ბელელი? ამ სოფელში არ იყო იმისთანა. იქნება, კიდე შევიძენდა საწყალი, მარა რომ მოგვდგა სიკვდილი, მიწასთან გავგვასწორა და ვაჟიკაცს რომ გული წაუხდება, მერე ის რაღას შეიძენს? (ტიჩის და ტიჩილით ამბობს) შვილი შვილი მიწაში ჩავალაგე და მე ქვე ვაგდივარ ზეზეს მიწას, ჩემი ალექსანდრე მიწაში უნდა იყოს და მე ცოცხალი. ეს არის სამართალია? დეიქცა ამისთანა სამართალი! ღმერთი არიო, ღმერთიო! სულ დამეკარგა სასოება, არც ღმერთი ყოფილა და არც ხატი... ის რომ ვიცოდე ნამდვილად, რომ ჩემ შვილებს საიქაოს ნახავ ყველას, მეტი რაღა მაწუხებს?! (თვალებს იწმენდს). ეჰ, სიღარიბეს კი ამოუვარდა ღდინი! ერთი კაი ქვა რომ დამედვა ალექსანდრესათვინ, თუნდა ცოცხალი მყოლოდეს. (სტენაზე თანდათან ბნელდება, თამარი კედლისაკენ ბრუნდება ნელნელა) ვაი, ვაი, ვაი, ვაი, რავარი მწიწკნის ე თეძოებში. ასე მგონია, გახურებულ შამფურს მიყრიან ძვლებშიო. ვაი, ამისთანა სიცოცხლე კი შეარცხვინა

ღმერთმა! (გადაბრუნდება წვალებით, თავზე საბანს იხურავს და იძინებს; რამოდენისაჲ ხნის შემდეგ ისმის მისი ხერხინა. შემოდის აჲ დროს დამენტი ნაბლით და სურჯანით, კარებს მიკეტავს, შეჩერდება, მიიხედ-მოიხედავს, შემდეგ წამოვა, ნაბადს და სურჯანს მოიხსნის და კუთხეში მიაყუდება, ქუდს მოიხდის და სახელოთი ოფელს იწმენდს შუბლზე).

ღომენტი. ეჲ, დავილაღე! (მიიხედ-მოიხედავს) სად წასულან ნეტა აჲ დროს? (მიდის ღოგინისკენ, საბანს დააჩერდება, შემდეგ გამობრუნდება) საწყალი, დაძინებია; რა ტკბილად ძინავს?! (მიიხედ-მოიხედავს და სახლს ათვალიერებს) ამისანა ქოხში ცხოვრებას სამუდამოთ დაძინება ჯობია. ჩემ ნახსოვრობაში ეს ამისთანაა სულ. ეხლა კიდევ რა უშავს, — შემოდგომაა, მე რომ ეს გამახსენდება იანვარში, ტანში ჟრუანტელი დამივლის ხოლმე. ყოველის მხრიდან ქარი ზუზუნით უქრიალებს, კედლებიდან და ერდოდან თოვლი თავისუფლად შემოდის. ათი საბანი რომ დაიხურო, ვერ გათბები მაინც და ჩვენ კი თითო საბანიც არა გვქონდა ხოლმე. ბრრრ!.. (გააძოკინებს ტანში) მიკვირს, რაფრათ ვძლებდი... მაგრამ გაჭირება ყოველიფერს აატანიებს ადამიანს... (ავლებს კიდე თვალს სახლს) უნდა დაიბადო ამგვარ ქოხში, გაიზარდო ამგვარ ქოხში, მთელი შენი სიცოცხლე გაატარო აქ და აქვე ჩაკვდე ძალლივით, რომ ერთ

დღესაც არ გელირსოს ცხოვრება ადამიანური! გლებკაცის ბედი ეს არის... ჩემი ხაზენი ქვეყანას გლეჯავს; მისი მუშები ცოლ-შვილით ნახევარჯერ მშიერები ყრიან, ის კი მეფურად ცხოვრობს... და ეს კანონია, სამართალია! ნასწავლს რომ ეს უთხრა, რა შენი საქმეა ქვეყნის გასწორებაო, გეტყვის; ღვდელს რომ განუცხადო, მოთმინებითა შენითა მოიპოვე პური შენო. ჰმ, ითმინოს და ითმინოს იმან, ვისაც შია და წყურია, ვისაც პირუტყულად აცხოვრებენ, ვინც ღღე და ღამე მუშაობს და მაინც მშიერია. (ხმას აუმაღლებს) არა! გეყოფათ! კმარა ამდენი მოთმენა! აბა, ერთი მობრძანდით და ერთი ღღე გაატარეთ ამ ქოხში! ჩვენ რითი ვართ სხვაზე ნაკლები? განა ჩვენ კი გვაწყენს კაი ცხოვრება? (ამ ღრეს თამარს აბოღებს: „ნუ წამაჩთმეგ, შენ ღმერთს შეხედე, წამლის ფუჯია, წამლის, წამლი“...არ დაათავებს და ისევე ხვრინას განაგრძობს) საწყალი, ძილშიც კი არ ისვენებს, სიზმარშიდაც ტყავს აძრობენ.. ეჰ! ნეტავი როდის იქნება, რომ ჩვენც თავისუფლად ამოვისუნთქოთ, ჩვენც გველირსოს ადამიანური ცხოვრება? (ხაუზა აქეთ-იქეთ დადის) სად არიან ნეტა ამდენ ხანს მამა ჩემი და ჩემი დაი, დაუტოვებიათ ეს საცოდავი მარტოკა და თვითონ სადღაც წასულან. რომ მოკვდეს ეს საწყალი, გამსწორებელი არავინ ყავს. მეც მივწვები და ცოტას დავისვენებ მათ მო-

სვლამდე (აქეთ-იქით შიხედავს, თითქმის წაღ-
ცას ეძებს, ქოხში თანდათან დაბნეულება. დე-
მენტო ჭრავს ნახავს და ანთებს. ნაბადს გაშლის
ძირს, ხურჯინს თავქვეშ დაიდებს, ქამარს შეისწის
და მიიძინებს)

ფ ა რ ა .

მოქმედება მესამე

(სცენა წარმოადგენს ისევ იმ საჯალაბოს. თამარს ლოგინზე ძინავს, ნატია კერასთან ზის)

ნატია. ვფიქრობ, ვფიქრობ და ჩემს თავს ვებრძვი, მაგრამ ვერც ჩემ თავს მოვერიე. ჭკუა რომ ერთს მეუბნება, ეს წყეული გული სულ სხვას ამბობს. ნეტავი, ადამიანი სულ უგულო იყოს, რომ არაფერს არ გრძობდეს, არაფერი არ აწუხებდეს, არაფერი არ უნდოდეს, არავინ არ უყვარდეს ისე, როგორც ხეს. მოსვენებული ვიქნებოდით მაშინ, აღარაფერი შეგაწუხებდა, აღარ იქნებოდა მაშინ, ამდენი ტირილი, ამდენი ჯავრი, ამდენი მწუხარება. რაც ქვეყნიერობა არსებობს, მას აქეთ, რაც დედამიწაზე ცრემლი დაღვრილა, ერთად რომ შეგროვდეს, ქვეყანას წალეკავს. ჩვენი ცხოვრება ტანჯვა და წვალებაა, მეტი არაფერი: ვჯახირობთ, ვჯახირობთ და ყველა მიწაში მივდივართ. მადლობა ღმერთს, იქ მაინც არის მოსვენება—მიწაში... მაგრამ—ადამიანს რომ გული არ ქონდეს და სიყვარული არ შეეძლოს, ხომ სიცოცხლე უგემური იქნებოდა. ასე რომ ყოფილიყო, უარესი იქნებოდა, ყველა ჯავრით დავიხოცებოდით. (ადგება და დედის ლოგინისკენ მივა და დედას დასუქავს, შემდეგ უკან

გამობრუნდება, დაიჩოქებს და ღმერთს ევედრება) ღმერთო, გადმომხედე წყალობის თვალით, შენ მასწავლე, შენ შემაგონე, თუ როგორ მოვიქცე! შენ ყოვლად ძლიერი ხარ, შენ ყველაფერი შეგიძლია! ქვრივ-ობოლთა და გაჭირებულების შემპბრალე მარტო შენა ხარ, მეც შემპბრალე! (ამ დროს კარები გაიღება, ნატია სწრაფად ზეზე ადგება, ნატიას შეგობაძი მარია შამოვა).

მარია. მოლოზნად ხომ არ აპირობ, გოგო, წასვლას, რომ სახლშიდაც აღარ ასვენებ ღმერთს?

ნატია. ჩუმათ, შე გასაქრობო, დედას ძინავს!

მარია. არა უჭირს-რა, ძილი არ გაუფრთხება! დედაჩემს, როცა ძინავს, მთელი სახლი რომ დაანგრიო, ვერაფერს გაიგებს. არა, ერთი მითხარი, ამდენს რას ეხვეწებოდი ღმერთს?

ნატია. იმას, რომ შენ ცოტა მეტი ჭკუა მოგცეს.

მარია. ჩემი საყოფი ჭკუაცა მაქ და გონებაც. მაგისტვის ღმერთს ნუ აწიხებ (მარია შივა და ნატას ხელს მოხვევს). ეს ერთი კვირეა, შენ სულ ასე ჩაფიქრებული ხარ და არაფერს არ მეუბნები. გრცხვენოდეს! (გამწეხადი გატრიალდება და სკამზე ჩამოჯდება) ჩვენი ამხანაგობა კი ამისთანა არ უნდა ყოფილიყო. გახსოვს, ერთმანეთს რომ შეფეციცეთ? შენ ჩემთვის არაფერი უნდა დაგემალა და მე კიდევ შენთვის!

ნატია. მერე რა დაგიმალე?

მარია. შენც კარგად იცი, რაც დამიმალე.

ნატია. მე არაფერიც არ ვიცი.

მარიკა. (შეაჩქრდება, მეტე სიცილით) არ იციხ ქალბატონმა, როგორ არა, არ იციხ!... ხა, ხა, ხა, ხა, დაგიჯერებ, არა გნებავს? ტყუილს, ჩემო ნატია, მოკლე კული ახია. მე ყველაფერი ვიცხ

ნატია. ახა, ღმერთო! მე არაფერი არ ვიციდა, შენ თუ რამე იცი, რალა დღისთვინ ინახავ? ქირა ხომ არ გინდა სათქმელად?

მარიკა. (შეაჩქრდება) მაშ დომენტი რად ჩამოვიდა?

ნატია. რავა რათ ჩამოვიდა? თავის სახლში კაცი აღარ უნდა ჩამოვიდეს?

მარიკა. ბიძიამ რად იყიდა მერე ღორი?

ნატია. რა ღორი, გოგო, რას ბოდავ?

მარიკა. ჰო, ჰო, ვითომდა არ იციხ! კულიანი! გეყოფა, გეყოფა! შენ თუ ეშმაკი ხარ, შენზე ნაკლები ეშმაკი არც მე გახლავარ. ერთი რომ ცოცხზე გადავჯდე, მთელ რუსაბძელას შამოვივლი!

ნატია. (დაინტერესებული) მამა არ მომიკვდეს, არაფერი არ ვიციოდე!

მარიკა. არც ის იცი, რომ ნალვთიშობლევს ჯვარს იწერ?

ნატია. ნეტა სისულელეს არ დაიწყებდე ერთი შენც.

მარიკა. გოგო, როგორ თუ სისულელეს? მთელი სოფელი ამბობს, ტოტო ქერეჭაშვილი ნალვთიშობლევს ნატიაზე ჯვარს იწერსო.

ნატია. ვინც მაგას ამბობს, დიდი სისულელე უთქვამს და შენც კიდე იმათ აყოლიხარ (საერთო სიხუმეა, შემდეგ მარიკა მივა ნატიასთან, გვერდით მოუჯდება, მოფერებით).

მარიკა. ნატია, თუ გიყვარდე, ნუ გეწყინება, მე და შენ.

ხომ მეგობრები ვართ, ნათესავებიც რომ არ ვიყოთ. შენისთანა საყვარელი მე არავინ არა მყავს; შენი კარგი ხომ მეც მიაჩნება, აბა ვილას ჩამება! თუ გიყვარდე, თუ ჩემი დაია ხარ, მითხარი, მართლა თხოვდები და ტოტოს მიჰყვები, თუ არა?

ნატია. რომ შემირთოს, გაგეხარდება თუ გეწყინება?

მარიკა. ერთ თავად გამეხარდება, ერთ თავად მეწყინება.

ნატია. მე შენი არაფერი არ გამეგება.

მარიკა. რატომ არ გამეგება? ტოტო ქერექაშვილი, მართალია, ხნიერი კაცია, მარა კაი გვარიანი აზნაურიშვილი გახლავს და, ის რომ შენ შეგირთავდეს, ძალიან გამეხარდება. შენ კი არა, ვინც უნდა აიღო, აზნაურიშვილის ქალები ამ პატარა ადგილზე ყველა სიხარულით გაყვება, არც ერთი არ ეტყვის უარს, მარა აზნაურიშვილის ოჯახში რომ ჩავარდები, შენც გადიდგულდები, აზნაურიშვილის ცოლებში გაერევი და შენი მარიკა იქნება აღარც კი მიკადრო მაშინ.

ნატია. მე ასე მეგონა თუ, უფრო კარგად მიცნობდი; ჩემიანი მაშინაც ნუ დამაკარგვინოს ღმერთმა, ხემწიფის შვილსაც რომ გავყვე.

მარიკა. მაშ, მართალია, ნატია, მართალი?

ნატია. მართალია ის, რომ ტოტომ მამაჩემს ჩემი თავი თხოვა; მარა მე დიდი ვუარი გავუცხადე მამაჩემს; მას აქეთ მამა ჩემი ხმასაც აღარ მცემს.

მარიკა. ვუარი უთხარი? მე რომ მკითხო, ძალიან გლახა გიქნია.

ნატია. მარიკა, შენ დადექი ჩემ ალაგას. შენ რომ გითხოვოს ტოტომ, წაყვები? შვილიშვილად შევეფერებით მე და შენ იმას.

მარიკა. კაცისთანა ღდინძალი არაფერი არ არი. მე და შენ დავბერდებით, ჩემონატია, და ის ტოტო ისევ იმისთანა ტოტო იქნება, რავარც გინახავს. კი, ხნიერია, მარა სამაგიეროდ აზნაურიშვილია, მდიდარია; ახლა უმზითვო ქალს გლესკაცებიც აღარ თხოულობენ; მე და შენ ვინ წაგვიყვანს?

ნატია. იმასთანა კაცის გაყოლას, რომელიც არ მიყვარს, გაუთხოვლად დარჩენა ათასწილად მირჩევნია.

მარიკა. მაგას ნუ იტყვი, ნატია! ღმერთმა ჯერ ნურაფერი გაუჭიროს ბიძია და ბიცოლას, მარა ცას არავინ არ შევაბერდებით. იქნება დომენტის იმისთანა ცოლი შეხვდეს, რომ ერთ ღღესაც არ დაგაყენოს სახლში.

ნატია. არ დამაყენებს და ქვეყანა დიდია: ვინც დამაყენებს იმასთან მივალ.

მარიკა. ეჰ, ვერ მიხვალ, დანია! რომ კიდევ მიხვიდე, თუ ძმამ არ დაგაყენა, არც სხვა დაგაყენებს. რაც უნდა იყოს, შენი საკუთარი კერია ყველაფერს ჯობია, ჭადს მაინც არავინ დაგამადლის. სხვის სახლში კი, ზედ რომ გადაალიო შენი ჯანი და ღონე ყველას, მაინც პირში შემოგჩერებიან, რამდენს სვამს და ჭამსო. რას ამბობ, რას? აზნაურიშვილი კი არა, ჩემთვის

გლახკაციც ღმერთმა გააწყო, თვარა აზნაუ-
რიშვილი რომ მითხოვდეს, ორივე თვალებით
რომ ბრმა იყოს და ორივე თეხებით კოჭლი,
მაინც გავეყები! (ამ დრას თამარი გაიღვიძებს).

თამარი. ნატია, შვილო, ვის ელაპარაკები?

ნატია. არავის, დედა, მარია არის აქ.

მარია. დილა მშვიდობისა, ბიცოლა, როგორ ბრძანდები?

თამარი. ისე იყოს, შვილო, შენი დამაწყევარი, რავარც
მე ვიყო.

მარია. რა გიჭირს, ბიცოლა, მალე ბებია გახდები და
შვილი-შვილის დანახვა სულ გაგაყმაწვილებს
და გაგაცოცხლებს.

თამარი. (ღიმილით) ეჰ, ნეტა მაგის გათხოვებას მოვეს-
წრებოდდე და პირობას მივცემ ღმერთს, რომ
იმ ღამესვე მომკლას.

მარია. მაგის პირობას კი ნუ მისცემ, ბიცოლა, ღმერთს
და ნატას მალე მოვათხოვებთ. მე ვარ ამის
მაშუალი. ნაღვთიშობლევს ქორწილი უნდა
გავაჩალოთ. („მარუა, მარუა“! — ისმის ამდრას ძა-
ხილი გარედამ) მოვდივარ, მოვდივარ!.. დედაჩე-
მი მიძახის! (კვადდება კარში).

თამარი. (სიხუმის შემდეგ) შვილო, ნუ მოკლავ ე საწყალ
ბერიკაცს! რაც უნდა იყოს, მთელი ოჯახი მა-
გის ამარა ვართ, უმაგისოდ ერთ დღესაც არ
ვარგვართ და, მაგას რომ რამე გაუჭირდეს,
ღმერთი არ დაგიმადლებს, შვილო!

ნატია. რა ვქნა, ჩემო დედა, მითხარი, რა ვქნა? ამდენი
ხანია, სულ ვფიქრობ, მიხდა, ეს ოხერი გული
დავიმორჩილო, მაგრამ ვერ შევძელი, ეს საქმე

სრულებით არ შედის ჩემს თავში, სრულებით არ მიიკარა ჩემმა გულმა.

თამარი. მე რომ ჯვარის საწერად მომამზადეს, შეილო, მამაშენს სულ არ ვიცნობდი. პირველად რომ შევხედე, თუნდა ემხელა ჟამი დამენახოს, მარა ნეტა სხვაფერ არ გამწყრომოდა ღმერთი, თვარა სიყვარულით მალე შემეყვარდა. შენც ისე შეგიყვარდება, შეილო. სიყვარული მიჩვევაზეა, რო მიეჩვევი, ქეც შეგიყვარდება.

ნატია. შეიძლება, აგრეც იყოს, დედაჩემო, იქნება ძალიანაც შემეყვარდეს, მაგრამ დღეს რა ვქნა, დღეს, როცა...

თამარი. (სიტყვას აწევეტინებს) შეილო, შენ არ იცი კარგად ჩვენი გარემოება, შენ ჯერ ბავში ხარ და გაჭირებისა არ გეშინია, ჩვენ-კი გაჭირებამ მოგვისწრაფა წუთისოფელი. ღმერთმა ნუქნას, შეილო, რომ შენ ამგვარ გაჭირებულ ოჯახში ჩამივარდე, —საიტაოს ველარ მოვისვენებ მარტო; პურითა და ღვინით სამსე ოჯახი, აზნაურშვილი, —მარტო ქვეყანა აგვიღებს ყბად, შეილო, ეს საქმე რომ შენ ჩაშალო.

ნატია. დედაჩემო, ქვეყანას რას დავეძებ, თუ ჩემი გული კმაყოფილი მაქ. და თუ გული გატეხილია, მაშინ ქვეყანა იმას ვერ გამიმთელებს!

თამარი. ჩვენ მდგომარეობაში, შედი, შეილო, ცხოვრება გაძნელდა, ლუკმა პურის შონა გაჭირდა. სულს იქით აღარაფერი გვაბადია. შენ რომ სამსე ოჯახში გვეყოლები, ჩვენც გვიგდებ ყურს,

ერთი კვალი მიწა რომ მისცეს ტოტომ მამა-შენს, ჩვენ ის დაგვარჩენს.

ნატია. თქვენი გულისათვის მე ყველაფერს ჩავიდენდი, დედაჩემო, ერთ წამსაც არ ვიფიქრებდი, ისე გავთხოვდებოდი, თუ-კი ეს თქვენ რაშიმე წაგადგებოდათ, მარა აწი ისეც არაფერი გვიჭირს; დომენტი საშოვარშია, იმდენს ყოველთვის შამოიტანს ოჯახში, რომ ლარიბული ლუკმა არ მოგვეშალოს.

თამარი. ეჰ, შვილო, რა ქნას ერთმა დომენტიმ? თავის თავს უპატრონოს, თუ ჩვენ გვიპატრონოს? აგერ, ოთხი წელიწადია, გარედ არის და ჯერ სახში არაფერი არ შამოუტანია. ეს ერთი კვირეა, ჩამოვიდა და ჯერ ხეირიანად არც-კი გვინახავს, სად დადის და სად არა, კაცმა არ იცის. ფული, გონია, სულ არ ჩამოყოლია, თორემ აქამდინ მიცემდა მამაშენს. ეჰ, ლარიბი ადამიანის საშველი არც ყოფილა და არც იქნება! (საერთო სიჩუმე ჩამოვარდება, წამდენისამე ხნის მერე შემოვა დაღვრემილი სხვით სჩინო და გასვრილ კანკერტში წერილი მთაქ. ჩამოჯდება სკამზე, წერილს ნატიას მისცემს).

საჩინო. აჰა, ერთი ეს წერილი წაიკითხე. ვინლაკას მოეტანა ქალაქიდან და, ორი დღეა, კანცელარიაში აგდია (ნატია წერილს გამკართმევეს და მამას შეაჩერდება. შეძლებს).

ნატია. მამა, ეგ შუბლი და ლოყა რამ დაგილილავა? ხომ არსად დაცემულხარ?

თამარ ი. ალბად, მამასახლისს წვეჩხუბა კიდე, მაშინათვე მიგრძნო გულმა.

საჩინო. (აღეჭეუბი) გლახას ყველა დაიბრყეებს. ჩვენ რომ ერთი პირი გვქონდეს, ხმას ვერავინ გაგვცემს, მარა ყველა ლაჩრები ვართ და მიტომ გვიბრყეებენ. წაიკითხე ერთი, შვილო, ეწერილი, გვეიგებთ მაინც, ვისგან არი.

ნატია. (ჟეკ კანფერტსე კითხულობს) „მ...ის პ...ტიოს... ნებას... ს...აჩ...ინო გული...ლი...აშ...ვილს... თ...ავის სა...კუ...თარ ხ...ელ...ში. (შემდეგ გახევს კანფერტს, ამოიღებს წერილს და შემხსენებულად კითხულობს) საიმედო ძმამო საჩინო! შენ შვიდობას და დღინძელობას ღმერთსა ვთხოვ; შენი ცოლ-შვილით და ყოველი დამოკიდებულობით. გარდა ამისათ, ვიცი შენი კეთილი გულის ანბავი, ჩემ ანბავს იკითხავ. ვარ, ძმამო, ღვთისაგან მოძულეებული და კაცისაგან დავიწყებული. ორიოდ გროში სანამ მქონდა, მაშინ ყველასთვინ კაი ბიჭი ვიყავი და ახლა, ხელი რომ გამიტრიალდა, ჩემ ანბავსაც აღარ კითხულობენ. გარდა ამისათ, ეს ერთი წელიწადია, უქეიფობა შემომეჩვია, აღერლილი ვიყავი, მარა ზეზე მაინც დავდიოდი. თუ რამე მქონდა, დობტურებში დავხარჯე, მარა მაინც არა მეშველა-რა, ტყუილა გამატყავეს ყველამ. ეს ორი თვეა, ლოგინათ ჩავარდი. გარდა ამისათ, დუქანს ველარ ვუბატრონე, ვალი წამომედვა და დუქანი გავეიდე; ახლა დობტურებში მიჩივს, სოფელში წადიო, ჰაერო მოგიხდებო.

და მეც გადავწყვიტე, ჩამოვიდე, იქნება მოვიკეთო ცოტა მაინც. გარდა ამისათ, ჩემი ამბავი ეს არი და სხვას, თუ ღმერთმა შენი ნახვა მალირსა, მაშინ გეტყვი. შენ ხომ კარგათ ხარ ძმაო ცოლ-შვილიანა? გარდა ამისათ, ცხენები ხო იშოვება სტანციაზე? კვირეს რომ ცხენს ან ურემს გამომიგზანიდე მტანციაზე, კარგს იხამ. შენ ამაგს, მე თუ ვერ გედვიხდი, ღმერთი გადაგიხდის. გწერ შენი ძმა ლუკა გულიაშვილი“.

საჩინო. (წაშლდგება სწრაფად). ცხენს კი არა, აქლემს მივართმევ, არ უნდა? გარედ დაბერდა, მთელი თავისი სიცოცხლე კარში გაატარა, ერთი კაპეიკი რა არი, ერთი კაპეიკი არ მახსოვს მისგან და ახლა, როცა სასიკვდილოთ მიდგა, ახლა გამიხსენა! ბატონს გაუმარჯოს! აქ ჩამობძანდეს და სულ ნაზუქებით დავახობ, არ უნდა? (ზაუზა) ტფუუუ, ღარიბი კაცის გაჩენას კი რა ვუთხრა! ჩემთვის საჭმელი ვერ მიშონია, ქალიშვილს ბედი კარზე მოდგომია და რავა შეკადრება ქერეჭაშვილიო. ვაჟიშვილი, ოთხი წელიწადია, გარეთ არი და ოთხი კაპეიკი არ მოუტანია. და ის კიდე—ჩემი ღამსახლებელი ძმა—აქ აპირობს ჩამობრძანებას!

თამარი. არ მომხდარიყო ასე, კაი იყო და, რაღაი მოხდა, თავს ხო ვერ მოიკლამ?

საჩინო. თავს ვერ მოიკლამ! შენ მადით წამოწექი, ის აქეთ და, მეტი აღარაფერი გვინდა, აშენდება ოჯახი! რა გაქამოთ, რითი გარჩინოთ?

ნატია. როგორც აქამდე ვირჩენდით თავს, ისე ვირჩენთ აწიც. რასაც ჩვენ ვჭამთ, ისიც იმას ჭამს. ავთმყოფია, მამა-ჩემო, ავთმყოფი! ავთმყოფი საქონელიც შესაბრალისია, არა თუ ადამიანი.

საჩინო. შენც და დედაშენიც სხვის ხარჯზე კაი ბიჭები ხართ! გებრალეობდეს, გებრალეობდეს! შენ ვინ გებრალეობა, ერთი მითხარი? მამა არ გებრალეობა და სხვას ვის შეიბრალეობ? აქ კი გაგიგძელებია ენა და მე მიქადაგებ, თითქო გაბრიელ ეფისკოპოზი იყო!

ნატია. თუ სხვას შევიბრალეობ, შენ რატომ აღარ შეგიბრალეობ?

საჩინო. (სკამზე დაჯდება, წაიღვანაჩაყებს) რავარც ჩვენ გებრალეობით, სხვასაც ისე შეიბრალეობ. ენას არც ძვალზე აქ, არც ჭკუა, რასაც გინდა იმას ათქმევინებ. აგერ, ეს ხოდაბუნები შენთვის დამიმტკიცებია, რა მენხარჯება?

ნატია. მე კი რა შემიძლია? ჩემი ნება რომ იყოს, ყველას გაავაბედნიერებდი, ყველას შევეწყოდი, მარა მე რა ძალა მაქ? ჩემი ხელების მეტი არაფერი არ გამაჩნია და, ღმერთმა ხომ იცის, გამცდარი არასდროს არ ვჯივარ. სხვა რა ვქნა, მითხარი და ავასრულებ.

საჩინო. რომ გებრალეობდეთ, აგრეც არ მოიქცევი, შვილო! აბა კარგად ჩაუკვირდი ჩვენ ცხოვრებას. ჩემი დღეები სიღარიბეში გავატარესულ იმის იმედი მქონდა, აი დღეს, აი ხვალ და პატარა წელში გავიმართები მეთქი, მარა ისე ჩემი მტერი გაიმართა, რავარც მე გავი-

მართე. შვილის იმედი მქონდა და იმას ჯერ ჩემთვის არაფერი არ მოუცია. არც არაფერი ჩამოყოლია, ალბად. აქამდე ჯადს მაინც ვმოვობდით, აწი ისიც გაგვიჭირდება. ერთი ავადმყოფი არ გვაკმარა ღმერთმა და ახლა მეორე მოგვემატება. ჯამას თავი დაანებე, ხარჯი ოჯახს ცოტა აქვს? ღვდელი, ერი, ჩინონიკი, ყველა გლეხკაცს შეჩერებია, მარჩინეო; გაქ, თუ არა, ამას არავინ კითხულობს, —დავაიო, და გათავდა! გასავალი ბევრია და შემოსავალი არსაიდან არი. ღმერთმა გადმოგვხედა, ბედს ხელში გვაძლევს, მოკიდეთ ხელიო, შენ-კი ფიქრადაც არ მოგდის. დედა შენი დავარდა, ერთი დავარდნილი აგერ გვემატება, მოსაცვლელი კბილები აღარც მე მაქ, იქნება, დღეს თუ ხვალ, მეც დავარდე, სხვა რომ არა იყოს-რა შიმშილით დავიხოცებით, შიმშილით!

ნატია. მერე, მე რა შემიძლია?

საჩინო. შენ შეგიძლია შიმშილისაგან დაგვიხსნა ყველა, თუ ბედს ხელიდან არ გაუშვებ. ამდენი ხანია, ვფიქრობ და ვერ გამიგია, რითია ის კაცი ჩვენგან დასაწუნარი? ჯალარა რო აქ წვერები? შეუღლებე და გაშავდება, თუ ასე გძულს ჯალარა.

თამარი. შეათურთხე, დედა, ეშმაკს, შეათურთხე, ნუ ჩავყრი წყალში, ნუ დაგვჭრი ბებრებს ყელს. (საერთო სიჩუმე ჩამოვარდება, ნატია სკამზე ჩამოჯდება და ნაცარში ჯოხით ხაზებს აკეთებს და ფიქრებს, შემოდის დემენტი).

დომენტი. ამისთანა სოფელში სიცოცხლეს ქალაქში სიკვდილი ჯობია.

თამარი. გაგარეულდი, შვილო? კაცი რაც უნდა გაკეთდე და განათდე, შენი მიწა-წყალი მაინც არ უნდა დაკარგო. აგერ, შვილო, ფარნაოზ თარომიძე ოცი წელიწადი იყო ციბირში, ყელამდე ამილა, სასახლეები შეუძენია, მარა მაინც თავის სამშობლოში ჩამოვიდა და აქ ცხოვრება ამჯობინა.

დომენტი. ეჰ, დედა ჩემო, ადამიანი საცა ბედნიერი იქნება, სამშობლოც იქ არი.

საჩინო. რასაკვირველია, სოფელს ქალაქი ჯობია. მარა სოფელი სოფელ გავს, ყველგან ამისთანა გაჭირებაა.

დომენტი. არა, მამა ჩემო! ყველგან ასე არ არი. ჩვენში ისევ ბატონულობაა, სხვაგან ეს მაინც აღარ არის. ჩვენში გლეხ-კაცს ჰგონია, ვითომ ის სხვა მასალისაგან იყოს გაკეთებული, თავადი და აზნაური სხვა მასალისაგან, პრისტავი სხვა მასალისაგან და სხვ...

საჩინო. (გააწვევტანებს) ძალიან კარგი! მე ვიცი, რომ ჩემი ნაბატონარი ქაიხოსრო წერეთელი იმისთანა ადამიანია, როგორც მე.

დომენტი. (გააწვევტანებს) იქნება, ის შენზე ბევრით ვუარესიც იყოს; განა ცოტა გლეხი ჯობია თავადიშვილს?

საჩინო. თუნდა ეგრეც იყოს, მარა ამათი მე რა კუჭი გამიძღება? დღეს იმას ჩემზე მეტი აქვს ყო-

ლიფერი და უკეთაც ცხოვრობს, რა გამოვიდა-
მერე?

დომენტი. აი, რა გამოვიდა: როცა გლეხი შეიგნებს, რომ
ის იმგვარივე ადამიანია, როგორც ის მუქთა-
მჭამლები, რომლებიც მისი ოფლითა რჩებიან,
სულ კუდიტ ქვას ასროლიებს. ჩვენ სოფელში-
კი ჯერ ამასაც ვერ მიმხვდარან, სტრაჟნიკის
უფრო ეშინიათ, ვინემ ღმერთისა.

საჩინო. მოდი და ნუ შეგეშინდება! მანამდე ისინი ხელ-
ფეხს შემიკრავენ და ვუარეს დღეს დამაყენე-
ბენ, ძალა იმათ ხელშია და სამართალიც. ისევ
ასე ჯობია, ჩემთვის გავჩუმდე.

დომენტი. შენც გაჩუმდი, მეც გავჩუმდები, ისიც გა-
ჩუმდეს, და აშენდება მაშინ ქვეყანა! კი არ
უნდა გავჩუმდეთ, უნდა ვიყვიროთ, ხმამალლა
უნდა ვიყვიროთ, რომ ერთმანეთს თვალები
აუხილოთ.

საჩინო. თვალები ახილული მაქ, შვილო, მარა ამით რა
გამოვიდა?—არაფერი!

დომენტი. უმეტესობა, მამა-ჩემო, ჩვენისთანა ლარიბები
არიან. შენც, მეც, იმასაც, ე. ი. ყველას რომ
თვალები ახილული გვქონდეს, მაშინ დავინა-
ხავდით, რომ ძალა ჩვენ ხელშია, — ჩვენზე ძლი-
ერი, ჩვენი დამძლევნი არავინ არ არის. საერ-
თო ძალით კი, რაც გვინდა, იმას კიზამთ, მარ-
ტო შენ რომ იყვირო, ამით კი ვერას გახდები,
მდიდრებზე ბევრით მეტი ვართ და ამიტომ ძა-
ლაც ბევრით მეტი გვაქ. ცალ-ცაღივე ყველას
გვეშინია, მარა, ჩვენ როცა უბრალო ქეშმა-

რიტება შევიგნოთ და შევერთდეთ, ვერავინ ვერასფერს დაგვაკლებს, პირიქით რაც გვინდა იმას ვიზამთ მაშინ.

საჩინო. საქმეც იმაშია, შეილო, რომ ერთმანეთის გატანა არ ვიცით. რამდენი ხანია, მყრალ მამასახლისის გამოცვლას ვცდილობთ და ვერ იქნა და ვერა! ჩვენ სოფელში მეთედს არ უნდა ეგ, მარა ყრილობაზე ყველას ეშინია, ყველა გაჩუმებულია.

დომენტი. იმიტომ, მამა-ჩემო, რომ ერთობა გვაკლია, საერთო საქმეში გამოუცდელი ვართ. (ამ დროს ისმის გაჭედან ხმა: „საჩინო, საჩინო საჩინო“!).

საჩინო. ვინ ჯანაბა იძახის? (ადგება და მიდის).

ნატია. მე კიდევ სხვანაირად მგონია, დომენტი. ჯარი რომ არ იყოს და ერთმანეთს რომ არ ხოცავდენ, მაშინ ყველა ბედნიერი იქნება. სიღარიბე უბედურება არ არის, — რამდენი ღარიბია მდიდარზე ბედნიერი! უბედურება ის არი, რომ ადამიანი ადამიანს ემტერება, ტყავს აძრობს, ცემს და კლამს.

დომენტი. ყველა რომ გასწორდეს და სიმდიდრე და სიღარიბე მოისპოს, მაშინ აღარც ჯარი იქნება, აღარც კაცისკვლა. მდიდარი იმითია მდიდარი, რომ ღარიბის ოფლით რჩება. მდიდარმა რომ ღარიბი შეიცოდოს, მაშინ სიმდიდრეზე ხელი უნდა აიღოს და ამას რათ იზამს? ამიტომ არც ეცოდება ღარიბი... სწავლა და განათლება ამიტომ არი კარგი! მე რა მისწავლია ლაქიობის მეტი, მარა, სოფელში რომ ვყოფილიყავი

აქამდე, სულ ყრუ ვიქნებოდი (შემოდის ამ დროს საჩინო).

საჩინო. მურძაყანია ჭეჭელასი. სამი მანათი მმართველად, რაი დომენტი ჩამოვიდა, ეს მესამეთა მთხოვს. (დომენტი ზარტმანს ამოიღებს, აქლევს მამას სამ მანათს და ეუბნება):

დომენტი. აჰა, მიეცი (საჩინო მიდის).

ნატია. ეჰ, რა კაია, ყველა რომ ნასწავლი ვიყოთ და ყველას რომ მაგდენი მაინც გვესმოდეს (საჩინო შემობრუნდება).

თამარი. შეილო, ღმერთმა ნუ ქნას, რომ ყველა ნასწავლი იყოს, რაღამ უნდა გვარჩინოს მაშინ, შიმშილით დავიხოცებით.

საჩინო. ამდენი ხალხი ვართ უსწავლელი და ცოტა ნასწავლებსაც ძლივს ვარჩენთ და ყველა რომ ნასწავლები იყოს, ხო ერთმანეთი დაჭამეს?

ნატია. ერთმანეთი რათ უნდა დაჭამონ? ყველა რომ ნასწავლი იყოს, მაშინ ცხოვრებასაც უკეთ მოაწყობდნენ, ვიდრე ახლაა მოწყობილი.

დომენტი. ყველა როდის გახდება ნასწავლი, ვინ იცის, და ჩვენ კი სული გვხდება, ჩვენ ახლა გვინდა ადამიანური ცხოვრება და ჩვენში ასე გონიათ, თითქო კაი და კაი ისე მოდიოდეს, ხელ-გაუნძრევლად (საერთო სიჩუმეა, დომენტი დადის და უსტვენს).

საჩინო. შეილო, შენ ქვეყნისათვის გული შეგტკივა და ჩვენი თავი კი გავიწყდება. ამდენხანს შენი მოლოდინე ვიყავი. დედა-შენს ორიოდე გროში-დაემალა წამლის ფული, ისიც მამასახლისმა

მოტაცა ფოშტის ფულში, ამდენ ხანს აბანო-ზე წაუსვლელი რავა დავდგებოდით, მარა საიდან მოიგდებ ფულს ხელში, ამ ოხერ სოფელში? თუ რამე სიკეთე ჩამოგყვა, შეილო, ჩემი გაჭირება ეს არის, — რაი შენი ჩამოსვლა გაიგეს, რამდენი მომადგება კიდე კარებზე (დომენტი ჯიბიდან ჰაქტმანს ამოიღებს, ოცდახუთ მანათს მამს ასლევს).

დომენტი. აჰა, მამა-ჩემო, ოცდახუთი მანათი. დამრჩა კიდე ხუთი მანათიც, ის მე დამჭირდება.

თამარი. შეილო, შენ გენაცვალე, წამლის ფული ეგება მომცე ცალკე, ემ უღმერთოს ნუ მისცემ, თვარა აღარ დამანახვებს თვალით (დომენტი ცოტა მოიშუღება და დადის ხმაგაუღებლად).

საჩინო. (ფულს გადათფლის, შემდეგ ნაჭერში გამხვევს, უბეში ჩაიდებს და თავის ქნევით ამბობს). ეეჰ, რომ გათხრა, შეილო — გეწყინება, არა და — ცხოვრება გაჭირდა. კაცმა ქირი მალაო და ქირმა თავი არ დამალაო.

დომენტი. (შედგება) რა უნდა მითხრა?

საჩინო. (შეხედება, მეჩე თავს ჩადუნამს) არაფერი, შეილო!

დომენტი. (სიარულს განაგრძობს) თუ არაფერი, იგავებით რაღას მელაპარაკები? ფულებს რომ ვჭრიდე, უფრო ბევრს მოგიტანდი.

საჩინო. (გულმხსული) არც სამსონას შეილოები ჭრიან ფულებს, მარა იმათი სახლ-კარი და შენი ერთია!

დომენტი. სიმონას შვილებისთანა რომ ვიყო, ღმერთმა ერთ დღესაც ნუ მაცოცხლოს. პატიოსანი შრომით მე მეტი ვერ ვიზონე; ფულის გულისთვის კი მე სვინდისს არ გავყიდი. როდესაც პატიოსან შრომას მეტი ფასი ექნება, ვიდრე ქურდობას, ავაზაკობას და ჯაშუშობას, მაშინ მეც მეტი მექნება (სიჩუჟეა).

საჩინო. მე გულმოსასვლელი კი არაფერი მითქვამს, შვილო, მარა მართალი მეც მათქმევინე. ოთხი წელიწადია, გარეთ ხარ გასული და, წელიწადში რომ თუმანი შეგენახა, მაინც მეტი შედეგებოდა.

დომენტი. რას მაძღვევენ, მამაჩემო, იკითხე! — თორმეტ მანათს. შიშველ-ტიტველი ხომ ვერ ვივლი? რომ არ ჩავიცვა, ამდენსაც არავინ მომცემს და სულ უადგილო დავრჩები. ტოლი მყავს, ამხანაგი მყავს, ტოლ-ამხანაგში როგორ არ გავერიო? გაერევი და უსათუოდ დაგეხარჯება რამე. თორმეტი მანათი თვეში რა უფლია, რომ იქედან ბევრი მოაგროვოს რამე ადამიანმა? რამდენი ღარიბია მერე იმ ოხერ ქალაქში? ჩვენი პოვერი ერთ თვეს ავად იყო, ხაზინებმა დაიხრავეს და, ერთი თვის ჩემი ჯამაგირი რომ არ მიმეცა, ცოლშვილი შიმშილით დაეხოცებოდა. ისიც თუთხმეტ მანათს იღებს თვეში; ამ თუთხმეტი მანათით ცოლშვილი არჩინოს, თუ ვალი გადამიხადოს?

საჩინო. თუ კი არა თხოვ, რად გადაგიხდის? აგერ მურდაყანს კარზე ტალახი რომ არ აყენებია, არც მე მივცემდი.

დომენტი. ერთი მითხარი, რა პირით უნდა ვთხოვო, როცა ვიცი, რომ გროში მეტი არ გააჩნია? იმისთანა განა ერთი და ორია? ერთმანეთს ისევ ჩვენ ვეწვევით, თორემ ხაზენები!—ორ დღეს რომ ზედიზედ დაწვე, მაშინათვე დაგითხოვენ. ღარიბებს ისევ ღარიბები ეწვეიან, თორემ მდიდარს ფეხებზე კიდია, ცოცხალი იქნები თუ მკვდარი.

საჩინო. ეჰ, ჩემო შვილო, ყველა კაცმა თავის თავისთვის უნდა იზრუნოს, თვარა სხვისი ყურება არ არგია, (ნატა ადგება, ჩაფს მთიდგამს მხაზზე და წყაფზე მიდის).

დომენტი. არა, მამაჩემო! კაცმა კაცისთვის უნდა იზრუნოს და ყველამ ერთმანეთისთვის, თვარა ისე არაფერი გაკეთდება. აი, შენ მთელი შენი სიცოცხლე შენი თავისთვის ზრუნავდი და ამ ქოხს ვერ გადაცილდი. შენ რომ სხვებისთვის გეზრუნა და სხვებს შენთვის, მაშინ შენი ცხოვრება ბევრით უკეთესი იქნებოდა. დიად, ქვეყანა ჩვენით ცხოვრობს, ჩვენ კი სიღარიბეში გხდება სული! ჩვენი ჯავრი არავის არა აქვს, მამაჩემო, არავის. ჩვენვე—ღარიბებმა—უნდა მივცეთ ხელი ხელს, აღარავის იმედი არ უნდა გვქონდეს; უნდა შევერთდეთ, ჩვენი ცხოვრება მოვაწყობთ, თორემ ვის რა ჯავრი აქ ჩვენი?

საჩინო. ცხოვრებას ჩვენ რითი მოვაწყობთ; შვილო? ცხოვრება ნასწავლმა ხალხმა უნდა მოაწყოს.

ჩვენი საქმე მუშაობაა და მუშაობა—სხვა რა გაგვეგება?

დონენტი. ჩვენ კი ვიმუშაოთ და სხვები კი ძლებოდნენ, — არა? ნასწავლი ხალხი სულ იმას დაგიდევს, საწყალმა ხალხმა კარგად იცხოვროსო!

თამარი. მა რას აკეთებენ—ამდენი ნასწავლი, ტყუილა სწავლობენ?

დომენტი. ტყუილა რათ სწავლობენ? ყველა თავის ჯიბისთვის სწავლობს! ნასწავლების ამბავი კი ვიცი, — იმათი საქმე ბანქოს თამაში და ლაყბობაა.

საჩინო. რა ვიცი, ი ჩვენ უჩიტელს გაზეთი მოდის და იქ ბევრი კაი წერდა ხოლმე. ნასწავლი ხალხის საქმე უნდა იყოს ის, მა რა ჯანდაბაა. ხანდახან მისთან-მისთანა სიტყვებს ამოიკითხავს ხოლმე, რო ვერც თავს გაუგებ და ვერც ბოლოს.

დომენტი. ცარიელ სიტყვას რა ბაჟი აქ? წერით ძალიან წერენ ხოლმე, მარა აბა ბაჩრალი შიეცი ხელში, — თუ ბიჭია, გარედ გამოვლიან! ეჰ, მამა ჩემო, ყველა ჩვენ გვატყუებს. ისევ ჩვენ უნდა ვუბატრონოთ ჩვენ თავს, თვარა საქმეში არავინ არ გვარგია. ყველა ღარიბებმა და გაჭირვებულებმა თვითონ უნდა იხსნან თავი, სხვა მათ არავინ იხსნის. უნდა გავახილოთ თვალეზი ახალგაზღვებმაც და მოხუცმაც, შევიგნოთ ტყუილი და მართალი. ასე ცხოვრება აღარ გვარგია. სულ მუდამ გაჭირებაში.

ყოფნას, ბარემ ერთხელ გავიჭიროთ, ის გვიჩვენია; ჩვენ თუ არაფერი გვეღირსება, ჩვენ შვილებს მაინც მოესწრებათ რამე.

თამარი. ჩვენ უბედურად გავატარეთ ჩვენი დღენი და, მაღლობა ღმერთს ქონდეს, თქვენ მაინც მეყოლებოდეთ ბედნიერად, ორი ბოვში, და აღარაფერს აღარ დავეძებ, შვილო, აღარაფერს. რა გამიკეთა ამდენმა ჯავრმა, რაც არ წამახდინა? (საერთო სიჩუმეა, წამდენისამე ხნის შემდეგ სწინა დასდევს სიჩუმეს).

საჩინო. დომენტი, შვილო! რაი ჩამოხვედი სახში, ვეღარ დავინახე და ვეღარც არაფერი გითხარი! ენატასთვინ ერთი კაი კაცი გვეძლევს, მარა უარზეა და შეაგონე როგორმე, — შენ სიტყვას დაიჯერებს.

დომენტი. რა შეგონება უნდა? თუ უყვარს და მოწონს, წაყვება, თუ არა და — არა.

საჩინო. ახლანდელი ახალგაზრდებისა არა გამიგია. — რა; აბა, ხარ-მოზერობა ყოფილა, თუ მაგხელა გოგომაც სიყვარული დაიწყო.

დომენტი. ხარ-მოზერობა ის არის, მამაჩემო, როცა უსიყვარულოდ ირთავენ ერთმანეთს. რომ არ უყვარდეს, ძაღოატი გაატან? თუ არ უყვარს, — არ უყვარს, აქ რაღა ჩიჩინი უნდა? ის ირთავს, შენ ხომ არა. (ამ დროს ნატია მამოდის და უველა გაჩუმდება, ნატია ჩაფს დადგამს და კერასთან დაჯდება, სწინა წამოდგება და დომენტის დაბლა ეუბნება).

სახინო. (ჩუმად) შეაგონე, შვილო, შეაგონე, არც შენ წააგებ, (ხმამაღლა) ეჰ, წავალ, ერთი ყანაში გადავიხედავ, რა ამბავია (გადის).

დომენტი. (სიჩუმის მექე) მაშ თხოვდები, ნატია?

ნატია. (შემკრთალი) ვთხოვდები... შენ ვინ-ღა გითხრა?

დომენტი. მითხრა, ვინც იყო, მარა შენ რატომ არ მითხარი თითონ?

ნატია. რაც ჩამოხვედი, სალაპარაკოდ არ-კი მინახავხარ და საიდან უნდა მეთქვა?

დომენტი. ალბათ, მეც საქმე მქონდა და იმაზე დავ-დიოდი.

ნატია. ვიცი, განა არ ვიცი! ნეტა მეც კაცი ვიყო, იქ-ნება, მეც გავაკეთებდი რასმე ქვეყნისათვის სა-სარგებლოს.

დომენტი. განა ქალს არ შეუძლია, ქვეყნისათვის სა-სარგებლო იყოს? მარა შენ სიტყვა ბანზე ამიგ-დე, რატომ აქამდე არ მითხარი, თუ თხოვდე-ბოდი, ჰა?

ნატია. დღემდე არც მე მქონდა გადაწყვეტილი.

დომენტი. მაშ დღეს გადაწყვიტე?

ნატია. დღეს გადავწყვიტე...

თამარი. (გააწყვეტილებს) რა გადაწყვიტე, შვილო?

ნატია. ის, რაც შენ და მამაჩემს გინდოდათ.

თამარი. (აღერსით) შენ შემოგველე, შვილო, რა ქვეყანი შენა ხარ. შენ არ მომიკვდე, დედა, როსტომ ქერეჭაშვილისთანა აზნაურიშვილი ამ პატარა კუთხეში არ იყოს. ბედს რა ღირსი ვართ, შვილო?

დომენტი. როსტომი ვინ არის?

თამარი. აი, როსტომ ქერეჭაშვილი რომ არი შვილო, ტოტო, ალფერხას ნათლია, საყდარ ზემოდ რომ დგას, გარსევან გულაშვილ თავზე, ის თხოულობს ჩვენ ნატოს.

დომენტი. მასხარაობ, დედაჩემო, თუ მართალს ამბობ?

ნატია მართალს ამბობს.

დომენტი. (შეაჩქარება ნატას) ერთი ეს მითხარი, რა მოგეწონა ამ ბებერ მძორში! აზნაურობას დავხარბე?

ნატია. (ირინიით) დავეხარბე, დიად, აზნაურობას დავეხარბე, იმის სიმდიდრეს დავეხარბე, იმის გარემოს, იმის ზვარს, იმის სავსე სასიმინდეს (ტირილი აუფარდება).

თამარი. რა გატირებს, შენ გენაცვალე? შენი უნდომი ღმერთმა ნურათფერი მოგცეს, შვილო! თუ შენ გულს გეიხეთქამ, თავში ქვა უხლია ყველას, ჩუ-უ, შვილო!

დომენტი. (ადეჯგებული) დედა ჩემო, ეს ყველაფერი შენი და მამი-ჩემის საქმეა; თქვენ გინდათ, ქალი გაჰყიდოთ აზნაურობაზე და ორ კვალ მიწაზე.

ნატია. მე არავინ არა მყიდის.

დომენტი. მაშ შენ თვითონ ჰყიდი შენ თავს, კიდევ უკეთესი. აზნაუშვილის ცოლი იქნები, რაღა გიშავს? ეს შენთვის უმაღლესი ბედნიერება იქნება. შენ და დედაჩემს ვერც კი წარმოგიდგენიათ, თუ აზნაუშვილის ცოლობაზე მეტი ბედნიერება კიდევ არსებობს.

ნატია. შენოდენი იქნება მე არ მესმოდეს, დომენტი, მარა მეც ვიცი, თუ რა არის ბედნიერება. გათხო-

ვებაზე მე არასოდეს არ მიფიქრია და, თუ კი
ოდესმე ვიფიქრებდი, უსიყვარულოთ არავის
წავყვებოდი. შენ რა იცი? ოთხი წელიწადია,
ქალაქში ხარ, მე კი აქ ტანიც მაკლია, ფეხიც,
საქმელიც, მარა ჯავრს და ფიქრს ერთხელაც
არ გაუვლია ჩემს გულში. მე სულ ვმღერდი,
სულ ვიცინოდი, ბედნიერი ვიყავი. დღეს მე
პირველად ჩავუფიქრდი ჩვენს ცხოვრებას: დე-
და დაკუთვებულია, უწამლობით გვიკვდება.
წამლის ფული რომ გაგვაჩნდეს, იქნება, მაგასაც
დაადგებოდა საშველი. მამა მოხუცდა, აღარა-
ფერი შეუძლია. აქამდე ჭადი მაინც არ გვა-
კლდა, აწი ისიც დაგვაკლდება, შენ ოჯახს
არ არგიხარ, შენ სხვა საქმე გაქვს. გათხოვება
ისე, — როგორც მე ვთხოვდები, მეჯავრება,
სხვას დავძრახავდი. მაგრამ დღეს კი ასე გადავ-
წყვიტე, რადგან სხვა გზა არ არი. ერთი მი-
თხარი, შენ კი მომიწონებდი, რომ ასეთ დროს
მარტო ჩემს ბედნიერებაზე მეფიქრა და ბებერი
დედ-მამა ღვთის ანაბარა დამეყარა? მე არა-
ფერი არ ვიცი, არაფერი არ გამეგება, მე არ
გამეგება და არ ვიცი, რითი უნდა გავაბედნიე-
რო ხალხი, მარა ჩემ დედ-მამას სიბერის
დროს შიმშილისაგან დავიხსნი და, მე თუ არ
ვიქნები ბედნიერი, რა ვუყოთ, ქვეყანა უბე-
ღურებით სამსეა, დეე, მეც მათ სიცხეში ვი-
ყო. (ჰაჰა).

დომენტი. (აქეთ-იქით დადის და შედგება) შენ მართალი
ხარ, ნატია. დღეს ისეთი დროა, რომ ყველა

ჩვენგანმა თავისი საკუთარი ბედნიერება უნდა დაივიწყოს. შენ შეწირე შენი თავი ოჯახს და დედ-მამას. მე კი ხალხს შევწირავ ჩემ მცირე ძალ-ღონეს. დღეის იქით აღარაფრის აღარ მეშინია, — წავალ და ყველას ვუყვირებ საყვირით, რომ დროა — გამოვიღვიძოთ, დროა — ჩვენ თავს ვუბატრონოთ, დროა — ვიფიქროთ ჩვენთვის, ხვარა სხვა ყველა ჩვენს გაყვლევას ფიქრობს. დროა შევერთდეთ, შეერთებული ძალით გავანადგუროთ ყველა ხალხის მტერი და ჩვენ, ღარიბებმა, დავაწესოთ ახალი ცხოვრება ღარიბი ხალხისათვის (ქუდს იხუჩავს და გადის ჩქარა)

ფ ა რ დ ა.

მოქმედება მეოთხე

(სცენა წარმოადგენს იმავე საჯალაბოს, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ერთ კუთხეში ხის პატარა მორეზზე ფიცრებია გალაგებული და ზედ ღარიბ ქვეშაგებში ლუკა წევს, კლექით შეპყრობილი. თამარი, ლუკა და ნატა).

ლუკა. (ხველების შემდეგ) ეეჰ, ამოვარდა ჩემი გაჩენა! ეს ოხერი ნახველი ამომებლანდა ყელში და ვეღარ ამოვიღე. (ახველებს) ამისთანა სიცოცხლეს სიკვდილი არ სჯობია? ვწვალობ, ეს ექვსი თვეა, არც მოვრჩი და აღარც მოვკვდი. ერთი სახელი მაინც დაერქმიათ ჩემი ავადმყოფობისთვის და მეტი არაფერი მინდოდა. სახელიც რომ ვერ დაარქვეს! მთელი ქალაქის დოხტურები შამოვიარე და ერთმა ვერ მითხრა, თუ რა მჭირს. ზოგი რას ამბობს, ზოგი რას, —ღმერთმა დასწყევლოს იმათი თავი და ტანი: ტყუილა ხალხს ატყუებენ და ყვლეფავენ, მეტი არაფერი. აი, ი კუზიანის ოჯახი კი დააქცია ღმერთიმა. რო ჩავეკითხე, რა არის, ჩემი ავადმყოფობა-მეთქი, ჩიხოტკა არისო. არა, მამას ჭირდა ჩემსას თუ პაპას ჩიხოტკა, რო მე დამმართოდა?! ჩემს სიცოცხლეში სურდო არ მჭირებია, რო ახლა არ გავმხდარიყავი ავად. ნატა, ბიძია, ერთი წყალი დამალევინე. (ნატას ჩაფეულა მიაქ) ოოჰ, პატარა

გააგრილა გული. ე სოფელი ამითი მაინც არის
კარგი, რომ ცივ წყალს იშოვნის ზაფხულში.

ნატია. (სიცილით) გეტყობა, ბიძაჩემო, ცივი წყალი ძა-
ლიან გენატრებოდა ქალაქში.

ლუკა. ცივი წყალი იქაც იშოვება, ბიძია, ზაფხულში,
მარა რა გემო აქ ყინულით გაციებულს!

ნატია. (სკამით მიუჯდება ლუკას ღოგინს) ბიძია, რამდენი
ხანია, რაც შენ სოფელში აღარ ყოფილხარ?
მე ძლივს მახსოვს, შენ რო აქ იყავი ზამთარ-
ში. ჭეჭელას კარებზე დიდი თოვლი დაგროვ-
დებოდა ხოლმე და იქ სუფრებით დავცურავ-
დით. მე მახსოვს, ერთხელ შენ დავგიჯექი
სუფრაზე, გააცურე ძალიან და ყველა აქეთ-
იქეთ გადაგყარე თოვლში.

ლუკა. ეჰ, ნეტა იმ დროს! სიბერემდინ სიქაჩლე გეწე-
როსო, ნათქვამია. მეც ისე მწერებია.

ნატია. სად იყავი, ბიძია, ამჟღენ ხანს, რომ აქეთ ჩამოს-
ვლა არ მოინდომე.

ლუკა. ქალაქში, იქ ვვაჭრობდი და ვცხოვრობდი.

ნატია. მერე რატომ ცოლი არ შეირთე?

ლუკა. ეჰ, ბიძია, რა ჩემი საქმეა, ცოლი? ცოლი იმან
უნდა შეირთოს, ვისაც შეძლება აქ. ლარიბ
კაცს ცოლი რათ უნდა?

ნატია. მდიდარს თუ უნდა, ლარიბს რატომ არ უნდა?
მამა ჩემი ლარიბი იყო. მარა შეირთო. ჭვეყა-
ნა ასე შვრება და შენ რაღა იყავი?

ლუკა. რო შვრება, სისულელეს შვრება,—ლარიბებს
რაღა გამრავლება უნდა? ისეთაც ბევრია ჭვე-
ყანაზე! მამა შენმა რომ ცოლი შეირთო, რა

ქკუა ქნა? (შიხედ-შიხედღვს აქეთ-იქით) მთელი სიცოცხლე ამ ქონში გაატარა, მოკვდება და ამ ქონის მეტს ვერაფერს დაგიტოვებთ. რა ცხოვრებაა ამისთანა ცხოვრება? ძაღლის ცხოვრებაა, ძაღლის, ბიძია.

ნატია. შენ რათ წახვედი, ბიძია, ქალაქში?

ლუკა. იმიტომ რომ მინდოდა, ამისთანა ცხოვრებიდან თავი დამეხწია; დავახწიე კიდევ, გემრიელად ვცხოვრობდი, არაფრის დარდი არა მქონდა, მარა... (ხელს ჩაიქნევს და გახუმდება).

ნატია. მარა რა?

ლუკა. მარა ვიარე, ვიარე და ბოლოს მაინც ამ ქონს მოვადექი! გლეხი-კაცის ბედი ასეთი ყოფილა. ჩვენ უთუოდ კაინის მოდგმა ვართ, ღმერთმა რომ დასწყევლა... ეჰ, სისულელეა ყოველი-ფერი: სიმდიდრეც, სიღარიბეც, მთელი ჩვენი ცხოვრებაც სულ სისულელეა.

ნატია. არა, ბიძია, ცხოვრება სისულელე არ არის. მე რომ ჩვენი კაკლის ქვეშ დავჯდები და ხოდა-ბუნებს გადავჩერებივარ, ტანში რაღაც ჟრუანტელი დამივლის ხოლმე. რაც უნდა გლახა გუნებაზე ვიყო, მაშინათვე კაი ხასიათზე დავდგები. არა, ქვეყანა კარგია და თვალ-გადუწვდენელი, ის ყველას ეყოფა. სიცოცხლე დიდი ბედნიერებაა, მარა ადამიანმა ზერ მოაწყუო ცხოვრება კარგათ; ჩვენ ერთმანეთს ვემტერებით, ერთმანეთის გამტანობა არა გვაქ. ზოგს იმდენი აქვს, რომ არ იცის, რა უყოს, და ზოგი კი მშიერი დადის. ეს გლახათ არის მოწ-

ყობილი. ეს ასე არ უნდა იყოს. ამისთანა ცხოვრება უნდა შეიცვალოს.

ლუკა. ეს ასე ყოფილა და ასე იქნება სულ. ზოგს მეტი ექნება და ზოგს ნაკლები.

ნატია. რათ უნდა იყოს, ბიძია, ასე? ყველას ერთნაირად უნდა ჰქონდეს. მშვიერი, მწყურვალი და ტიტველი არავინ უნდა იყოს. მაშინ ყველა ბედნიერი იქნება. მაშინ მდიდარი და ღარიბი აღარ იქნება, ყველა ტოლები იქნებიან და ყველას ეყვარება ერთმანეთი. (შამოდის მკითხავი ელისაბედი).

ელისაბედი. დილა მშვიდობისა! (ლუკას ხელს აკრთმევს) გუშინესწინ მითხრეს, ლუკა ჩამოვიდა ქალაქიდანო. ისე ღმერთმა აგაშოროს ყოველივე ავი, რავარც მე შენი ავადმყოფობა მეწყინა, მარა ნუ გეშინია, ღმერთი მოწყალეა. შენ რასა იქ, თამარი! (შიდის თამართან) ვუი, შენ გენაცვალე, ქალო, რაღა დროს ძილია, ღამე აღარ უნდა დაიძინო?

თამარი. (შეიშუშნება და იღვიძებს) უჰ, წამძინებია. შენ ხარ, ელისაბედ? ამას მოველოდი მერე შენგან? ასე უნდა, რომ ამდენხანს მიმატოვე?

ელისაბედი. რა ვქნა, შენ გენაცვალე. მოცლა არა მაქამოდენა მიღეთი ხალხი მოდის, ზოგს რა უნდა, ზოგს რა, — თავი ველარ გავართვი (დაჯდება თამართან და ჯიბეებიდან ორ ბოთლს ამოიღებს) აი, წამლები მიავიტანე.

თამარი. (აკრთმევს ბოთლებს) შენ გაცოცხლა ღმერთმა ჩემი ყურაგდებისთვის. მე თუ ვერ გადაგიხადე,

ღმერთი გადაგიხდის, ღმერთი დიღია, ვენაცვალე მის სახელს. ნატია, შვილო, ერთი სტაქანი მომიტანე (ნატიას მაქვს სტაქანი. თამარი დასხსამს ნახევრად და დაღვეს. ელისაბედი ლუკასთან მივა).

ელისაბედი. შენ რა დაგემართა, ჩემო მაზლო? ქვეყანა ქალაქში მიდის, დოხტურები იქ კვდარს აცოცხლებენო, და შენ აქ წამოხვედი?

ლუკა. აი, ისემც გაუძლია იმათ! თუ ჩეიგდეს ავადმყოფი ხელში, გაფცქენიან, ტყავს გააძრობენ და, რო შამოაცლიან ყველაფერს, მერე ეტყვიან, აწი სოფელში წადი, ჰაერი გინდაო. ერთ თვეს ერთმა მატყუა, მეორე თვეს—მეორემ, მესამეს—მესამემ. შამომეხარჯა, პატარა ორი გროში რაც მქონდა, და მერე მითხრეს: ახლა სოფელში წადიო.

ელისაბედი. მოდი ერთი, ჩემო მაზლო, ი ქალაქელ დოხტურებს თავსლაფი დავასხათ!.. მე მისთანები მომიჩინენია, ისე მორჩი ყოველ ავსა და ავთვალს, რომლებსაც ქალაქის დოხტურებმა სიკვდილი გადაუწყვიტეს.

ლუკა. თუ რამე სიკეთეს იზამ, ღმერთიც დაგიმადლებს და არც მე შევიჩინე.

ელისაბედი. მაინც რას უფრო იტკიებ?

ლუკა. სულ ყველაფერი მტკივა, მარა გულბოცეში უფრო მაწვება; ჰავარც, რამე მარილიანი, ან მყავე ჩამცდება პირში, ამივარდება ხველა და ჩემს უტოდვესი ძაღლი არ არი (ახველებს).

ელისაბედი. მუცლის სიყაბზე ხომ არ იცი?

ლუკა. აქამდინ არ ვიცოდი და ახლა ისიც მაწუხებს.

ელისაბედი. სისხლი არ გაგიღია ხოლმე?

ლუკა. ჩემს დღეში წურბელა არ დამიჯენია, ამხელა კაცი მოვიყარე.

ელისაბედი კიდევაც მაგას მოუკლავხარ. უბუასილო ჩიტი არ არი, ჩიტი, ბუასილის ქარები გაქ მორეული და შენი წამალი წურბელია. ერთი ოციოდე წურბელო დეიჯინე, ხვალ ან ზევ წამალს გაგიკეთებ, მარა... (ითვლის თითებს). სამი მანათი მოუნდება წამალს. თუ მოგარჩინე, ერთ თუმანს გამოგართმევ, თუ არა და, ერთი კაპეიკი შენი არ მინდა (გამკემშიდობება და მიდის).

ლუკა. (მიმავალს მიასახებს) ბარემ შენ დამაჯინე წურბელი ამ სალამოს და წამლის ფულსაც მოგცემ მაშინ.

ელისაბედი. ამ სალამოს ან ხვალ დილას შემოვალ, აბა! (გადის).

ლუკა. მენიშნა განა მაგ ქალის სიტყვები. ნამდვილად, ბუასილის ქარებს რომ იტყვიან, ის არის ჩემი ავადმყოფობა. აბა, რა უნდა იყოს: ქვეიდან რომ წამოვა ხვარხვალით ჭიპის სწორა დატრიჭლდება ჯარასავით, ამომაწვევა იქიდან გულბოყვში და თავში ამივარდება ცხლათ, იქიდან დაჰკრამს და ფეხის თითებამდე გეივლის ხურვლათ. ნამდვილი ბუასილია.

თამარი. თუ მოინდომა, ჩემო მაზლო, კვდარს ვერ გააცოცხლებს, თვარა ისე მოსარჩენი ავადმყოფი მაგას ვერ გაუმაგრდება. მარა ხელის შეწყობა

უნდა. მაგას რო არ მიცე ფული, წამალს უნდა ყიდვა. თუ წიმილის ფული მაინც არ მიეცი, ისე მაგან რა ქნას? ჩვენი სისაწყლვე გვლუპავს ჩვენ.

ლუკა. ნეტაი კი მიშველიდეს რამე, თვარა ვინ თავმკვდარი! ორიოდე გროში კიდე მაქ და რა ოხრად მინდა, თუ მე არ ვიქნები.

ნატია. მორჩები, ბიძია, მორჩები, ღმერთი მოწყალეა.

ლუკა. ეჰ, ბიძია, სიკვდილის კი არ მეშინია, — ადამიანი მოკვდება, რა ვუყოთ. მე კი არა ხემწიფეები კვდებიან, ყველა სიკვდილის შვილი ვართ. მარა გაჯახირების მეშინია, კაცი რომ არც ცოცხლებში იქნება და აღარც მოკვდები, გლახა ეს არი. შენს ქორწილზე მაინც ვყოფილიყავი კარგად! ერთი ჩემებურად რომ შემომეძახა ყარაჩოლული, მერე გული აღარ დამწყდებოდა, თორე ქერეჯაშვილები საცინად აგვიგდებენ, არაფერი ცოდნიათო! (ახველებს) ჰაი დედასა! გულაშვილი ვიყავი, მარა კარგად როცა ვიყავი, ქერეჯაშვილი და ვერც წერეთელი მე ვერ მაჯობებდა ვერც ჩაცმა-დახურვაში, ვერც სიმღერაში, ვერც ქეფსა და ვერც სმაში. მარა ახლა... (ახველებს შემოდის დომენტი მხიარული).

დომენტი. (მიესალმება ბიძას, ხელს ართმევს და აკოცებს). ოჰო, ბიძაჩემო, შენხარ? რას დაგვანებიხარ, კაცო? (შემდეგ დედას და დას მიესალმება).

თამარი. შვილო, სად იყავი აქამდინ? ჩვენ კი ელდისაგან აღარ ვიყავით. როცა მიხვალ სადმე, შვილო, უნდა დაგვიბარო, ხოლმე, თორემ

ვინლა ჩვენ ბარობაზე?—შენ ხარ და ეგ. (უთითებს ნატასზე) თქვენით გვიდგოა სული კიდე ორ ბებერს.

დომენტი. რა დაბარება გინდა, დედა-ჩემო? თუ საღმე მოვკვდებოდი, ხომ გაიგებდი კიდეც!

თამარი. ეგ რავარი სიტყვაა? ჩემი სიცოცხლე რა სიცოცხლეა, შვილო? დღე მუდამ ღმერთს ვეხვეწებოდი სიკვდილს, მარა არ მომკლა ი დალოცვილმა; ახლა ერთად რო დაგინახეთ ორივე, როდილა შინდა სიკვდილი. მინდა პატარა ხანს მაინც გიყუროთ ორივეს ერთად, მინდა პატარა ხანს მაინც დავტკბე თქვენი სიყვარულით. ღმერთმა ბევჯელ გამოგაცდევინოს, შვილო, და შენ ჯერ არ იცი, რა არის შვილის სიყვარული: შვილისთანა საყვარელი არაფერი არ არი ქვეყნად.

დომენტი. (გააწვევტიანებს) ეჰ, დედა ჩემო; შენ რა ძველებურ ზღაპარს ლაპარაკობ? წვევიდა ეგ დრო! უმაღ კაცმა ცხოვრება უნდა ეძიოს, ხალხი შეიყვაროს, და მერე შვილი, ცოლი, ბებია და ნათლია.

თამარი. არა, შვილო, სული მე თქვენით მიდგია. შენ რომ შამოგხედავ, ყელში მობჯენილი სული უკან ჩაბრუნდება ხოლმე. თუ თქვენ არ მყოლებით, ხალხს კისერიც უტეხია. მე ვინ შემიბრალო, რომ მე შევიბრალო?

დომენტი. საქმეც ის არის, რომ შენ არავინ შეგიბრალო, შენ არავინ შეიბრალებ და ასე ერთმანეთი არავის არ გებრალებათ. ყველა თქვენ თქვე-

ნი თავისთვის ცხოვრობთ და, აი, ასეთ ქოხში დაბერდით და კვდებით ყველა. მარტო თავის თავისთვის ცხოვრებამ ეს იცის. ჩვენ კი ეს ქოხი აღარ გვაკმაყოფილებს, რადგან მივხვდით, რომ ჩვენც ადამიანები ვართ. ჩვენ უკეთესი ცხოვრება გვინდა, ვინემ თქვენ ცხოვრობდით, დედა-ჩემო, და ამისათვის საჭიროა, რომ ჩვენ ყველა ქოხში მცხოვრები ლარიბ-ლატაკები შევერთდეთ და დავაარსოთ ჩვენთვის, ჩვენის ძალ-ღონით, საკუთარი ცხოვრება. არა, ბიძა-ჩემო?

ლუკა. შენ ჯერ ბოვში ხარ, დომენტი! ცხოვრება არ გამოგიცდია; მთელი ჩემი დღენი ვწვალობდი, ცხოვრებისთვისა ვწვალობდი, მარა მაინც ვერაფერს გავხდი, ისე ვკვდები.

დომენტი. თქვენ ვერაფერს ვერ გახდით მიტომ, რომ არაფერს არ აკეთებდით და ასე გეგონათ, ლოცვითა და ზიარებით დამყარდება ქვეყნად სამოთხეო. ჩვენ კი ასე აღარ გეგონია. ჩვენ ახლა ვიცით, რომ ძალა ერთობაშია, ლარიბები ძალიან ბევრია, — იმდენი, რომ, თუ ისინი შევერთდენ, ველარაფერი ველარ დაუმაგრდება წინ.

ლუკა. მერე რა გამოვა ამ შეერთებით? მოიყარეთ ერთათ თავი ლარიბებმა, მოუსხედით ცალიერ სუფრას და ის გაგაძლობთ! ეჰ, ჩემო ბიძია, მე მთელი ჩემი სიცოცხლე წელებზე ფეხს ვიდგამდი და მაინც ვერა ვიზონე-რა!

დომენტი. ჩვენ რომ შევერთდებით ჩვენს სავსე სუფრას ჩვენვე მოვიხმართ ისე, როგორც ჩვენ გვინდა.

მაშ გაუმარჯოს, ბიძაჩემო, ღარიბების შეერთებას. მარა შენ, იქნება, ღარიბებში აღარ თვლი შენ თავს? იქნება, გასოვდაგარდი ქალაქში? (მთუბრუნდება ნატას) იმ შენ ქერქა-შვილს მაში სულ კუდით ქვას ვასროლიებთ. მე პირველ დაფუძახებ: აქამდინ თქვენ გვასხედით კისერზე-მეთქი, აწი გეყოთ! გაუმარჯოს თანასწორობას, ღარიბების ერთობას-მეთქი.

ნატია. (ჯერ შეახერხებს, მერე სიცილით) ჰა, ჰა, ჰა, ჰა, დამთვრალა! სად დაგიღვევია იმდენი, დომენტი?

დომენტი. (წინაის კილოთი) ოო! სწორეთ მიხვდი!

ნატია. მა რათ ხარ აგრე აწეული? რაი აქა ხარ, ერთხელ გაცინებული არ დამინახავხარ.

დომენტი. სიცილით არც ახლა ვიციანი, მარა სატირალი ღმერთმა ნურა მომცეს-რა. ძლივს ჩვენც გვეხსნება ცხოვრების კარი, და რა დროს ტირილია?

თამარი. შვილო, სად იყავი ამდენ ხანს? ჩვენ შენთ ჯავრით აღარ ვიყავით.

დომენტი. (დაჯდება) სად ვიქნებოდი, დედა-ჩემო! ადგილს ვეძებდი და, რავარც იქნა, ვიშონე. მომწყინდა ის ოხერი ლაქიობა. მუდამ სხვისი მოსამსახურეობა, შენ გგონია, კარგია? რამდენჯერ ყოფილა, რომ მიტირია, ცხარე ცრემლით; ჩემი გაჩენის დღე და საათი მიყწევლია! რაღაც ორიოდე გროშს გადმოგიგდებენ თვეში და იმასაც ასჯერ დაგამადლებენ! უბრალოზე გაგიწყრებიან, მთელი დღის მუშაობით დაღალულსა და დაქანცულს სულ უბრალო საქმე-

ზე ლოგინიდან წამოგაგდებენ და, თუ რამე არ მოეწონათ შენი, დაგითხოვენ და იმის კანკალში უნდა იყო, ეს ორიოდ გროშიც არ დაეკარგოვო. დეპოში იყვენ ალაგს შეპირებული და ახლა იმაზე ვიყავი, იქ ვიშონე ალაგი, ჯათა კი იქნება, მარა ოცდახუთი მანათი მექნება ამთავით თვეში, მერე მომიმატებენ. ესეც რომ არ იყოს, ამხანაგებში ვიქნები ყოველ დღეს და სიტყვას მაინც გავიგონებ ადამიანურს.

ნატია. ოცდახუთი მანათი! კაი ფულია. კიდევ რომ არ მოგიმატონ, მაინც დაჯერდი! ჩვენ უჩიტელს სემინარია გაუთავებია და ოცდა ხუთ მანათს იღებს ისიც. შენ რა ადვილად ამბობ ოცდა-ხუთ მანათს?

ლუკა. ჰმ, ოცდა-ხუთი მანათი ფულია? ოცდა-ხუთი მანათი ერთ სადილზე გამიფუჭებია, მარა ახლა... (ასველებს) ეჰ, ყოველივე სისულელეა, — ფულიც, ქეიფიც, სიცოცხლაც! (ასველებს)

დომენტი. მაშინ ხომ არ იყო სისულელე, ბიძაჩემო, ოცდა-ხუთ მანათს ერთს სადილზე რომ ხარჯავდი?

ლუკა. ღვინით გაჟღენთილს რაღა მეყურებოდა? მე ქეიფი მინდოდა და ასე მეგონა, რომ ამ ქეიფს ბოლო არ ექნებოდა. ეჰ, ყველაფერს აქ ბოლო ამ ჩვენ ოხერ წუთისოფელში, — ბედნიერებასაც, უბედურებასაც.

თამარი. არა, ჩემო მახლო, უბედურებას ბოლო არც ქონია და არც ექნება.

დომენტი. ექნება, ჩემო დედა, ექნება. ჩვენს უბედურებასაც ექნება ბოლო.

თამარი. შენ ღმერთმა ბევრს მოგასწროს, შვილო, მარა მე კი ვერ მოვესწრები (შემოდის ამ ღრმს სს-ჩინა).

საჩინო. დომენტი, სად დაიკარგე, შვილო, ამდენხანს? რატომ არაფერი გვითხარი, თუ სხვაგან მიდიოდი?

დომენტი. არც მე მეგონა, ფუ წვევიდოდი, მარა ასე მოხდა. დეპოში ალაგს იყვენ შეპირებული და იქ ვიყავი.

საჩინო. ლუკია, სამ მანათს ვერ გეიმეტებ დოხტურისთვის? ძალიან კაი დოხტურია და სხვა დროს ვერ იშონი.

ლუკა. მერე სად არი? არც აგრე ხელცარიელი ვარ. თუ ხეირიანი არის რამე. რავარ ვერ გევიმეტებ?

საჩინო. რა ვიცი, ქვეყანა იმას აქებს, ამისთანა არისო. თედორეს მოუყვანია, რძალი ყავს ძეობაზე ავად და მე იქედან ამოვიჭერი. თუ გინდა ამოვიყვან, მარა, ტყუვილა არ ამოვა, სამი მანათი მაინც უნდა პრაგონი.

ლუკა. თუ მიშველის რასმე, მეტსაც მივცემ (საჩინო გადას).

თამარი. თედორეს სახლიდან ჩვენამდე სამი მანათი! სად არი სამართალი?

დომენტი. სად არი, დედაჩემო? სამართალი ეშმაკებმა

მოიპარეს, რამდენი ხანია. ახლა ის თურმე რუსაბ-
ძელაზე ცხრა-კლიტულში ყავთ... ჩამწყვდეულნი.
ნატია. რუსაბძელა, მე ვიცი, სად არის. წავიდოდი, მი-
ვეპარებოდი ტარტაროზს, მოვპარავდი კლიტეს
და სამართალს გავანთავისუფლებდი. მაშინ
ალარ იქნებოდა ქვეყანაზე მტრობა, შური,
კაცის კვლა. ყველგან სამართლიანობა იქნე-
ბოდა, ყველას ერთმანეთი ეყვარებოდა, ყვე-
ლა ტკბილად იცნოვრებდა...

ლუკა. ეჰ, ხანდახან ზღაპარიც კარგია. შენმა ზღაპარ-
მა ძილი მომგვარა (ახველებს, კედლისაკენ ბრუნ-
დება და თავზე საბანს იხურავს. დომენტი აქეთ-
იქით დადის, კედლებს და ჭერს აჩერდება და
უსტვენს მარსელიოზას ხმას).

დომენტი. ეს ოხერი სიტყვები ვერ დავისწავლე ჯერ
(გასაგძობს სტვენს). მართლა, ნატა, კინაღამ
არ დამავიწყდა. დღეს თუ ხვალ, მე უნდა წა-
ვიდე და შენთან მოსალაპარაკებელი მაქ. მე
რომ აქ ჩამოვედი, შენი ქორწილი გადაწყვე-
ტილი იყო. მე დიდი წინააღმდეგობა არ გა-
მიწევია და ახლა კი მიკვირს, ან შენ რათ
გადაწყვიტე იმ ბებრის გაყოლა, ან მე რატომ
არ ჩავაფურთხე პირში.

ნატია. დომენტი, მე მართალს გეტყვი. დედა ჩემი და-
სნეულდა, მამა დაბერდა და აღარაფერი შე-
უძლია. კიდევ რომ შეეძლოს, საძრაობა არ-
სიდან აქვს. განა შენ არ იცი, რა საშოვარია
სოფელში? რამდენი ხანია, დედა. ჩემის აბა-
ნოზე წაყვანა გვინდა, მარა ორიოდე მანათი

ვერ ჩავიგდეთ ხელში. სილატაკიდან ხსნას მამაჩემი ჩემს გათხოვებაში ხედავს. მე ფიქრადაც არ მომსვლია ქერეჭაშვილს გავყოლოდი. მე და იმის შუა რა არის საერთო? ის ბებერი, მე ახალგაზდა. მე სიყვარული მწყურია, მას კი ეს ცხოვრება მოუჭამია. შენ, იქნება, გგონია, რომ მე აზნაურის ცოლობა მენატრებოდეს: ღარიბი გლეხის ბიჭი ათასწილად მერჩვენებოდა ყველა ქერეჭაშვილებს. სიღარიბის მე არ მეშინოდა და არც ახლა მეშინია. მე შენი იმედი მქონდა, ვფიქრობდი: აწი დომენტი დავაჟაკა და იმდენს კი შემოიტანს სახლში, რომ ჭადი არ მოგვშივდეს და ღვდელი და ხემწიფე გავისტუმროთ-მეთქი. მარა, შენ რომ მოხვედი და ოცდა-ხუთი მანათი მოიტანე მარტო, ეს იმედი სულ დამეკარგა. მაშინ მე დავინახე, რომ ჩემს დედ-მამას მარტო ჩემი გათხოვება იხსნიდა. ეს ისე ჩქარა მოხდა ჩემს თავში, რომ მე არ ვიცი. იქნება, მე გლახათ ჩავიდინე, მარა რა ვქნა, დომენტი, სხვა გზა არ იყო. არ იყო სხვა გზა და არც ახლა არი.

დომენტი. გლახათ ჩავიდინე თუ კარგად, ამას თავი დავანებოთ. შენ არ გოყვარს ის კაცი და თხოვდები მხოლოდ იმიტომ, რომ დედ-მამას დაეხმარო. მე პატროსან სიტყვას გაძლევ, რომ დედ-მამას აწი მე დავეხმარები, შენ თვითონ შედი ჩემ მდგომარეობაში. მე რომ ქალაქში ჩამიყვანეს, პირველ ხანებში არაფერს არ მაძ-

ლევდენ, მერე ხუთი მანათი გამიჩინეს ერთ წლის შემდეგ. ხუთი მანათიდან ვიარე და თორმეტ მანათს მივაღწიე, როგორც იქნა. თორმეტი მანათიდან რა უნდა გადამერჩინა? აწი-კი ოცდა ხუთი მანათი და მეტიც მექნება, იმდენი მაინც გადამრჩება, რომ უბრალო ტანისამოსი და მკაღი არ შემოგაკლდეთ. ამიტომ იმ ქერეჭაშვილს დღესვე უარი უნდა შეუთვალო.

ნატია. ეგ შეუძლებელია, საქმე უკვე გათავებულია; დაურწყების წინა დღეს დასანიშნავად მოვლიან.

დომენტი. რა არის აქ შეუძლებელი? ცოლქმრობა ნება-ყოფლობაა. საყდარშიც რომ იდგეთ, იქაც შეგიძლია ღვდელს უთხრა, არ მსურსო, და გათავდა. დაურწყებამდე კი სამი კვირეა.

ნატია. კი მარა ეს რანაირად შეიძლება? მთელმა ქვეყანამ იცის... (გაიღება ამ დროს კარები და შემოდის სსჩინო).

საჩინო. მობრძანდით, ბატონო, მობრძანდით (შემოდის ახალგაზდა ექიმი და თან შემოყვება რამდენიმე გლეხი, სსჩინო აღვიძებს ლუკას, რომელიც ხველებით აქეთ გადმობრუნდება და კვნესას იწყებს).

ექიმი. აქ მთელი ლაზარეთი გქონიათ.

საჩინო. ეს ცოლი გახლავთ ჩემი და ეს ძმა.

ექიმი. (ლუკას) თქვენი სახელი?

საჩინო **ღ ლუკა.** (ერთად) ლუკია, ბატონო!

ექიმი. რა გაწუხებს, ლუკია?

ლუკა. ბუასილი მკლავს, ჩემო ბატონო!

ექიმი. რანაირად გაწუხებს, აბა მომიყევი?

ლუკა. კიპის სწორა დამიწყებს ხვარხვარს, ბატონო, მერე გულ, ბოყვში მეტაკება, იქიდან თავში ამივარდება, როცა გულზე ამომაწვება, ხველება მახრჩობს და, როცა ძირს გასწევს, მაშინ მუცელი მიგრიალებს და გულზე დამიშვებს პატარას. როცა...

ექიმი. დიდი ხანია, ავთ ხარ?

ლუკა. აგერ ორმოცდა რვა წლის კაცი მოვიყარე და სურდო რა არის, ის არ ვიცოდი, და ეს ექვსთვეა, ასე ვიტანჯები. (ექიმი მივა, ტანისმოსვს გაუწევს და სინჯავს გულს, შემდეგ წამთაჯვენს, ზუკვს უსინჯავს, მაჯას, ენას, თვალებს).

ექიმი. ძალიან კარგი... დაწევი ისევ! (შემდეგ თამართან მივა) თქვენ რაღა დაგემაართათ?

თამარი. მე, ჩემო ბატონო, ქარებით ვარ დახუთული, დაგინუთდა ასე მტერი და დამაწყევარი. სამი წელიწადია, ჯმ გაჭირებაში ვარ. პირველად ჯობნო მაინც გვევილიდი, ახლა ლოგინზედაც ვეღარ ვინძრევი. ტანში ხურვლათ დამიარება, გენაცვალე, მუცელში მიყვირის, გულზე მკბენს, თავში რეტს მისხამს, ძვლებში, რავარც ძალლი, ასე მწეწკავს. ხან გვერდში მომაფრინდება, ხან თეძოში, ხან კვირისტავში, ხან კოჭებში. ერთი სიტყვით, დარბის, ბატონო, მთელ ტანში დარბის და ჩემს უცოდვესი ძალლი არ არის. შეუმიბრალეთ. ღმერთი შენს ცოლშვილს შეიბრალე, თუ რამე გაგეწყობოდეს. თუ არ ვიყო მოსარჩენი, იმასაც ნუ დამიმაღლავთ. საწყა-

ლი ქალი ვარ და ქე მაინც აღარ დავიხარჯები. მე კი არა, ხელმწიფეები კვდებიან და ჩემი სიკვდილით რა იქნება! (ექიმი სინჯავს ხან კლავს, ხან ფეხს, ხან თქობებს და სინჯვის დროს თამარი სულ „ვაი-ვაის“ იძახის. შემდეგ ექიმი გულს უსინჯავს და შერე წამოვა აქეთ, სკამზე ჩამოჯდება და იფიქრობს. გლეხები გარს შემოეხევიან. ნატია ლუკასთან მივა და ელაზარაკება).

საჩინო. (დაბალის კილოთი) რაღა ატყობ, ბატონო, ჩემ ძმას?

ერთი გლეხი. ჩემის ფიქრით ბუასილი უნდა ქონდეს მაგას, არა, ბატონო?

მეორე გლეხი. მართო ბუასილის ბრალი არ უნდა იყოს, — ქარ-საყმარწვილოც უნდა ანჯავრიდეს მაგას, თუ არა ბატონ ექიმს უკეთ მოეხსენება.

ექიმი. მაგის ავადმყოფობა არც ბუასილია, არც რაღაც ქარ-საყმარწვილო, ჩემო კარგებო, არამედ სულ სხვაა, სამწუხაროდ.

საჩინო. რაა, ბატონო?

ექიმი. მაგას ფილტვები აქვს დაზარალებული, — ქლექი ჭირს!

საჩინო. (უნებურად და გაოცებული) ქლექი ჭირს?! (იქით გაბრუნდება და შუბლზე ხელს შემოიდებს).

პირველი გლეხი. როგორც შევხედე, მაშინათვე ვიფიქრე, ფილტვის ხველა არის ნამდვილად-მეთქი.

მეორე გლეხი. აგრე რომ ადამიანს ხველებას დააწყებოდა, კაი ამბავი არ არის (ექიმი ქადაღდს ამოიდებს უბიდან, შემდეგ კაჭანდაშს და წერს ორ

რეცეპტს. ამასობაში სსჩინო ისევ ექიმს მოუბრუნ-
დება).

საჩინო. ქლექი ჭირს? მაშ ხომ დევილუპე ცოლშვილით?
ხომ ამოვწყდი და გადავშენდი ძირიანად?

ექიმი. მაგას მოსარჩენი პირი აღარა აქვს, — ძალიან აქვს
სენი მორეული. / ძოლოდ ნახველს უფროთხილ-
დით, ტა'მტი დაუდგით წყლით, რომ შიგ ახ-
ველოს და შემდეგ შორს სადმე გადააქციეთ
ხოლმე, ან არა და, უკეთესია, ცეცხლში და-
წვით ხოლმე. როცა გადაიცვლება, ქვეშაგები
და ტანისაძრის დაწვით. თუ ასე იზამთ, არავინ
არა დაგემატებათ-რა. ექიმი ადგება, ლუკასთან
თივა და ეუბნება): ნუ გეძინია, გლახა არაფერი
არა გჭირს, საქმელს დაეძალე, წამლები იხმა-
რე, არაფერი გიშავს, გამობრუნდები (შემდეგ
თამაჩისკენ მიდის).

ლუკა. მაინც რამდენ ხანში მოვრჩები, ბატონო?

ექიმი. ეგ ვინ იცის? (თამაჩს) შენ ამ წამლებს გამოიტან,
დაახელონებ ძალიან. თეძოებს დილა-სალამოს,
მარა სუსათუოდ აბანოზე უნდა წახვიდე. ერთ
თვეს თუ არა, ორ კვირეს მაინც უნდა დარჩე
(ართმევს ხელს ეგეფას და მიდის კარებისკენ. სს-
ჩინო გაშტერებული დგას. ტყუებში ისმის: „ფუ-
ლი სსჩინო, დოხტურს ფული“).

საჩინო. დომენტი შეილო, ლუკას სამი მანათი გამო-
ართვი და დოხტურს მიეცი (ლუკა სსჩჩინოდ
იღებს ზოტმანს, აძლევს დომენტის ფულს, ისიც
მიდის კარედ. რამდენსამე ხანს სიჩუმეა. ლუ-
კა და ნატია ერთმანეთს ელაზარაკებიათ. სსჩინო

ჩაფიქრებული) ჭლექი! ჭლექი! ჩემს ღარიბ ქონს
ესლა აკლდა და ესეც მოემატა! (გადახედავს ლუ-
კას ბრახანის თვალებით). ამდენ ხანს გარედ
ეთრია, იწანწალა, რაც ფული იშონა, ღვინო-
ში ჩალია. მე კი აქ შიმშილითა ვკვდებოდი და
ორი კაპეიკი არ გამოუგზანია არც ერთხელ
ჩემთვის. ახლა, როცა თავისი ცოდვებისათვის
ღმერთმა დასაჯა, აქ ჩამომიბრძანდა, მარა მე
რალა შუაში ვარ? მე რა დავაშავე, რომ მთე-
ლი ოჯახი უნდა წამებილწოს, ცოლშვილიანა
უნდა ამოვწყდე? ეს რომ ტოტომ შეიტყოს,
ხომ მიმიტოვა ქალი! თავი ცალკე მომეჭრა,
ქალი ცალკე გამიუბედურდა (ფიქრავს). არა,
ასე არ იქნება. ჰო, ჰო, თალხანს შევეხვეწები,
რასაც მთხოვს, მივცემ... მარა ამათ რა ვუყო...
აბანოზე გავისტუმრებ. ამ კვირეში როსაფას მი-
ყავს ცოლი აბანოზე და იმათ გავაყოლებ. ასე
ვიზამ. (ადგება გადახედავს ლუკას და გარედ მი-
დის ჩქარა).

ფ ა რ დ ა.

მოქმედება მეხუთე

ს უ რ ა თ ი ვ ი რ ვ ვ ლ ი .

(სცენა წარმოადგენს იმავე საჯალაბოს. მარტო ლუკაა ლოგინში..
წინდები აცვია, შალვარი და პერანგი).

ლუკა. დაცალიერუა სახლი. ერთ თვეში თუ იმდენად ვერ მოვიკეთე, რომ აქედან წასვლა შევძელი, მარტო ჯავრი მომკლავს. ერთი თვეა, რაც აქ ვარ, და, ეს-ეს არის, თავი მომბეზრდა. პატარათი ი ნატია მაყოლიებდა ხოლმე გულს; ახლა მთლად შემეხუთა სული. იმანაც უნდა თქვას, მეც ქვეყანაზე ვცხოვრობო, ვინც მუდამ ამისთანა ქოხში ატარებს თავის სიცოცხლეს! საწყლები, ლობიოთი გაძლომაც არ ეღირსებათ ყოველ დღეს! (ზაუზა) უჰ, ციხეა, ნამდვილი ციხე! შზის სინათლესაც კი ეზარება აქეთ შამოხედვა. ის სულელები—ციხეში რომ ატუსაღებენ არესტანტებს, აი აქ უნდა გამოგზანონ ხოლმე... ჰმ, ქალაქი! ქალაქში ვის რა უჭირს? შემარცხვინოს ღმერთმა, თუ აქაურ მდიდარს იქაური დღიური მუშა არა ჯობდეს! შენი სიმდიდრე რაში მინდა, როცა არაფერი არ იშოვება? დეილოცა ისევ ქალაქი! იქ პირველი სორტის ჩალაღაჯი რვა კაპეიკად წაიღე, რამდენიც გინდა; ერთი ბაზარში რო გაახვიდე, ყველა „მობძანდი, მობძანდის“ გიძახის... აქ კი რვა მანათიც რომ მტყე, როცა გინდა,

ხორცს ვერ იშონი, —ათასში ერთხელ თუ დაჰკლამს ვინმე ავადმყოფ ხარს. ეეჰ, ღმერთმა დასწყევლოს სოფელი! როდის მოვჯობინდე ერთი, რომ მოვშორდე აქაურობას. მარა რაც დრო გადის, თანდათან ვსუსტდები, მალე მაინც მოვიდენ აბანოდან. რალა ჩემს აქ ყოფნაში მოუნდათ იმათაც აბანო? (გადაბრუნდება, ახველებს და შეკრე იძინებს. შამოდის სხინო, დახედავს ძმას, შემდეგ სკამზე ჩამოჯდება, ფიქრს მისცემს თავს).

საინო. მამას არ ჭირვებია ჩვენსას, პაპას და პაპის პაპას, ახლა რა უბედურება დატრიალდა ჩვენს თავზე? ეჰ, გლებკაცს რო ფეხი გადუბრუნდება, მერე ყველა უბედურება ერთათ დაატყდება თავს. აგერ, ოცდა ხუთი წელიწადია, გარეთ არი და კაპეიკი არ შემოუტანია სახში! მაგის მუცელს რა გადურჩებოდა! ახლა კი ჭლექი ჩამომიტანა სახში, რომ ცოლ-შვილიანა ამომადლოს, (პაუზა) უნდა მოვაკვდინო, უთუ-ოთ უნდა მოვაკვდინო, მარა ცოდვა?... ცოდვას რა ვუყო? ოოჰ, გლებ-კაცის გაჩენას კი რა ვუთხრა! მარა რა ცოდვაა?! თალხანმა აკი თქვა, კარაბადინში ჭლექიანის მოკვდინება ცოდვათ არ წერიაო? ის უფრო საცოდაობა არ იქნება, რომ ცოლ-შვილიანა ამოვწყდე, დასამარხავათაც აღარავინ მოგვეკაროს? ტოტომ რომ გვიგოს, რომ ჭლექიანი ძმა სახლში მიწევს, ხომ მიმიტოვა ქალი, მომეჭრა თავი, გამეზახა და დამელუპა შვილი? ამის სიცოცხლეს სიკვდილი ათასწილად ჯობია; უნდა იწვალოს, იჯახიროს.

და მოკვდეს... მარა იმ ჩემი ცოდვით სამსეს რა ვუყო, რომ სამ თუმან ნაკლებ არ შერება? ისიც წინდაწინ უნდა მომცეო; სადიდან ვუშონო სამი თუმანი? (სახე-გაშლილი წამოადგება უცებ) ააჰ! მოდი ვნახავ, სამი თუმანი როგორ არ ჩამოყვებოდა ქალაქიდან? (ფესაკრეუთ მივა ლუკიას ლოგინთან, ჯერ საბანს აწევს, შემდეგ აქეთ-იქით დაუწეებს ჯიბეებს ძებნას, მერე ლუკას თავქვეშ ახალუხს დაინახავს, გამოწევს ნელ-ნელა. ლუკა ამ დროს შეინძრევა. საბანს თავს ანებებს და სუფს განბავს. ლუკა დაწუნარდება და საჩინო ისევ გამოწევს ახალუხს, უნახავს ჯიბეებს, ამოიღებს ზორტმანს. ლუკა ისევ შეინძრევა. საჩინო ჩქარა გამოტრიალდება. ლუკა გამოიღვიძებს).

ლუკა. (შემკრთალი) ჰა, ვინ ხარ აქ? (გადმობრუნდება აქეთ. საჩინო ზორტმანს სწრაფათ უბეში შეინახავს)

საჩინო. არავინ, მე ვარ (დღიმილით) რამ შევაშინა, შეკაცო, ვინ გეგონა, ჰა? ჩემს მეტი ვინ იქნებოდა!?

ლუკა. არა, მე ისე მომეჩვენა, თითქო ვილაც მალვიძებდა. (ლუკა მოკრავს თავს გადმოწეულ ახალუხს და მასშინათვე ჯიბეებს უწეებს სინჯვას. საჩინო რამ ამას დაინახავს, წაილაშაკრავს)

საჩინო. მე ცოტა საქმე მაქ დუქანში და ახლავე მოვალ. (გადის)

ლუკა. (დაუწეებს გატყეული მუთაქის ქვეშ ძებნას, საბანს ქვეშ, ანკრევს ბალიშებს, ეძებს ლოგინში) აღარ არის! (ხმამაღლა) ზორტმანი აღარ არის, რავქნა? იმან მომპარა? ის იყო ნამდვილათ, უბეში რომ იმაღავდა. (წამოფარდება სწრაფათ და

ბაბბაცით მიაშურებს კარებს (ეგვირილით) იმან მომ-
პარა, იმან მომპარა! (კარებში წაიქცევა, წამო-
დგება, გარბის კარეთ. რამოდენსამე ხანს სცენა ცა-
ლიერია. შემდეგ შემოდის „სბორჩიკი“, მიიხედ-
მოიხედავს სახლში, „ჭმს“ ძახილით თავს გააქნევს
და შუაგულ ოთახში გაჩერდება)

სბორჩიკი. რა უნდა უქნას ადამიანმა ამისანა ოხრებს?
ეს მეოთხეთ მოვლივარ დრამის ფულზე? აქნამ-
დი მპირდებოდენ დღეისთვის, მაშინ მოგცემ-
თო, ახლა სულ გადამალულან საცხა, (კო-
ლოფს ამოიღებს და ჰაზირაფს აკეთებს... მოუკი-
დებს ჰაზირაფს და სწევს რამოდენსამე ხანს)...
ჩორთიოზნაი! როდემდი უნდა ვუცადო მე
ამათ? (ადგება, აანგრევს ქვეშაგებს, სკიფრს, ფულს
ქებს, მარა ვერაფერს ნახავს. გულ-მოსული სკიფრს
ფებს კრავს და გადააგდებს). ერთი დენიშკა მა-
ინც ეგდოს ამ ოხერში! ჯანაბას ამათი თავი.
წავალ და მამასახლისს ვეტყვი, რომ ეს მეო-
რეთ მატყუებენ, — რაც უნდა, ის უქნას. (გა-
დის. რამოდენსამე ხანს სცენა ცალიერია. შემდეგ
შემოდის საჩინო და ლუკა, საჩინო მოიფანს ლუ-
კას ლოგინზე და დაწვეს)

საჩინო. შე კაი, კაცო, ის რავა გეივლე გულში, რომ
ფულს მოგპარამდი?

ლუკა. კაია კაი, ნულარაფერს ამბობ მაინც! სხვას რომ
ექნა, შენ უნდა დაგეფარე და შენ კი (ხველა-
და ტირილი აფუარდება) წავალ აქედან! თუ მოგ-
ბეზრდი, მითხარი, შე კაი კაცო, პირდაპირ და

წავალ... ავამყოფი რა საყვარელია? მე ახლავის არ მოვძულდები!

საჩინო. რათ უნდა მომძულებოდე, ან რა უნდა მოვიმატო შენთვის? რაც მექნება, შენც ჯამ და მეც. მშიერი, შენ რომ აქ არ იყო, ჩვენც ვერ დავდგებით და შენთვის მე არას შევიმატებ. დუქანში მივდიოდი და დევინახე, რომ შენი ახალუხი გადმოწეულიყო, ჯიბე ჩანდა; ვიფიქრე, ვაი თუ შამოვიდეს ვინმე და გაქურდოს ეს კაცი-თქო, და ამოვიღე პორტმანი, რომ შემენახა.

ლუკა. თუ არავის გადმოეწია, ჩემი ახალუხი თავი ალავას იყო. კარგი, მაღლობელი ვარ (წვება და სხანს იხუტავს).

საჩინო. (ცოტა უაქმანის შემდეგ) ლუკა, შენც იცი, რომ ამ ცოტა ხანში ქალს ვათხოვებ. ქორწილზე, რაც უნდა იყოს, ხარჯია, და ამისანა დროს ურია გამიმართავდა ხელს. სამი თუმანი ფული მასესხე და მალე გადაგიხდი, შვილები ნუ დამეხოცება.

ლუკა. სამი თუმანი კი არა, ათი თუმანი სულაც რომ გაჩუქო ქალიშვილის ვათხოვებაზე, რა დიდი ცოდვა იქნება. მარა ჩემი საქმე სხვა ნაირათ არი. ექვსი თვეა, ავით ვარ. რაც რამ მეზადა ყოველიფერი დავხარჯე და ვერას გავხდი, — არც მოვრჩი, არც მოვკვდი. თუ არა, სიკვდილს კი არ ვწუხვარ. ამ რვა თუმნის ამარა ვარ ახლა, — ეს არის და მე. შენ თვითონ თქვი

სვინდისს ქვეშ, ჩემ დღეში მყოფ კაცს აქ გასასესხებელი ფული?

საჩინო. (ფიქრის შემდეგ) არა, მალე გადაგიხდით, თვარა შენ იცი. (სიხუმრით; საჩინო განუშვებულად ზის, შემდეგ ადგება ზეზე და გარეთ გავა. ლუკა მიიხედ-მოიხედავს. შემდეგ წამოჯდება ლოჯინში).

ლუკა. ახალუხი გადმოწეული იყოვო! რა გადმოწევდა, რომ თვითონ არ გადმოეწია! თუნდაც ასე ყოფილიყო, რაღას დამალა უბეში პორტმანი და გავარდა გარეთ? ეჰ, სიღარიბეში ყველაფერს ჩაიდენს ადამიანი. სად წავიდე, სად? წასასვლელი გზა რომ მაინც მქონდეს სადმე, აქ რავალა გავჩერდები! ყველას შევძულდი, პირში შამომჩერებიან, რამხელა ლუკმას იღებსო. ან კი რა ქნან, — განა გასამტყუნარი კი არიან?! თვითონ ლუკმა არა აქვთ და ზედმეტი მჭამელი მე მოვემატე კიდე (ზაუსა). მივცემდი, მადლია, მარა საიდან დამიბრუნებს თავის დროზე?.. არა, ახლა მე გასავალბებელი ფული არა მაქ!... მადლი, მადლი! მადლს რა უნდა ქვეყანაზე? სულ ტყუილია ყველაფერი. (ზაუსა) კაცს როგორ არ წაეძინება? ყოველთვის რითი გაუფთხილდები თავს? (იხედება აქეთ-იქეთ) სად დავმალო, რომ არ ვიცი!... კაი აზრია! იქ ვერ მიმიგნებენ (ლუკა წინდაში იღებს ჰაერტმანს). ახლა კაი ალაგას არის. ძალიანაც რომ მეძინოს, მაინც ვერ მიაგნებენ? ვინ იფიქრებს თუ ფეხში ფული მაქ? უჰ, დავიღალე! გაჭირება მიჩვენე და გაქცევას გიჩვენებო, ნათქვამია? არ

მეგონა, თუ ასე გავიქცეოდი. ძალიან კი დავილაღე (წვება და იძინებს. რამდენისაშე ხნის შემდეგ გამოადებს სჩინო ნელა კარებს, დადგება შიგ, გამოწვევს კისერს და რამდენიმე ხანს უერს უგდებს, შემდეგ ფეხ-აკრეფით შამოფა და უკან შემოევება თალხანი, შუახნის კატი, აფაზაკური სახით დადგებიან კერასთან)

საჩინო. (დაბადის ხმით) ახლა კაი დროა, აბა!

თალხანი. ფული ჩამითვალე.

საჩინო. შე კაი კაცო, ფული ზედ ჯიბეზე აქ, ხომ არსად გაიქცევა?

თალხანი. (ცოტა აშადლებული კილოთი) ეჰ, შე მამაცხონებულო.

საჩინო. (გაწვევტინებს) ჩუმათ, არ დამლუბო, გეიღვიძებს.

თალხანი. რალას იტყუები შენც ერთი? ქალამნის ფასს დაგჯერდი და ამაზედაც ჭინჭულობ? (შიდის კარებისაკენ)

საჩინო. (წინ გადაეღობება და ეხვეწება) რას მიშვრები, კაცო, ღმერთი აღარა გწამს? ზიარებას გეფიცები, რვა თუმანი ფული ჯიბეზე აქ, ჩემის თვალით ვნახე, რვა სახარება გამიწყრეს, თუ გატყუებდე.

თალხანი. (შედგება და ჩაფიქრდება) მაშინ ნახევარი ჩემო იყოს.

საჩინო. ოღონ ნუ დამლუბავ, ნუ ჩამიყრი ცოლ-შვილს წყალში და აგრე იყოს. მაგის ნაოხარი მე რათ მინდა, ოღონ თავი დაიმარხოს.

თაღხანი. (პირზე თითს მიიღებს და ლუკას მიუახლოვდება, შემდეგ საჩინოსთან მივა, უბიდან პატარა ჰარკს ამოიღებს, რომელსაც თავში სხვილი ბაწარი აქვს წაერილი ეელზე შამოსსკრად) მე და შენ ერთად უნდა მივირდეთ, შენ ქვეით დაღები და მე თავთან. როცა განიშნებ, შენ ფეხებზე უნდა დააჯდე და ხელები გაუკავო. მე კიდევ პარკს ჩამოვაცმევ თავზე (საჩინო და თაღხანი ერთად მიდიან, თაღხანი თავთან დგება, საჩინო ქვეით. ამ დროს ლუკას ხელებს აუფარდება. თაღხანი ანიშნებს საჩინოს. ისიც გადააჯდება ფეხებზე, ლუკა იევირებს ტკივილით, ხელებს გააქნევს და წამოიწვევს; საჩინო ხელებში სტაცებს ხელს, თაღხანი კი ჰარკს აცვამს თავზე. ლუკა ცალ ხელს გაინთავისუფლებს და ჰარკის თოკს ეწვევს ეელთან).

ლუკა. (საჩინო რომ ხელს ტაცებს ხელში) მიშველეთ! გასესხებ, ნუ მომკლავთ, ღვთის გულისთვის, ნუ მომკლავთ, მიშველეთ. ხ, ხ, ხ, ხ, (ხრტიანბს, იბრძვის და თანდათან წუნარდება... თაღხანი არხეინად წამოდგება და გულზე უურს ადებს).

თაღხანი. გათავდა (პირჯვარს გადაისხავს და მდღა ახედავს) აბა, ფული ამოართვი... რას გაშტერებულხარ, არ გეყურება?

საჩინო. (გაშტერებული გადმოვა, შუბლზე ხელს ისვამს) მოკვდა! გათავდა!

თაღხანი. ფული, ფული! აქ ხომ არ ვიქნები მთელი დღე?

საჩინო. ჯიბეში ექნება და ამოიღე (თაღხანი ექებს ჯი-

ბეებში, მარა ვერაფერს ვაუღობს, უბეებში, თავ-
ქვეშ).

თალხანი. (გაგულისებული). აქ არაფერი არ არი. ახლა-
ვე ჩამაბარე ფული, თვარა ასე ადვილათ არ
შეგარჩენ ჩემს მოტყუებას, — ციმბირში ამოგა-
ყოფინებ თავს, ციმბირში!

საჩინო. (თითქმის გონს მფიქვად) რისთვის ამომყოფინებ
ციმბირში, კაცო, თავს? დაძებნე და ნახავ
(მიჯნა თითონ და უნდა მოძებნოს, მარა შეესება თუ
არა მიცვალებულს, მაშინათვე უკან გაბრუნდება).

თალხანი. დაძებნე, დაძებნე! თუ ჯიბეებში აქ, არსად
გაიქცეოდა. ჰაი, ჰაი! ის ბიჭები არ გეგონო,
შენ რომ გაგიცურებია. ისე გაგაცურებ, რომ
თქვა, ეს რა დამემართაო.

საჩინო. (გულ-მოსული) რას იმუქრები? თუ მაგის ჯი-
ბეებში ფული არ არის, შენ ამოგიღია, აბა,
ვინ ამოიღებდა სხვა?

თალხანი. (კბილებს აკრატუნებს, უნდა ეცქის ევლში სსჩინოს,
მარა თავს შეიკავებს და მონზალის ხმით) ჩემო
ძმაო, მოდი და გამჩხრიკე, თუ რამე დაგიმა-
ლე. ღმერთი, რჯული, მაგას ჯიბეებში არა-
ფერი ჰქონია.

საჩინო. მა სა ეშმაკში გადამალა? მოდი, აბა ერთად და-
ძებნოთ. (მიდიან, ძებნიან, თაღსანი საბანს სულ
გადააგდებს, ჯიბეზე ექებს, ბოლოს ფეხებისაკენ
ჩაყვება, ნახავს ზარტმანს და გამოიღებს).

თალხანი. დახე, სად დაუმალოვს? (გახსნის, ამოიღებს
ათხ თუმანს და დანარჩენს სსჩინოს აქლევს) შენი
სიტყვით, აქ რვა თუმანი უნდა იყოს, ჩემი

ოთხი თუმანი ამოვიღე და დანარჩენი შენია. მშვიდობით! (შიდის კარებისკენ, იქიდან გამობრუნდება, ზარკს მაცლის ლუკას გვამს და წაიღებს; საჩინო რამდენიმე ხანი ჩაფიქრებული დგას. შემდეგ მივა და ლუკას დაახეობს, წამოვა, დაიჩოქებს და ღმერთს ევედრებს).

საჩინო. ღმერთო: მაღალო, ნუ მიმითვლი ცოდვათ, — მაგისტვის სიკვდილი მაძლი იყო. სასუფეველი დაუმკვიდრე მაგას და ჩემ ცოლ-შვილს ნუ გაურისხდე..... (ამ დროს ქუხილი გაისმის, საჩინო შეკრთება, წამოვარდება, გაიხედავს ლუკასკენ და გაშტერებული გარედ გაფარდება).

ფ ა რ დ ა.

ს უ რ ა თ ი მ ე ო რ ე .

(იგივე სახლი. თამარი ლოგინზე წამომჯდარია, ბალიშებზე მალაა მიყუდებული. ნატია. კრაქი უდგია და კაბის რუშს იკერებს ტანზე. შავები აცვია).

თამარი. რას აკეთებ, შვილო?

ნატია. აბორკა გამერღვა; დღე ველარ მოვიცალე და ახლა დავიკერებ ბარემ-ლა (ჰაუზა).

თამარი. ეჰ, ტყუილი იყო ჩემი აბანოზე წასვლა! არაფერი არ მიშველა.

ნატია. (თაფისთვის) ღმერთმა ნეტავი ვუარესი რისხვა არ მოგვაყენოს და...

თამარი. (გააწვეკტინებს) რას ამბობ, შვილო?

ნატია. არაფერს, — ისე ჩემთვის წავილაპარაკე.

თამარი. ცოტა ვითამ, ვითამ და — ბევრი არაფერი. წელში და თეძოვებში რო მტეხდა და მწიწკნიდა, ისე აღარ მწიწკნის (ამ დროს კარები გაიღება, დომენტი შამოფა ჰატარა ბოხჩით).

დომენტი. რასა იქთ, რიგორა ხართ?

ნატია. (წამოხტება) ვუი, დომენტი, შენ ხარ? (კოცნის).

თამარი. შენ გენაცვალა, შვილო, დედა შენი, რომ ასე მალ-მალე დაგვხედამ ხოლმე, ჩემო ბიჭო (ხედას გაუშვერს, დომენტი მივა და აკოცებს)...

თამარი. შენი დანა ჯორზე შეჯდა და გათავებული საქმე ჩაშალა. თავის გონზე აღარ არის; ხანდახან მისთანას იტყვის, რომ მეშინია, არ გადირიოს.

დომენტი. გეტყობა, შენც ძალიან გწვავს გულს, დედაჩემო, რომ ტოტო ქერეჭაშვილი ჩვენი სიძე არ იქნება. ერთი ეს მითხარი, რა გვაქვს ჩვენ მასთან სამოყვრო? რა არის ჩვენ შორის საერთო? დღეს თუ ხვალ, აქ მთელი გლეხობა უნდა გავიფიცოთ... დღეს ქერეჭაშვილებს ლაქიობის მეტი არაფერი არ შეუძლიათ, და ჩვენ კი ამისთანა პირის დამოყვრებას უნდა ვნატრობდეთ! ეჰ, დედაჩემო, თვალი გაახილეთ, თვალი, და დაინახეთ, რა დროში ვცხოვრობთ! ქვეყანა გახარებულია, იქნება გვეშველოსო, და თქვენ იმასა სწუხართ, რად დავკარგედ ქერეჭაშვილიო (ადგება, ბოხხას მოკიდებს ხელს და წასვლას დაჰპირებს). ამაღამ მე ნუ მელოდებით.

ნატია. სად მიხვალ ამ დროს, დომენტი?

დომენტი. (შიდას) ილიკოსთან მივალ, საქმე მაქ და ბარემ იქ დავრჩები ამაღამ; ხვალ ისევ ამოვალ, — ამკვირია თავისუფალი ვარ მაინც (შიდას)...

თამარი. ღმერთო მაღალო, ღმერთო, თუ ხარ სადმე, შენ შემიბრალე, შენ ნუ გასწირავ ჩემს ორ შვილს, შენ აარიდე მაცდურსა და ბოროტ საქმეს (ჩაფიქრდება, ცრემლები მოეკრევა თვალებზე და იწმენდავს. საჩინო შამოდის ჩქარა, აშლილის სახით, მიკეტავს კარებს მაგრად. გაჩერდება, კარებს ჭუჭრუტანაში იეურება, შემდეგ წამოვა კეჩასკენ ხვნეშით და ოფლს იწმენდს).

თამარი. (გაოცებული) რა დაგემართა, ადამიანო, რამ აგაქლოშინა ასე?

საჩინო. უკან მომდევდენ, ჩემი მოკვლა უნდოდათ, მა-

გრამ გამოვასწარი, ველარ დამეწიენ. (აშაღლე-
ბუფი ხმით) ის ლაჩრები, ის მშიშარები! უი-
რადო კაცს გზაში ჩამესაფრენ! ერთმა კიდევ
მესროლა.

თამარი. რას ამბობ, ხომ არაფერი მოგჩვენებია?

საჩინო. კი არ მომჩვენებია, ჩემის თვალით ვნახე, — ჩემის
თვალით ისე, როგორც მე ახლა შენ გხედავ...
(გაჩქარდება) შენ რაღას ბუტბუტებ, მითხარი,
შენ რაღას ფურჩულობ? ვის ელაპარაკები?

თამარი. რამ გადაგრია, ადამიანო, ვის ელაპარაკებ?

საჩინო. (იხედება ლოგინქვეშ) არა, შენ ვიღაცას ელაპა-
რაკები, აქ ვიღაც იმალება. შენც მე მალა-
ტობ! არა გრცხვენია, ცოლ-ქმრობის მოლა-
ლატე! შენც, შენც, ოხმ... ახლა მე ყველა-
ფერი ვიცი, მე ყველაფერს მივხვდი (დაფიქრ-
ბუფი ჩამოჯდება სკამზე). შენი საქმეა ეს ყოლი-
ფერი, შენი და ნათიასი.

თამარი. (ზიჯვარის წყრით) ღმერთო, რა ემართება ამ კაცს?

საჩინო. (თავისთვის) ყველას მე ვეჯავრები, ყველას ვძულ-
ვარ. ცოლშვილიც კი მე მემტერება, ყველა-
ზიზლით მიყურებს. მთელი სოფელი ამიბუნტდა.
როცა გავივლი საღმე, ყველა პირს მარიდებს,
ყველა ჩემკენ აფურთხებს, თითქო მე რაღაც
ავაზაკი ვიყო. ჩემი სიკვდილიც კი უნდათ,
მოსაკლავად დამდევენ; სად გადავვარდე, სად
დავიმალო, ვის მივმართო? (ტირის) ვინ მი-
შველის? ყველა ჩემი მტერია! გუშინწინ, ეკ-
კლესიაში რომ შევედი, ყველა მე შამომაჩერ-
და. ერთი-მეორეს ჩემზე უთითებდენ. დიაკონი

დავითნს კითხულობდა და სულ მე მომჩერებოდა; ის სულ ჩემზე კითხულობდა. ავაზაკსა და ქურდს მეძახდა. ღვდელმა შეიხმო საკურთხეველში და ჩემზე ელაპარაკებოდა. მერე ღვდელმა სახარება გამოიტანა და პირდაპირ მე დამიძახა: წადი ჯოჯოხეთში და იქ აკრაქუნე კბილებიო. (წამოხტება) აბა, ჯოჯოხეთი თქვენ დაიმსახურეთ, ჯოჯოხეთი თქვენთვის არის მომზადებული. (დაჯდება) ასე მგონია, თითქო [ის გულში ეშმაკები ჩადიოდენ და ამოდდიოდენ. თვალწინ სულ მკვდრები მიდგია; ყველაფრის მეშინია, ფოთლისაც, ბალახისაც; მურკაც, ჩვენი მურკაც კი მე მიყუფს, თითქო მე... თითქოს მე... მე... (წამოხტება) მე ხომ კაინი არა ვარ?! ჰა, თამარ, მე ხომ კაინი არა ვარ?

თამარი. რამ გადაგრიო, ადამიანო, კაინს რა გიგამს, კაინმა ძმა მოკლა და შენ...

საჩინო. (ეფიჩილით) მერე მე ვინ მოვკალი? აბა, მითხარი ვინ მოვკალი?

თამარი. (პირჯვარს იწერს) რა ემართება ამ კაცს, ღმერთო, გვიშველე!

საჩინო. (გადგება, თითქო ვისმე ელაპარაკებოდა) აბა რა გინდათ ჩემგან? რად მემტერებით, რად მიძახით კაინს? მე ხომ კაინი არა ვარ? შამოგფიცავთ, წმინდა გიორგის ხატზე დაგიფიცებთ! შემიბრალეთ, მიშველეთ მიშველეთ, ვინ ხართ ქრისტიანი, მკლავენ, მიშველეთ, მიშველეთ! (შემოფა ამ დროს ხატია გაფცეული).

ნატია. რა დაგემართა, მამა ჩემო, რა ამბავია? მისთანა

ყვირილი გამოდის გარედ, თითქო კაცსა კლავენო.

საჩინო. კაცს რომ კლავენ, ის მერე ყვირის? გარეთაც ისმის მისი ყვირილი? მერე შენ... შენც გაიგონე? შენ სად იყავი მაშინ?

ნატია. არსად, მარიკასთან ვიყავი, პატარა საქმე მქონდა.

საჩინო. აბა, სტყუი (ხაჩკრდება თვალებში). შენ სხვაგან იყავი..

ნატია. მამა ჩემო, როდის აქეთ დაიწყე ამისთანა ეჭვები?

საჩინო. მას აქეთ, რაც თქვენ ყველამ შემოძულეთ; თქვენ ყველას გეჯავრებით, ყველას ჩემი სიკვდილი გინდათ. (ამ დროს კარებსე რაკუნი ისმის, საჩინო შესტება).

საჩინო. (აქეთ-იქით ჩქარა დადის, თითქო ეძებს რასმეო). მოვიდენ, თავს დაგვესხენ, ჩემი მოკვლა უნდათ; არა, არ მოგაკვლევინებთ თავს ასე ადვილად, აღარც მე დაგზოგავთ (წამაფლებს ნაჯახს ხელს და დადგება კარებთან).

ნატია. (კარებთან მივა) ვინ ხარ მად? (კარებიდან ისმის: „დედამ შამოგიოვალა, ჩემო ნატია, ხვალ-დილამდინ ერთი ჭადი მასესხეო“. ნატია გამობრუნდება, ჭადს ძებნის. მერე მივა კარებთან) გამომცხვარი არა მაქ, თვარა რავა დაგიკავებ-თქო. (გამობრუნდება, მკვიდებს საჩინოს ხელს, გამოართმევს ნაჯახს და გადაადგებს) მამა, შენ დალაოული ხარ, დევიძინოთ ახლა და ხვალ ყველა კაი ქეიფზე ავდგებით. ღმერთი მოწყალეა. (საჩინო ახალყუს და ქალამნებს იხდის და ჰერანგისა და შალვრის ამარა წვება ძირს გაშლილ ფარდაგზე, ნაჯახს გვერ-

დით დაიდებს; ნატიაც მიწვება ფეხთით. ყველა იძინებს. გარეთ ქარის ხმა ისმის... ნელ-ნელა რიყრაუდება. საჩინო შესტება, წამოჯდება ლოჯინში, შერე წამოფარდება ზეზე, წამოაფლებს ნაჯახს ხელს).

საჩინო. (ჭკერში მისჩერებია) არ მომეკარო ახლოს, არ მომეკარო, თორემ აღარ დაგზოგავ, ნაჯახს შიგ შუბლში დაგარტყამ. ჩემგან რა გინდა? თავი დამანებე, გამშორდი, მე შენთვის არაფერი არ დამიშავებია. შენის წყალობით ქვეყანა მე გადამმტერა, ყველა პირში მაფურთხებს, მოსაკლავად დამდევენ. (შემოტრიალდება ჩქარა და ნაჯახს გააქნევს) არ გესმის? დაგარტყამ, აღარც მე დაგზოგავ? არ მომეკარო, ნუ შემომაკლავ თავს. (ტრიალდბს ამ სიტუებზე სხლში და ნაჯახს იქნევს, თითქო იგერებს ვისმე). შენი ცოდვა იყოს, მე თავს არ მოგაკვლევიანებ (იქნევს ცალ ხელსა და ნაჯახს, თითქო ურტყამს ვისმე, შემდეგ შედგება, ნაჯახი ხელიდან გაუფარდება) მოვკალი! მოვკალი! (შუბლზე შამოიდებს ორივე ხელს. თანდათან თენდება, საჩინო ხელებს ჩამოუშვებს და აქეთ-იქით აშლილი სხით იეურება წამდენსამე ხანს. დაბადის ხმით). მოვკალი, მოვკალი, მე მოვკალი! იუდას კერძი გავხდი, კენის ცოდვა ჩავიდინე? ზეზეულათ უნდა ვიტანჯო ახლა, ყველამ პირში უნდა მაფურთხოს, სააქაოს და საიქაოს ეშმაკების ლუკმა უნდა გავხდე. (დაეცემა მუხლებზე ტიკილით) ღმერთო, შემობრალე, მაპატიე, ნუ

დამტანჯავ... (წამოდგება, თახჩაზე ბაწრის კონა გდია, იმას მოკიდებს ხელს და ჩაფიქრებული ნელ-ნელა კარებისაკენ მიდის, კარებს გააღებს და გავა-თენდება. ჩატია ადგება, სახლს დახვეტამს, ქვე-შაგებს ააღაგებს, შირს დაიბანს).

თამარი. ნატია, შეილო, ადექი?

ნატია. ავდექი, დედა-ჩემო! რავა უცებ წამოგვათენდა თავზე! მთელი ღამე ისე მეძინა, რომ ფეხი არ გამინძრევია.

თამარი. ი უბედურ კაცს აქამდინ ძინავს?

ნატია. საღა ძინავს, ისე ამდგარა და წასული აქედან, რომ არაფერი არ გაგვივია!

თამარი. ნახევარი კაცი აღარ არი, ნახევარი. (ზაჟუზა) შეილო, ნუ ჩეიდგამ ფეხს მაგის საცოდობაში. სულ მასაქეთ არის ასე გაშტერებული და გულ-ჩახვეული...

ნატია. რა ვქნა, დედა-ჩემო? იყო დრო, როცა მე თვითონ ვფიქრობდი ამ საქმეზე და თქვენი გულისთვის ყველაფერზე. თანახმა ვიყავი, მაგრამ ახლა... (შეადგება)

თამარი. რაი ახლა?

ნატია. ახლა ჩვენს თავს სხვა საქმე და ცოდვა დაატყდა. მე გადავწყვიტე, მოლოზნათ წავიდე, რომ, იქნება, ჩემის ლოცვითა და ვედრებით ცოტათი მაინც შევინანიო ჩვენი ცოდვები.

თამარი. რას ამბობ, შეილო, რა ცოდვები? მოლოზნათ რა გინდა? უცოდველი ვინ არის? ქვეყანა ცოდვაში დაცურავს, მარა, ყველა რომ მოლოზნათ წევიდეს, კაიც იქნება!

ნატია. ეს ცოდვა სულ სხვაა, დედა-ჩემო! მთელი სოფელი ლაპარაკობს, საჩინომ თალხანი მოიყვანა და ლუკია მოაკვირინაო (ამ დროს კარები გაიღება, მამასახლისი, მწეკრალი და „ბოჩიკი“ შამოფლენ).

მამასახლისი. საჩინო სად არის?

ნატია. გარეთ გევიდა წელან.

მამასახლისი. გარედ გავიდა! საკვირველია! სუნით მიხვდება ხოლმე, გონია. თქვე მამაცხონებულეობა, როდემდინ უნდა გვაწვალოთ ამ დრამისფულზე? ჩემი ჯიბიდან ხომ ვერ დავადებ?

ნატია. შემოვა და მოგცემს, თუ ექნა.

მამასახლისი. თუ ექნა! თუ არ ექნა?

ნატია. თუ არ ექნა და დაახჩვეთ!! თუ კი არ ექნება, საიდან უნდა მოგცეთ?!

მამასახლისი. ეგ ჩემი საქმე არ არის! (თამარს) უენ გექნება და მოიტა, თორემ მე აქ ვერ მოგიცდი უუადღემდე, სხვა საქმეცა მაქ, — დავხვევ ამ საბნებს ხელს და წავიღებ.

თამარი. შვილები დამეხოცოს, თუ მე ახლა ფული მქონდეს. (მამასახლისის საბნებს იღებს და აჩჩევს, რომელი უკეთესია. ამ დროს კარები გაიღება და ერთი გლეხი შეშოფა, თავს დაუკრავს უკელას)

გლეხი. საჩინოსი არაფერი გაგიგიათ?

ნატია და თამარი. (ერთათ) რავა, რა ამბავია?

გლეხი. არაფერი... ისე... ვერ არის კაი ამბავი (კარებთან ფეხის ხმა ისმის) თავი მოუკლამს იმ საწყალს! ამ დილა კუნელზე ნავხეთ ჩამომხჩვალი (ნატია და თამარი დაიკიფლებენ და თავში წაი-

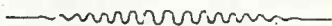
შენენ. კარი გაიღება და რამდენსაშე გლეხს შემო-
აქვს სახინო, იძახიან აქეთ-იქეთ: «ლოგინზე და-
ვასვენოთ, ლოგინზე!» სხვები: «ლოგინზე სად
დავასვენოთ, არ დეეტევა! ძირს გავშალოთ, ძირს!»
ჭილოფს შლიან ძირს, ზედ დასვენებენ, გასწო-
რებენ და ზირზე ახალუსს გადააფარებენ. მამა-
სახლისი ბოჩიკს საბანს გადასცემს.)

მამასახლისი. (დაახრდება მიცვალებულს) თავი მოიკლა?!
მწერალო, ახლავე პრისტავს უნდა მიწერო!
(ჭირისუფლებს) სანამ პრისტავი და დობტური
არ მოვლიან, რომ შეამოწმონ და პროტოკო-
ლი შეადგინონ, პრავა არა გაქვთ დამარხოთ,
თორემ დაიშტრაფებით (გადის).

ერთი გლეხთაგანი. ეჰ, გლეხიკაცის ცხოვრება—ცხოვ-
რებაა? ძაღლის ცხოვრება ჯობია!

ფ ა რ ლ ა.

ი. გომართელი.

შეცდომის განწორება: მე-67 გვერდზე, პირველ სტრი-
ქონში, ზემოდან, დაბეჭდილია „სიმონას“, უნდა იყოს—„სამსონას“.

ტ ე კ ე ო ბ ა შ ი

ლ. მელშინისა

ყველა საპრობილეში დაინახავთ რამდენსამე ტუსაღს, რომელიც ცალკე ზის და სხვის საქმეში არ ერევა. ისინი არიან მაჰმადიანები: ყირღიზები, სართები, თათრები, უზბეგები (რუსის ტუსაღები ამათ საერთოდ „თათრებს“ ეძახიან, როგორც კავკასიიდან მოსულებს— „ჩერქეზებს“).

როდესაც საქმე არა აქვთ, სხედან სადმე კუთხეში და დაღონებულნი თავიანთ მოღლას ყორანის კითხვას-ყურს უგდებენ, ან ეზოში დადიან და ერთმანეთში საიდუმლოდ ლაპარაკობენ. რუსის ტუსაღებს „თათრები“ არ უყვართ: მათ არ მოსწონთ თათრების ენა და ადათები. რუსები ამბობენ, თათრებს მუშაობა არ უყვართო და ცდილობენ თავიანთი საქმე სხვას გააკეთებინონო. სამაგიეროდ, არც მაჰმადიანებს უყვართ რუსები, რადგანაც მათ უსამართლობას ხედავენ და მათგან მარტო ლანძღვა-გინება ესმით: „ეი, მხეცო თათარო!“ თათრები ხშირად ისე ბრაზდებიან, რომ დანების ტრიალი და სისხლის ღვრა ხდება. მეტად ხშირია ჩხუბი გზაში. მაგრამ ბევრჯერ შემიმჩნევია, რომ თათრების დაახლოვებას

რუსებთან ხელს უშლის რუსული ენის უცოდინარობა და, როდესაც ეს დაბრკოლება არ არის, მაშინ ტუსაღები მალე მეგობრდებიან.

მე მიყვარდა ამ თათრების ნახვა, რომელთაც ევროპიულ კულტურის გავლენა არ ეტყობოდათ. მათში ბევრს ლამაზი სახე აქვს, კეთილ-შობილი შუბლი, ხავერდით შავი თვალები და სუფთა უმუშევარი ხელები. როდესაც დაინახავდი ამ ტანად ვაჟკაცებს, რომელნიც თურქესთანის და ორენბურგის ეწერებიდან წამოუყვანიათ, მაგინდებოდა ყოველთვის კუპერის რომანები, განსაკუთრებით, „უკანასკნელ მოგიკანის“ ამბავი.

ერთხელ მეორე კამერაში გადამიყვანეს. ძალიან მიამა, რადგანაც ჩემ მეზობლად ახალგაზრდა უზბეკი უსანბაი მარაზგალი გამოდგა. დიდი ხანია მარაზგალი მომწონდა და მეცოდებოდა. რაღაცა თავისებური რამე იყო ეს უსანბაი: თავისებური იყო მისი მსუბუქი სიარული, მისი სახე, რომელიც ხან მხიარული იყო, ხან დაღვარემილი ზებრულად იყურებოდა. გამოვკითხე ტუსაღებს და გავიგე, რომ მთელ სატუსაღოს უყვარს ეს უცნაური ყმაწვილი.

— ჰუსანაზე ამბობ? — მკითხა მოხუცებულმა გონჩაროვმა: ეს ერთად-ერთია, რომ ამ მხეცებში აღამიანს წააგავს. ჩვენ ამ მაჰმადიანებს საზოგადოდ ან თათრებს და ან სართებს ვეძახით, მაგრამ უსანბაი, ნამდვილი სართი არ არის, — უზბეგია. ჯავრობს კიდევაც, სართს რომ ვეძახით, — მე უზბეგი ვარ, ჩვენში საწთები არც კი გვიყვარსო“. საკვირველია ეს უსანბაი: მხიარული, ხუმარა. გზაშივე ყველას შეუყვარდა. ზარმაციც არ არის, როგორც დანარჩენი თათრები. თავის საქმეს რომ ათავენს, სხვასაც

ჰშველის. ბევრჯელ მითქვამს: რად იღლები მაგრე, უსან? კატორლაში შენ თავს უნდა გაუფრთხილდე! იცინის და ხელს მიქნევს: არა მიშავს-რა, არ მეშინიანო. რაღა არა უშავს-რა, როცა ნაცემია... გზაში ტუსალები გაიქცნენ. მამა და ძმა ჯარის კაცებმა მოკლეს. უსანბაიც ძლივს გადაარჩა. ხანდახან ისე დაახველებს, რომ ყურებაც ძნელია. გულზე ხელს დაიდებს, აქა მტკივაო. კარგი ბიჭია, ეშმაკობა არა აქვს, სრულებით! მარაზგალი მადნებში არ ამუშავებს და იმიტომ მე დიდხანს მისი გაცნობის შემთხვევა არ მქონდა. სატუსალოში მარტო უსანაზე იყო ლაპარაკი. ამბობდნენ, რა კარგია, რომ სხვებსა ჰშველისო, ყველა აქებდა მის სიმხიარულეს. სხვათა შორის, ერთხელ ხმა გავარდა, რომ მარაზგალი კარგი მოჭიდავეა და სამხარეულოში სამრუსის ფალავანს მოერიაო. სატუსალო აღელდა. მეტი წილი გახარებული იყო და ეუბნებოდნენ უსანას, კიდევ იჭიდავეო. სხვები, რომელნიც თვითონ მოჭიდავენი იყვნენ, ჯავრობდნენ და იკვებებოდნენ, უსანაზე ხელის გასვრა არ გვინდა, თორემ ახლავე წავაქცევთო. უსანა ამ დროს კიდევ ხუთ მკვებარას მოერია. იგი ისე ღონიერი არ იყო, როგორც მარდი და მოხერხებული და ამით სჯობნიდა თავის მოპირდაპირეს. ბოლოს სამხარეულოში მივიდა ანდრია—მოჭიდავე, ერთი უზარ-მაზარი და ძალ-ლონიანი ადამიანი. ძალად მოიყვანეს, ისე ეშინოდა ანდრიას. ვერ ენდო თავს და მოტყუილებით მოინდომა გამარჯვება. არა სთქვა, რომელ ფანდს იხმარს ჭიდაობაში და მარაზგალი ბურთსავით თავზე გადაისროლა. ზოგმა იცის ასეთი ჭიდაობა: ერთი მოჭიდავე მოულოდნელად დაიხოქებს და მოპირდაპირეს თავზე გადაისვრის.

ამისთანა ჭიდაობის დროს სიკვდილიც ხშირია. უბედური უსანა მხარით ძირს დაეცა და დიდხანს ავად იყო: ყველანი ანდრიაზე გაჯავრებულნი იყვნენ, მაგრამ თვითონ უსანა მხოლოდ ღიმილით ამბობდა.

ეგ არაფერიაო.

ამ შემთხვევის შემდეგ ჭიდაობა მოისპო. მე ვცდილობდი მარაზგალის დამეგობრებას, მაგრამ საკვირველია: სხვებთან მხიარული იყო, იცინოდა, ცელქობდა და ჩემი კი რცხვენოდა, ერთ-ორ სიტყვას მეტყუოდა და მალე მომშორდებოდა. როგორც სხვა ტუსაღებში, ისიც „ბატონოს“ მეძახდა და თქვენობით მელაპარაკებოდა. როდესაც მის კამერაში შევიდოდი, მორცხვობდა და აღარ იცოდა; სად დამალულიყო; მაგრამ მეტი რა გზა ჰქონდა, უნდა გამომლაპარაკებოდა. კარგად ვერა ლაპარაკობდა რუსულს. ხანდახან ვერც გამაგებინებდა თავის აზრს. მხოლოდ გაქცევის მოგონებაზე, გამოცოცხლდებოდა ხოლმე, ჩვეულებრივი მორცხვობაც ავიწყდებოდა, თვლებ ანთებული მიაშობდა, როგორ მირბოდა, როგორ ისროლეს თოფი... წაიქცა... დაეწია ჯარის-კაცი. ხელში თოფი ეჭირა... უსანბაი წამოხტა, დაეჭიდა თოფს და თავს იცავდა. მაშინ მივარდნენ სხვები და ისე დაჩხვლიტეს ხიშტებით... მის ნალაპარაკეში ზოგიერთ სიტყვას ვერ გაარჩევდი, მაგრამ მაინც კარგად წარმოვიდგინე ეს ახალგაზრდა ვეფხვი, რომელიც, მტრებისაგან გარს მოხვეული, ყვიროდა, იკბინებოდა და ძვირად ჰყიდდა თავისუფლებას და სიცოცხლეს.

მარაზგალი იმასაც მიაშობდა, რომ გზაში დედას მისწერა; მამა და ძმა მოკლეს და აქ, ორი წლის შავიერად, ათი წლით დაბტოვესო. დედამ წერილი უკანვე

დაუბრუნა, სხვისი დაწერილი უნდა იყოსო, ჩემი საყვარელი/შვილი ამას არ მომწერდაო.

— არა სჯერა... აბა, რა ვქმნა? ნუ დაიჯერებს? სიმწარით წამოიძახებდა უსანა, ხელს იქნევდა, თვალე-ბი კი ამ დროს ევსებოდა ცრემლებით.

მარტო ეს ვიცოდი უსანას წარსულზე. ერთხელ გავიგე, რომ უსანამ სწავლის ნიჭი გამოიჩინა და თითქმის ნახევარი რუსული ანბანი მარტომ შეისწავლა. სხვა არავინ შევლიდა. გახარებულმა ვუთხარი, წერა-კითხვას გასწავლი-მეთქი. უსანა შეკრთა და ხვეწნა დამიწყო, თავი დამანებეთო...

— არა, ბატონო, თუ შეიძლება, არაო...

მე ვაჯერებდი, რომ შემდეგ თვითონაც მაღლობელი იქმნება. როდესაც წერა-კითხვა ეცოდინება. მარაზგალი ყურს მივდებდა გაჩუმებული და მერე მაინც თავის „არა, არას“ იძახდა.

ცრემლი შევამჩნიე თვალეებში და მართლაც თავი დავანებე.

— ეგ სულ მათი მოღლოსი, საფარბავეის ხრიკებია, — მითხრა ერთმა რუსმა ტუსაღმა, რომელსაც ყური მოეკრა ჩვენ ლაპარაკისთვის. მოღლა რუსულის შესწავლას უშლის. მაშინვე საფარბავეთან წავედი. იგი ჯერ კიდევ ახალგაზრდა სართი იყო და მოღლას იმიტომ ეძახდნენ, რომ არაბული და ყორანი ყველაზე უკეთესად იცოდა. მე პირდაპირ ვკითხე, მის რჩევით ხომ არ ამბობ რუსულის შესწავლაზე უარს მარაზგალი. მოღლას გაეცინა: მაჰმადიანების კანონი არავის არ უშლის სხვა ენები შეისწავლოს. სიტყვაც მომცა, ჩემის მხრივ, მარაზგალს მო-

ველაპირაკებიო. მალე ტუსალების სხვადასხვა კამერებში გადაყვანა მოხდა და მარაზგალი ჩემი მეზობელი შეიქმნა. მაშინ იყო, რომ ჩვენ ხელად დავუახლოვდით ერთმანეთს და დავმეგობრდით.

უსანა კარგი მეზობელი იყო. მზიარული, ყოველთვის ზრდილობიანი, თავაზიანი. ტუსალებს ძალიან უყვარდათ და გამორჩეული ჰყვანდათ დანარჩენ თათრებში. თვითონ მარაზგალიც ერიდებოდა მაჰმადიანებს და მოლლას ყორანის კითხვას ყურს არც კი უგდებდა. როცა ხელმეორედ მივეცი წინადადება — ესწავლა რუსული, ძალიან იამა. თუმცე წინად ჩემი ეშინოდა და თან ეგონა, რომ სწავლის ნიჭი არა აქვს და მაწყენინებს. უსანამ ცოტად არაბული იცოდა, რუსული წერაც მალე ისწავლა, მაგრამ, რადგანაც რუსული ენა არ იცოდა, წაკითხულიც არ ესმოდა და ეს გარემოება ხალისს უკარგავდა. რუსული წერა-კითხვა ბოლოს კარკად ისწავლა, მაგრამ ლაპარაკი მაინც არ ეხერხებოდა.

მალე დაწვრილებით გავიგე უსანას ამბავი.

მისი სამშობლო ფერგანი იყო. ქალაქ მარგელანის ახლო უსანას მშობლები ბალოსნობითა და ხენა-თესვით ცხოვრობდნენ და ქალაქში მარტო სავაჭრო საქმეებისთვის მიდიოდნენ. უსანას სახლობა ერთობით ცხოვრობდა. მშობლებს მხოლოდ უფროსი ვაჟი მარასილი აწუხებდა არაყის სმითა და ქალაღდის თამაშით. ნორბუტა, უსანაის მამა, სცემდა მარასილს, მაგრამ ის მაინც თავისას არ იშლიდა და ვალი დაიდო. მამა ვალის გასასწორებლად ფულს არ აძლევდა და ერთ ღამეს ყირგიზმა, რომელმაც მარასილს ფული მოუგო, მოიპარა ცენი და გააჭენა. ნორბუტამ გაიგო, გააღვიძა შვილები და სამნივე ქურდს გა-

მოუდგნენ. როდესაც დაეწიენ, მარასილმა თავში კომბალი ჩაართყა და წააქცია. ნორბუტამ ხმლით თავი მოჰკვეთა. უსანბაი ჰფიცავდა, რომ ყირგიზისთვის ხელიც არ უხლია და მხოლოდ მამას ხმალი მიაწოდა. მკვლელობას კი ამართლებდა და მეუბნებოდა:

— ასეთი ადამიანი ცოდო არ არის: ქურდობდა, ქალაღდასა თამაშობდა... რად უნდა ეცხოვრა?

— მარასილიც ხომ ქალაღდასა თამაშობდა?

— მარასილი მოკვდა... ღმერთმა გადაუხადა...

— განა შენ კი არ გიცდია თამაშობა?

— მიცდია, — სთქვა მან შერცხვენით: — ერთხელ ხუთი მანათი წავაგე, გზაში რომ ვიყავი. ერთხელ კიდევ ერთი მანათი წავაგე.

— მერე კარგია?

— მე ხომ ისე... მე არ ვიცი — ქალაღდასა თამაში.

როცა ყირგიზი მოჰკლეს, თენდებოდა და ვილაცამ დაინახა. ნორბუტა თავის შვილებით დაიჭირეს და კატორგაში გაგზავნეს. მამა თხუთმეტი წლით, მარასილი — ათით და უსანბაი — ორით, რადგანაც მცირე-წლოვანი იყო. უტირლად ვერ იგონებდა დედას, რომელიც ძალიან უყვარდა. თვითონაც დედის ნებიერი ყოფილიყო. ერთმა ტუსალმა უსანას შავი, ხუჭუჭი თმა აქო. იგი გაცოცხლდა და გვიამბო, რომ შინ თათრების ადათხედ გაპარსული დადიოდა, მხოლოდ კეფაზე გძელი კავი ჰქონდა დატოვებული.

— დედას დავეუტოვე, დედასო, — ამბობდა იგი, — ოჰ, როგორ სტიროდა დედაჩემი, როდესაც მეთხოვებოდა, თმებს იწიწკნიდა და ყვიროდა. ოჰ, როგორ ყვიროდა!

ამის მოგონებაზე უსანა სწყვეტავდა ლაპარაკს, ბალიშში თავსა ჰმაღავდა და მწარედ ოხრავდა.

მარაზგალი რომ წაიყვანეს, მასთან კიდევ ოცდათორმეტი უზბეგი, ყიჩგიზი და სართი იყო; ჯარისკაცები მარტო თვრამეტი. მესამე თუ მეოთხე შესვენებაზე გაქცევა დააპირეს. დარაჯები არათერს მოელოდნენ და არხეინად ქალაღდსა თამაზობდნენ. კარგებთან მარტო ერთი იყო გაჩერებული. ნორბუტას „აღლა“ უნდა დაეძახა და მიჰვარდნოდა საღდათს, რომელიც კარგებთან იდგა. სხვები თოფებს დაიჭაცებდნენ და გაჟღეტავდნენ დანარჩენ დარაჯებს. ნორბუტაც ასე მოიქცა: „აღლას“ ძახილით დარაჯი მოკლა და თოფიც წაართვა, მაგრამ სხვები გაჩერდნენ და საქმე ჩაშალეს. თოფების აღების მაგივრად გაიქცნენ და სხვადასხვა მხარეს დაიფანტნენ. დარაჯები გონზე მოვიდნენ და თოფის სროლით გამოუდგნენ გაქცეულებს. ნორბუტა იქვე ხიშტებით მოჰკლეს. გაქცეულებს ბორკილი უშლიდა სირბილს. ახლო ერთი ბუჩქიც არა სჩანდა. მარტო სამმა მოასწრო გაქცევა და დამალვა. სხვები ან თოფით მოკლეს, ან ხიშტებით დახვრიტეს. უსანბაის ფეხში ტყვია მოხვდა; როცა წაიქცა დარაჯი მიჰვარდა და უნდოდა ხიშტით მოეკლა. უსანბაი წამოხტა და თოფი წაართვა. ბრძოლაში მარაზგალიმ ხელში უკბინა ისე, რომ დარაჯი ყვირილით გაიქცა. ამ დროს სხვა დარაჯებიც მიეშველნენ, ხიშტებით დაჩხვლიტეს, თოფის კონდახებით გაღანეს და იქვე დაადეს გონება მიხდილი, — მკვდარი ეგონათ. გონზე რომ მოვიდა, მიხვდა, აქ მკვდრებს დარაჯი ადგია თავზეო, და ერთი ხმის ამოღებაც საკმარისი იყო მის დასაღუბველად. თექვსმეტი წლის ბიჭს, მძიმედ

დაქრილს, იმდენი ღონე ჰქონდა, რომ არ გაინძრა და ხმა არ ამოიღო, მინამ ექიმი არ მოვიდა და არ გასინჯა დახოცილები. მხოლოდ მაშინ უსანამ დაიკვნესა... გაბრაზებული დარაჯები მიჰვარდნენ და, ექიმი რომ არა ყოფილიყო, ლუკმა-ლუკმა აქცევდნენ უთუოდ. უსანა ქალაქ ვერნაში წაიყვანეს და საავადმყოფოში დააწვინეს. მის ავადმყოფობის დროს გაქცევის საქმე გაარჩია სასამართლომ და გადასწყვიტა კიდევ რვა წლით მოემატათ უსანასთვის კატორგაში გაგზავნა.

მარაზგალი მორჩა და ისევ ძველ გზას გაუდგა. იმ ადგილას, სადაც მამა და ძმა მოუკლეს უსანამ ბევრი ტირილა და დარაჯებსაც შეაბრალა თავი ტირილით. უფროსი (ისევ ის, რომელიც წინად იყო) მივიდა და უთხრა:

— ღმერთს მადლობა. შესწირე, მარაზგალო, რომ აქ არც ერთი წინანდელი დარაჯი არ არის, თორემ ცოცხალს არ დაგარჩენდნენ. რა უ გაიქეცი?

— მე ვტიროდი და ვერაფერი ვერ ვუპასუხე. უფროსმა შემებრალა და მითხრა: წამოდი, საფლავი ვნახოთო, სადაც ნორბუტა და მარასილი დამარხესო: წავედით. ოჰ, რამდენი ვიტირე! ავიღე საფლავიდან მიწა და ძონძში გავახვიე. ახლა სულ გულოზე დამაქვს.

მარაზგალი მაჩვენებდა პატარა პარკს, რომელიც გულოზე ეკიდა და რომელშიაც ძვირფას მიწას ინახავდა.

ხშირად დაწვებოდა, თავიქვეშ ხელებს ამოიდებდა და დაიწყებდა ლოცვის გალობას იმ ნაირად, როგორც მაჰმადიანები ყორანსა კითხულობენ, ეს ლოცვა ერთ მოლლას — სართს შეედგინა, რომელიც მარაზგალისთან ერთად მიდიოდა კატორგაში. სამწუხაროდ არ მახსოვს ამ ლოცვის სიტყვები, თუმცა მარაზგალს ბევრ-

ჯერ გადაუთარგმნია. მის მწარე ხმის გაგონებაზე გული მიკვდებოდა. მწუხარებისაგან და თვალეზე ცრემლები მერეოდა.

„დავტოვეთ სამშობლო, ცოლები, დედები, შვილები და ძმებიო, — გალობდა უსანა, — დავტოვეთ ჩვენი მშვენიერი მინდვრები და ბაღები, სადაც იზრდება ბრინჯი, სადაც ტკბილი ხეხილი მწიფდება. ღმერთო! შენ ნუ დაგვაგდებ! უცხოეთში ნუ დაგვივიწყებ!“

„საშინელია უცხოეთი, სადაც მივდივართ ახლა, სადაც მტერი გაგვიყრის ბორკილს, ძნელ ორმოში ჩავვაგდებს და იქ დაგვაყენებს ძნელ სამუშაოზე. დიდებულო ღმერთო! შენ მაინც ნუ დავტოვებ! ჩვენთვის უცხო ქვეყანაში ნუ დაგვივიწყებ!“

„ჩვენ წამოსვლის დღეს, როდესაც ცოლები და დედები, როგორც კვდრებს, ზედ დავტვიროდნენ, თმებს იგლეჯავდნენ, სახეს იკაწრავდნენ, შენ, ღმერთო, გეძახდნენ თავიანთ უბედურობის მოწმად — დიდებულო მამავ! დასთვალე მათი და ჩვენი ცრემლი, მოგვიგონე ჩვენ უცხო ქვეყანაში!“

წინადაც ვსთქვი, რომ უსანამ გზიდანვე მისწერა დედას და დედამ წერილი უკან დაუბრუნა, რადგანაც არა სჯეროდა, რომ მარასილი და ნორბუტა დაიხოცნენ. ეგონა, წერილი სხვამ მისწერაო. კატორგიდან უსანამ კიდევ მისწერა სამწუხარო ამბავი და სთხოვდა, დამიჯერეო. რვა თვის უკან, როდესაც მე იქ ვიყავი, წერილი უკან მოუვიდა: კონვერტს ეწერა: „ადრესატს წერილი არ მოუკითხავსო“. ეს ორი სიტყვა „დაუჯერებლობა“ და „მოუსვლელობა“ საშინლად აკვირვებდნენ და აწუხებდნენ მარაზგალს და იგი ბევრჯელ მეკითხებოდა:

„რატომ არა სჯერა დედას? რატომ არ დადის ფოშტაში? მოუსვლელობა? რა მოუსვლელობა? რისთვის?“

მეც არაფერი არ მესმოდა და ვცდილობდი მარაზგალის სიტყვებით ფერგანის ფოშტა წარმომედგინა. საბრალომ არაფერი არ იცოდა. მე ვიცოდი მარტო ის, რომ წერილებზე, რომელსაც მე ვუწერდი და ვუგზავნიდი ფერგანიდან მოსულებთ, არც ერთხელ პასუხი არ მოსულა. ბოლოს უსანამ მოიფიქრა, იქმნება დედა ჩემი მოკვდაო. მაშინ მე ვურჩიე ერთხელ კიდევ ეცადნა და გაეგზავნა წერილი ბიძა პირმატიისთვის, რომელიც ხშირად დადიოდა მარგელანში და ბევრი ნაცნობიცა ჰყავდა. ამ საქმის მოსაგვარებლად საპრობილეს უფროსთან მივედი და ვუამბე მარაზგალის ამბავი, თანაც ვთხოვე, ნება მიეცა დაწეროს თავისი წერილი თათრულად. უფროსმაც მაშინვე ნება დართო: მგონია ძალიან იამა, რომ მის გულკეთილობაზე დავიწყე ლაპარაკი. მე და მარაზგალი გახარებულნი დავდიოდით.

პირველსავე კვირას მოლლა საფარბავემა თათრულად წერილი დაწერა; მე კანვერტზე დაწერილებით და გარკვევით დავაწერე ადრესი. შიგ მეორე კანვერტი ჩავდე რომელზედაც უსანას ადრესი იყო, ახლა მხოლოდ პასუხს ველოდით. თითქმის ყოველ საღამოს ვლაპარაკობდით, როგორ მიიღებს ძია წერილს, უსანაის დედას შეატყობინებს შვილის ამბავს, როგორ გაიხარებს დედა და საჩქაროდ პასუხსაც გამოგზავნის. მაგრამ დრო მიდიოდა, და პასუხი ჯერ არ მოსულიყო. მარაზგალი სასოწარკვეთილებას მიეცა...

ყველანი დაიხოცნენ, ყველანი — იძახოდა იგი, ხელების მტვრევით: — დედაც მოკვდა, ძიაც... აღარავინ არ დარჩა!

რალაც ბრაზმა აიტანა.

— რატომ დედას არა სჯერა, რატო წერილს არა მწერს? რისთვის გამაჩინა დედამ? რატომ არ მომკლეს?

— რა მოგივიდა, უსანბაი? რას ლაპარაკობ, ღმერთი არა გწამს?

— ღმერთი არა მწამს?.. რა ღმერთი? სად არის ღმერთი? რად მოიგონა ღმერთმა კატორგა?

მე არ ვიცოდი, რა მეპასუხა. მარაზგალი ლოგინზე წვებოდა და ხანდახან ისეთ გუნუბაზე იყო, რომ ვერაფრით ვერ გავართობდი. საქმეს რომ გაათავებდა, დაწვებოდა ლოგინზე, პირზე ტანისამოსს გადიფარებდა და ფიქრობდა... ერთ საღამოს უსანა მეტად დაღონებული იყო, ჩავეკითხე მოწყენის მიზეზს და ამიხსნა:

— ეჰ! დღეს დედა სტირის... დღევანდელ დღეს იყო, რომ კატორგაში წამოგვიყვანეს... დედა ყვიროდა... ტიროდა.

უცებ უსანამ მკითხა:

— მითხარი, რისთვის იბადება ადამიანი? რად არის კატორგა? რატომ აქვთ რუსებს ასეთი ცუდი კანონები? ჩვენში კარგი ადათია: კაცი მოკალი, მიწა ჭამე! თავს აჭრიან, ან სხვაგვარად ასალმებენ სიცოცხლეს! თქვენ კი, კატორგაო... უნდა დავიტანჯო, ვიტვირო... ეჰ, ასეთი სიცოცხლე არ შემიძლია... სიკვდილი სჯობია!

ცრემლით სავსე ჰქონდა თვალები — მიყურებდა და მეც შევწუხდი: ვიგრძენი, რომ მართლა სხვა გზა არ დარჩენილა, მაგრამ ნუგეშს ვაძლევდი მაინც და ვცდილობდი სიკვდილზე ლაპარაკი აღარ დაეწყო.

უსანბაი უფრო ცუდ გუნებაზე დგებოდა ზაფხულის მოახლოებაზე, როდესაც სატუსალოს გარშემო ამწვანდა

შთები და როდესაც აყვავდა ასკილი... მარაზგალი მთელი ზაფხული ავად იყო, ახველებდა, ნახველში სისხლიც ამოსდიოდა. ამბობდა, გული მტკივაო.

— მარაზგალ, — ეუბნებოდნენ ზედამხედველები: წადი ფერშალთან! გაგშინჯოს, — ხომ მოკვდები მაგრეო, მაგრამ უსანბაი უარს ამბობდა და დაღონებული იღიმებოდა.

რამდენჯერ მითხოვია ფერშლისთვის, უსანას დაუკითხავად, რომ პატარა ხნით საქმიდან გაენთავისუფლებინა. თავისუფლებას რომ აძლევდნენ, მთელი დღე სადმე ეხოში იწვა და რაღაცას ფიქრობდა. ზაფხულის დამლევს უსანა მობრუნდა, გამხიარულდა და ისევ არაობდა ყველას. ისევ მუშაობდა, ჭიდაობდა, ხუმრობდა და სამშობლოდან პასუხის მიღების იმედიც დაუბრუნდა...

— სთქვი რამე სიმღერა, უსან! — ეუბნებოდნენ ხუმრობით, — და უსანა დაიწყებდა სიმღერას, რომლის მხოლოდ ორიოდვე სიტყვა იცოდა და ისიც არ ესმოდა; მაგრამ ამ სიტყვებს ისე გრძნობიერად ამბობდა, რომ ყველანი იხოცებოდნენ სიცილით.

— არა, ეს არა, სხვა სიმღერა გვითხარი და ითამაშე! — არ უსვენებდნენ ამხანაგები. მარაზგალი, აწითლებული, უარს ამბობდა. მაშინ ერთი ვინმე გამოდიოდა შუაში და თამაშობით სიმღერას იწყებდა. ნაცნობი ხმის გაგონებაზე მარაზგალიც ვერ ითმენდა და იწყებდა მღერას, თან ერთ ადგილას ტოკავდა და ხელსახოცს იქნევდა.

ვინმე მესამე ტაშს უკრავდა.

მაგრამ, როდესაც მე, ან უფროსს დაგვინახავდა, მაშინვე შერცხვენილი გაჩუმდებოდა და იმალებოდა.

სულ მოძრაობაში იყო. ხან ვისმე ეჭიდებოდა, ხან მღეროდა თავის საყვარელს სიმღერას, ხან ხელში წიგნი ეჭირა, ან ხელსაქმობდა, მაგრამ უცებ თავს ანებებდა ამაებს და ეზოში გარბოდა და მერცხლებს უყურებდა. ხან პატარა მტრედებს დააცქერდებოდა: როგორც კატა, ნელ-ნელა ეპარებოდა მსხვერპლს; სახეს მხეცური გამომეტყველება ეტყობოდა, ცეცხლივით აეგზნებოდა თვალები და მარაზგალი, ნაზი, გულკეთილი მარაზგალი, მხეცივით ხდებოდა, სისხლის მოყვარედ, ველურ ადამიანად... ერთი წამი, და მტრედი მის ხელში ფართხალებს, ფრთებს იქნევს და ბუმბულსა ჰყრის ეზოში. უსაქმო ტუსადები ხმაურობაზე მოდიან და სიცილით აქებენ უსანას მოხერხებას. მეც მივდივარ და მინდა დავტუქსო ფრინველის დატანჯვისათვის, მაგრამ მარაზგალი ისევ იცვლება უცებ: ისე ნაზად იკრავს გულში შეშინებულს ჩიტს, ისეთის ალერსით უსვამს ხელს ბუმბულებზე, მისი სახე ისეთი სიყვარულით არის აღსავსე, რომ სიტყვა პირში მირჩება. მინამ მე მივუახლოვდებოდი, მარაზგალი ხელს მაღლა სწევს და მტრედს უშვებს. ტუსადი ჩიტი ერთს ხანს რაღაცას ფიქრობს და მერე ისარივით მიფრინავს ჰაერში და იქ ტრიალებს. ამ დროს ქვევით გახარებული ტუსადები იცინიან და უსანა ზევით იყურება.

მე მაფიქრიანებდა უსანას გამობრუნება. მეშინოდა, რომ რგი დროებითი იყო. მართლაც, გაუფრთხილებელი უსანა მუშაობაში ძალიან გაცივდა და ფილტვების ანთება მოუვიდა. ეს იყო ღვინობისთვის. ჩრდილოეთის შემოდგომა იდგა, ხან ქარიანი, ხან თოვლიანი, წვიმიანი და ცივი. ლოთი ფერშალი არ აწვენდა საავადმყოფოში და მეკითხებოდა: რად სწუხდებიო? ბოლოს და-

ვემუქრე, უფროსთან ვიჩივლებ-მეთქი. უსანამ აიტანა ავადმყოფობა მარტო თავის ჯანმრთელობის წყალობათ. უვიცმა ფერშალმა ვერაფერი ვერ უშველა. როგორც კი შემეძლო, ვუვლიდი უსანას და მთელი თავისუფალი დრო მის ლოგინთან გავატარე. ბევრი ლაპარაკის ნება არა ჰქოოდა, მაგრამ მადლობით მიყურებდა და ალერსით მელიმებოდა.

ერთხელ ჩურჩულით მკითხა:

— ხომ არ მოვკვდები, მითხარი!

— მე, რასაკვირველია, დავამშვიდე, გავიციე კიდევ, თუმცა გულში დარწმუნებული არ ვიყავი, რომ მორჩებოდა. უსანამ ხელი მომავლო, მეუბნებოდა, რომ ძალიან ეშინოდა სიკვდილისა.

ამ დროს გამახსენდა, რომ შეიძლება მარაზგალი გაანთავისუფლონ, თუ ხელმწიფის სახელზე თხოვნა გაგზავნა და თავისი ამბავი სისწორით აღწერა. ვფიქრობდი, თხოვნა პეტერგურგში თუ მივიდა და იქ წაიკითხეს, მარაზგალის საქმე ნამდვილად მოგებული შეიქნებოდა. წაველ ისევ უფროსთან და მის „კეთილ გულს“ მივმართე. იმას გაუკვირდა და მითხრა, ეს ცდა უნაყოფოდ ჩაივლისო.

— მაგისთანა თხოვნა ათასობით იწერება და ათასში ე. წ. ყურადღებას ძლივს აქცევენ.

მე ვუპასუხე, რომ შეიძლება სწორედ ეს თხოვნა გამოდგეს ათასში ერთი, რადგანაც დარწმუნებული ვარ მის სიმართლეში-მეთქი.

უფროსმა მხრები აიჩეჩა.

— რაღას უშველის განთავისუფლება? სულ ერთია, მალე მოკვდება მაინც. ქლექიანი უნდა იყოს.

მე ვუპასუხე, რომ ყველა კაცი ფიქრობს თავის მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე, თუმცა იცის, რომ ადრე თუ გვიან მოკვდება უთუოდ.

— დასწერეთ, თუ გინდათ, — სთქვა ბოლოს უფროსმა — მე ჩემ მწერალს ვუბრძანებ, კარგად გადასწეროს ეს თხოვნა.

სატუსალოში რომ დავბრუნდი, დავწერე თხოვნა და ამ ქალაქში გამოვხატე სავსებით ჩემი აზრი და გრძნობა უსანას შესახებ... უფროსმა წაიკითხა და ძალიან მომიწონა:

— ძლიერი კალამი გქონიათ, ძლიერი!

და ერთხელ კიდევ გაიმეორა, რომ მწერალს გადასწერინებს და თვითონ გაგზავნის.

ამის შემდეგ მე და მარაზგალი წინანდელზე მეტად ვიყავით ფიქრებში გართული. გადავსწყვიტეთ, რომ ერთი წლის უკან პეტერბურგიდან პასუხი მოვა. კარგი პასუხი რომ მოვიდოდა; ამაში მე დარწმუნებული ვიყავ და ჩემ ამხანაგებსაც ვაჯერებდი.

ერთხელ კინაღამ არ წავეჩხუბეთ ერთმანეთს. ჩვეულებრივად ყირგიზის მოკვლის ამბავს მეუბნებოდა. მე შემთხვევით პირველად მივაქციე ყურადღება იმ გარემოებას, რომ მამას ხმალი მიაწოდა, მეგონა, წინაღ ჰმაღავდა ამას.

— რატომ წინად არ მეუბნებოდით? — გაფხავრდი მე: არც კი ჩამიწერია თხოვნაში და ახლა ხელმწიფეს ეგონება, რომ სტყუი, იმიტომ რომ შენ საქმეში ეს ახალი გარემოებაც აღმოჩნდება.

მარაზგალი საშინლად შეწუხდა.

— მე გითხარი, ყოველთვის მითქვამს, — ჰუტბუტებ-

და უსანა და ყვედრებით მიყურებდა თვალეში:— შენ დაგავიწყდა...

— არა, შენ დამალე, უსან, დამალე და საქმე გაიფუჭე ამით.

აქ ლაპარაკში ჩაერიენ სხვები, რომელთაც ბევრჯელგაეგონათ ეს ამბავი, და უმოწმეს უსანას, რომ ხმალი ზედაც უამბნია ყოველთვის.

მარაზგალი დაყვედრებით შემომცქეროდა.

— გესმის, გესმის, — წამოიძახა მან გახარებით, — მე მითქვამს... მე არაფერი არ დამიმალავს.

მე შერცხვენილი ვიყავ და ბოდიში მოვიხადე. უსანამ მაშინვე მაპატია და დაივიწყა, მაგრამ ძალიან შეწუხდა, თხოვნა სწორედ არის დაწერილი, თუ არაო. ძლივ-ძლიობით დავამშვიდე და ვიფიქრე, რომ ეს შეცდომა სიცრუეს არა ნიშნავს და საქმეს არ დააბრკოლებს.

სალამობით ჩვენ თვალწინ იხატებოდა უსანას პატიების სურათი, მისი სამშობლოში დაბრუნება... შინ ცოცხალი და კარგად მყოფი დედა დახვდება... იქ საქმეებს მოაწყობს და თავის ხელით წერილებს მომწერს... ჩვენი ფიქრი უფრო შორს მიდის. ვხედავთ, რომ მეც გამითავდა კატორგის ვადა და მარაზგალისთან მარგელანში წავედი. უსანა მიმასპინძლდება ფლავით და ცხვრის ხორციით. მარგელანი ისე მომეწონება, რომ იქვე დავსახლდები სამუდამოდ. ბოლოს უსანამ ახალგაზდა უზბეგის ქალიც მიშოვა ცოლად და ჩემ ქორწილში ითამაშა... ტკბილო ოცნებავ! სადა ხარ ახლა?..

უფროსს უნდოდა მარაზგალისთვის თავისი გულკეთილობა ეჩვენებინა და ახალ წლის დღეს გამოუცხადა,

რომ სავალდებულო მუშაობიდან ანთავისუფლებს, თუმცა კანონით კიდევ ერთი წელიწადი აკლდა. უსანას გაუკვირდა და თანაც იამა... მეც გამეხარდა. მერე უსანას მოაგონდა, რომ ჩვენ გავშორდებით, და მაჯერებდა: განთავისუფლება არ მიხარია, აქა სჯობიაო. მე ჯანუგეშები და ვეუბნებოდი;

— გახსოვდეს, უსან, რასაც ვეუბნებოდი: ქალაქი არ ითამაშო, არაყი არა სვა, არ გაიქცე! თუ გაიქცე, — ყველაფერი დაიღუპება, ვერც სახლსა და ვერც დედას ვერ დაინახავ, სულ ერთია, დაგიქვრენ. ისევ თხოვნის პასუხს მოუცადე...

— კარგი, კარგი, გმადლობ... კარგად იყავი!
და ჩვენ ერთმანეთს გავშორდით.

საუბედუროდ მარაზგალის ცხოვრება ისე კარგად ვერ წავიდა, როგორც ფიქრობდით. არავინ არ ჰყვანდა, რომ ყური ეგდო მისთვის. ამხანაგებთან ვერ მორიგდა. ბევრი წინაღვე შურით უყურებდა, რომ ჩემთან მეგობრობდა და იმიტომ კარგად ცხოვრობდა: არ მოსწონდა ზოგიერთს ისიც, რომ მე თხოვნა დავუწერე და სხვებს კი უარს ვეუბნებოდი.

— რითა გვჯობია ეს თათრული გველის წიწილა, განთავისუფლება ხომ ყველას უნდა.?

სხვადასხვა ქორები ჩვენ სატუსალოს კედლების იქითაც გადვიდა. ამბობდნენ, რომ უფროსი ჰფარველობს უსანას, და ჯაშუშობას აბრალებდნენ. კარგად მაქვს წარმოდგენილი, რასაც იტანდა უსანა ამ დროს და როგორ ბრაზდებოდა ამაზე. მინახავს ძალიან გაჯავრებული სატუსალოში, — საშინელი სანახავი იყო.

ერთხელ რომელღაც ტუსაღთან ჩხუბი მოუვიდა რა-

ლაცა ძველ ტომარაზე: ის ამბობდა, ჩემი არისო, მარაზგალი ნიშანს აჩვენებდა, რომელიც წინად კბილებით გაეკეთებინა. ჯერ გაჯავრებით ლაპარაკობდნენ და ორივე ხელით პარკს ეჭიდებოდნენ. უეცრად მარაზგალი გაწითლდა, მერე გაყვითლდა... ხელებმა კანკალი დაუწყო. მალე აწეულ თავით და ანთებულ თვალებით მარაზგალი დახატულს ჰგავდა. მეორემ ხელი გაუშვა ტომარას და ბუტბუტით მოშორდა. ამბობენ, მარაზგალი დანით გამოუდგა ერთ კაცს, რომელმაც ჯამუში დაუძახა. ძლიერ დაიჭირეს და დამშვიდეს.

რასაკვირველია, ასეთ პირობებში უსანბაი რუსებს ჩამოშორდა და ისევ მაჰმადიანებთან ატარებდა დროებას: იქ უფრო ცუდათა სცხოვრობდნენ, ვიდრე სატუსალოში. მუშაობით ფულს ვერ შოულობდნენ და ისევ ტუსაღების საჭმელი უნდა ეჭამათ. არც ჩაი ჰქონდათ, არც შაქარი. სამუშაო აქ ძნელი და მეტიც იყო ტუსაღებისაზე. უსანას ლამეც აყარაულებდნენ ტუსაღების ბარგთან. იანვრისა და თებერვლის ცივი ლამეები უსანბაის არ ეძინა და დღისითაც აქა-იქ გზავნიდნენ. საცოდავი მალე დაიღალა და ხველება დაუბრუნდა. ყველა უბედურობას ერთიც მიემატა. დიდმარხვა იყო. გაგზავნილებმა აღარ იცოდნენ, რითი შეეწუხებინათ უსანა, და ერთხელ, როდესაც მას დაეძინა, ჩუმად რამდენიმე საწონე სახელმწიფო სასწორიდან აიღეს. გამოიღვიძა უსანამ, შეიტყო დაკარგვა და დაუწყო ხვეწნა, უკან დამიბრუნეთ მოპარულიო. მაგრამ ვინ შეიბრალებდა!.. წავიდნენ უფროსთან დასაბეზღებლად, საწონები დაკარგაო. უფროსს ეძინა და მისმა მოადგილემ მარაზგალი დროებით ციხეში ჩაკეტა.

მადნებში ვიყავი, როდესაც უსანა მოიყვანეს, და მუ-

შაობის შემდეგ გავიგე, რომ ხუთი დღით უნდა დაატუ-
სალონ. ყოველ დღე თამბაქოსა და შაქარს ვუგზავნიდი.
ამბობდნენ, ძალიან ავად არისო, წვეს და კვნესისო. მე-
ოთხე დღეს ვთხოვე ფერშალს მარაზგალი ენახა. მან ნა-
ხა და უფროსს სთხოვა, უსანბაი საავადმყოფოში დაა-
წვინეთო. როდესაც მარაზგალი საავადმყოფოში მიჰყავდათ,
დავინახე და ვერ ვიცანი. ჩემო საბრალო ფერგანის არ-
წივო, რა მოგივიდა?

გახუნებული, დაბერებული და შესაბრალისი იყო.
ფერმიხდილმა და დაღონებულმა უსანბაიმ დამინახა, გა-
მიცინა და თავი დამიქნია. თეხებს ძლივს დაათრევდა.
ოფლისაგან თმები დასველებული და აწეწილი ჰქონდა,
ტანისამოსიც საცოდავ სანახავისა იყო. დამურტლული
ქუდი, დაგლეჯილი ხალათი და დახეული თეხსაცმელი...

საავადმყოფოში ცალკე ოთახში დააწვინეს. თავი-
სუფალ დროს ისევ უსანასთან ვატარებდი. ეხლა მეც
ფიქრობდი, რომ სიკვდილი ურჩევნია... ან რას მოე-
ლოდება სიცოცხლისაგან? რაღას, თუ არ ისევ უბედუ-
რობას და ტანჯვას? თვითონ მარაზგალიც დასუსტებუ-
ლი იყო და სიცოცხლის სურვილს, რომელიც წინად
ჰქონდა, ვეღარ ვატყობდი... მაგრამ მაინც ვაჯერებდი
ავადმყოფს და ჩემს თავსაც, რომ ახლაც გადაარჩება. ჩე-
მი სიტყვების გაგონებაზე, უსანას ჯერ ისევ იმედი ეძ-
ლეოდა; უფრო ხშირად კი დაღონებული თავს იქნევდა
და მწარედ გაიღიმებდა. სისხლიც მოჰყვებოდა ნახველში.
ერთხელ მეტად აღელვებული დამხვდა. მელოდებოდა და
ყვედრება დამიწყა:

— რატომ არ გავიქეცი აქედან! რად გაგიგონე?
რად შეუბნებოდი, ნუ გაიქცევიო?

ცრემლები გადმოყარა... მალე, ამის შემდეგ, როგორღაც მობრუნდა. როდესაც ექიმი მოვიდა, რომლის მოსვლას (ნახევარ წელიწადში ერთხელ), დიდიხანა, ელოდნენ ჩვენს მადნებში, უსანას მორჩენის იმედი მიეცა. წამოჯდა ლოგინზედ და უყურებდა ექიმს, მაგრამ ექიმმა—სწორედ რომ კატორგის ექიმი იყო—ზედაც არ შეხედა, ხელი გაიქნია და გავიდა. მე ვერ მოვითმინე და თან გამოვყევი.

— თუ ღმერთი გრწამთ, ბატონო ექიმო, რიგიანად გასინჯეთ ეგ ახალგაზდა. იქნება, შეიძლებოდეს როგორმე შველა.

— თქვენი ძმა არის? ნათესავია?

— არა, მაგრამ ისეთი საცოდავია...

— კიდევ უფრო საცოდავიც რომ იყოს, მაინც ვერაფერს ვუშველი. იტალიაში რომ იყოს ან მადერაზე, მაშინ სხვა არის... აქ კი, ამ კატორგაში...

— თქვენ ხომ არც გაგიშინჯავთ?

— როგორ? ეს რა ამბავია? მე მასწავლით? ფერშალო, რას დაეხეტება აქ უსაქმო ხალხი? აქ თეატრი ხომ არ არის, საავადმყოფოა! აქ დუქანი ხომ არ არის, ავადმყოფებს სიმშვიდე უნდათ!

ხმა ჩავიწყვიტე და გამოვედი.

მეორე გაზაფხული დადგა. პირველი ფრინველები მოფრინდნენ. დათბა. სახურავზე მტრედები გუგუნებდნენ; მხიარულად დახტოდნენ და ჭიკჭიკობდნენ პატარა ჩიტები. მთებზედ მწვანე ბალახი გამოჩნდა. მარაზგალი გარედ დადიოდა და მზეზე დაიწყო ფიქრი.

— წუხელის რა ვნახე სიზმრად... მითხრა ერთხელ უსანამ: სართის ქალი... ლამაზია...

ენაც დაატკაცუნა, რომ კარგად წარმოედგინა იმ ქალის სილამაზე და უეცრად შერცხვა, გაწითლდა და პირზე ხალათი მიიფარა.

— საავადმყოფოდან გამოვალ, ღმერთსა ვფიცავ, გამოვალ, მოვრჩები... მიყურე: კარგად ვარ. ოღონდ აქ ცოტადა მტკივა... აქა... ამ ადგილას არც ვიცი, რა მტკივა. გული მტკივა, ღვიძლი, ღვიძლი მტკივა? არ ვიცი!

ასეთი იმედიალობა მალე ანებებდა თავს და ისევ აპათია რჩებოდა. მზიან დღეებში გამომყავდა ჰაერზე. მაშინ ნიავეც კი აშინებდა. არც ჩიტები, არც მზე, არც პირველი ყვავილები არ ახარებდნენ უსანას. სახეზედაც ძალიან გამოიცვალა. მიცვალებულსა ჰგავდა; ლოყებზე სრულობით სიწითლე არ ეტყობოდა; მარტო ტუჩებზე ჰქონდა სისხლი და თვალები უნათებდა. სანთელივით დნებოდა.

ერთხელ დავინახე, რომ სარკის ნატეხში თმებს იშინჯავდა. დამინახა და გაიცინა.

— მიყურე, მიყურე, ჭალარა გამომრევია... აქაც ჭალარა, ან აქაც... მთელი თავი გამთეთრებია... დავბერდი!..

— რამდენი წლისა ხარ, მარაზგალ?

— რა ვიცი? როცა მარგელანში საქმეს არჩევდნენ თექვსმეტი წლისა ვიყავი... შერე. ვერნაში გაარჩიეს. ორი წელიწადი გავიდა... გზაში ერთი წელიწადი... ალ-ვაჩაში ვიჯექ—ერთი წელიწადი... აქ—წელიწად ნახევარი.

— მაშ რცდა ორი წლისა ყოფილხარ?

— ჰო, რცდა ორისა. ვინ იცის? დედამ იცის.
ამ სიტყვებზე დაფიქრდა.

ჩემს თავს ვამჩნევდი, რომ კარგად არა ვარ, და წავედი საავადმყოფოში, ვგრძნობდი უსანას სიკვდილის მოახლოვებას და მინდოდა უკანასკნელი დღეები მასთან გამეტარებია. კანდელი ჰქრებოდა, ზეთი გამოლუღლიყო...

უკანასკნელ დღეებში მომაკვდავი ღმერთზე მელაპარაკებოდა და კითხულობდა, სად ვიქნები—სამოთხეში თუ ჯოჯოხეთში? დავინახავ მამას და ძმასო? დავინახავ დედასო? ძალიან შეწოხებული იყო, იმიტომ რომ ყორანში ქალების სულზე არა სწერია-რა და არ იცოდა, სად იქნება იმისი დედა... უკანასკნელ დღეს მოცოცხლდა, წამოჯდა და მარგელანზე ლაპარაკი დაიწყო: მოგონდა მისი მშვენიერი ბუნება.

— ჩვენ მხარეში საექიმო ბალახებია, აქ კი არ არის ისეთი ბალახი... ეს წამლები არაფერსა ჰშველიან? არაფერს!..

არ ვიცოდი, რა მეპასუხა, და ვახარე ახალი ამბავი. ხმა გავარდა, რომ კავკასიაში ცალკე სატუსალოს აწყობენ სამხრეთელ ხალხისთვის. უსანას გაუხარდა.

— ეგ კარგია—სთქვა მან;—კავკასია კარგი ქვეყანა არის.

და ისევ დაწვა, გაეხვია საბანში. შე გამოვედი. შუადღის ორს საათზე საავადმყოფოს მსახური მოვიდა ჩემთან და ღიმილით მითხრა:

— რა სასაცილოა ეგ უსანა! დამიძახა, საქმელი

მოიტანე, ახლა ბევრი უნდა ვჭამო. სამი კვერცხი შეჭამა და დიდი პურის ნატეხი. ახლა დაიძინა.

მე გავუჯავრდი.

— ხომ არ გაგიჟდი? ეგ რა გიქნია?! შავი პური ხომ აწყენს უსანას!...

იმანაც გაიცინა.

— უსანას აწყენს? ეს რა სათქმელია! რაღა აწყენს — დღეს თუ ხვალ მოკვდება. სამეზავროდ ემზადება.

გავჩუმდი. ერთის საათის შემდეგ მსახური ისევ შემოვიდა ოთახში.

— ახლა მალე მოკვდება!

შევწუხდი.

— რატომ გგონია-მეთქი?

— საბანსა ჰსწევს და ჰაერში ხელებით რაღაცას იჭერს. ეგ ნამდვილი სიკვდილის ნიშანია, დამიჯერეთ.

გულის ფანცქალით მივდიოდი უსანასთან. დავდექ კარებში და იქიდან ვუყურებდი. კედლისკენ მიბრუნებულიყო, თვალღია და, მართლაც, მარცხენა ხელით თითქო რაღაცას იჭერდა. მე დავუძახე. პასუხი არ გამცა.

სალამოს ისევ ცოცხალი იყო. უცებ წამოჯდა და თავისებურად დილაპარაკა.

— რა გინდა, მარაზგალი? — ჰკითხა ზედამხედველმა.

— არაფერი, — უაპსუხა უსანამ და ისევ დაწვა. ეს იყო მისი უკანასკნელი სიტყვები.

კარებში ვუყურებდი და ვატყობდი, რომ სუნთქავდა კიდევ. მოლოდინისაგან დავიღალე და თვლემა დავიწყე. შუალამისას მსახურმა გამომადვიდა.

— მოკვდა!..

— როგორ?! — შევყვირე მე. მსახურმა არაფერი არ მიპასუხა და გავიდა.

მეც გავყე მარაზგალის ოთახში. რამდენიმე კაცი ფარს ეხვეოდა მიცვალებულს და მის თვალების დახუჭვას სცდილობდა. მე მეწყინა ასეთი დაჩქარება. გავავდე ფარედ ეს არამკითხე მზრუნველები და მიცვალებულს ხელი მოვავლე. თბილი მეჩვენა. შევხედე თვალებში, მაგრამ თვალები უაზროდ იყურებოდნენ და შუშისას ემსგავებოდნენ. უსანბაი მარაზგალი წუთისოფელს გამოეთხოვა.

მსახური მიცვალებულს დასტრიალებდა. ამ ბებერმა მაწანწალამ გამაკვირვა: ქვეყანაზედ არაფერი არა სწამდა, ყოველთვის ბრიყვი და შეუბრალებელი იყო. ეხლა კი დედასავით ნაზად ექცეოდა მიცვალებულს.

— აი, ჩემო კარგო, — ამბობდა იგი და თან სუფრა პერანგს აცმევდა: — მენ მარგელანსა ჰნახავ, დედა შენს... აღარავინ არ გაწყენინებს, არ დაგატუსალებს!..

ამ დროს კარი გაიღო, ოთახში შემოვიდნენ ფერშალი და რამდენიმე ზედამხედველი, რომელთაც ტუსალის სიკვდილი შეატყობინეს.

მარაზგალი აქაურ სასაფლაოზე დაშარხეს, იმ გზის პირას, რომლითაც ტუსალები სამუშაოზე დადიან. მის საფლავზე ჯვარი არ არის და ზამთრობით თოვლში იმალება სრულებით. ზაფხულობით კი სხვადასხვა ყვავილებით ირთობა.

რა გესიზმრება, ამ საფლავში, ჩემო ძვირფასო და უბედურო ყმაწვილო? იქნება, იპოვე სიმშვიდე? და თუ თხოვე, განა არა სჯობია შენთვის, რომ ამ წუთისოფელს

გამოეთხოვე მაშინ, როდესაც ჯერ კიდევ არ დაგამჩნიან
თავისი დიდი ცხოვრების სისაძაგლომ, როდესაც ჯერ კი-
დევ სუფთა იყავი და უმწიკვნელი...

ვ. გ.—ისა

საპოლიტიკო ეკონომიის კრიტიკა.

(თარგმანი რუსულით).

საპოლიტიკო ეკონომია წარმოსდგა როგორც ბუნებრივი შედეგი ვაჭრობის განვითარებისა, და მის გაჩენასთან ერთად უხეში და ველური ჩარჩ-ბაცაცობა შეიკვალა ნება-დართულ მატყუარობის მთლიან სისტემად, გამდიდრების მთელ მეცნიერებად.

ეს საპოლიტიკო ეკონომია, ანუ გამდიდრების მეცნიერება, ვაჭართა მეტოქეობისა და ძარცვა-გლეჯისაკენ მისწრაფებაზე აღმოცენებული, უსაზიზღრეს ეგონიზმის გამომხატველი იყო მაშინ კიდევ გულ-უბრყვილოდ სწამდათ, რომ სიმდიდრე ოქრო-ვერცხლში გამოიხატება, ამიტომაც ყველა ქვეყნები თავის წმინდა მოვალეობად თვლიდნენ აეკრძალათ „ძვირფას“ ლითონთა გატენა სახელმწიფოდან.

ხალხები დაემსგავსნენ იმ ძუნწებს, რომელთაც ორივე ხელით ჩაუკრავთ გულში ფულისანი ტომრები და შურითა და ბოროტებით აღზნებულ თვალებით შესცქერიან მეზობლებს.

იმ დროში ყოველ ძალ-ღონით ცდილობდნენ, რაც შეიძლება მეტი ფული დაეძროთ იმ ხალხისთვის, რომ-

მელთანაც აღებ-მიცემობას ეწეოდნენ, და ერთხელ მოპოვებული დავლა თავიანთ ქვეყნიდან აღარ გაეშვათ.

ამ პრინციპის ცხოვრებაში გადაჭარბებულ სიბეჯითით გატარებას შეეძლო დაეხშო ვაჭრობა. ხალხმა განვითარების საფეხურს უკვე გადააბიჯა. მან შეიგნო, რომ სალაროში შენახული თანხა იგივე მკვდარი თანხაა, წარმოებული თანხა კი თანდათან იზრდება.

მაშინ ვაჭრებმა მეტი კაცთამოყვარეობაც გამოიჩინეს. იწყეს სხვადასხვა მხარეში თავიანთ ფულების გზავნა, რომელსაც იქიდან სხვა ფულის შემოტანას ავალებდნენ. მაშინ გაიგეს იგიც, რომ სრულებითაც არ ყოფილა საზარალო ძვირად იყიდო ვაჭარ ა—საგან საქონელი, რადგან შესაძლებელია იგივე საქონელი უფრო ძვირად ვაჭარ ბ—ს მიჰყიდო.

ეს მოსაზრება მერკანტიულ სისტემას დაედო სარჩულად. ვაჭრობა ცდილობდა ნიღაბის მოფარებით თავისი მძარცველობის დაფარვას. სხვადასხვა ქვეყნის ხალხი ერთმანეთს უახლოვდებოდა. სდებდნენ ურთიერთ შორის ვაჭრულსა და მეგობრულს პირობებს და ერთმანეთის სავაჭრო საქმეებში მონაწილე ხდებოდნენ, ხოლო მოგება რომ კიდევ უფრო გაედიდებინათ, შეძლებსამებრ ერთმანეთს მეგობრულ დახმარებასაც უწევდნენ. მაგრამ არსებითად ვაჭრობა მაინც წინანდებურად მტაცებლობას წარმოადგენდა და მას წინანდელივე ეგოიზში ახასიათებდა. მისი ასეთი თვისებები დროგამოშვებით თავს იჩენდა ომებში, რომლის მიზეზი იმ ისტორიულ ხანაში ვაჭრულ მეტოქეობა ყოფილა ხშირად. ეს ომები ამტკიცებდა, რომ ვაჭრობაც ისევე დამყარებულია მუშტის ძალაზე, როგორც ძარცვა-რბევა. იმ დროს

სირცხვილად არ მიაჩნდათ გაიძვერობით ან მალვით აეძულე-
ლებინათ ერთმანეთი ისეთ პირობებზე, რომელიც ძლიერ
მხარესთვის სასარგებლო მოსჩანდა.

მთელ მერკანტიულ სისტემის ძირითად საფუძველს
საეაქრო ბალანსის თეორია შეადგენდა. რადგან მაშინ
ჯერ კიდევ იმ აზრისა იყვნენ, რომ სიმდიდრეს ოქროვერ-
ცხლი შეიცავს, ამიტომ სასარგებლოდ მხოლოდ ისეთ საქმეს
თვლიდნენ, რომელსაც ნაღდი ფული შემოჰქონდა მხარე-
ში. იმის გამოსაცნობად, თუ რამდენად სასარგებლოა
მხარესათვის ესა თუ ის საქმე, ადარებდნენ ამ მხარეში
მიერ შემოტანილ და გატანილ საქონლის რაოდენობას. თუ
გატანილი მეტი აღმოჩნდებოდა შემოტანილზე, ეგონათ,
მხარეს შეეძინა შესაფერი განსხვავება ნაღდ ფულად და
მხარეც ამდენით უფრო მდიდარი შეიქმნა. მაშასადამე,
ეკონომისტების ხელოვნება იმაში გამოიხატებოდა, რომ
წლის დამლევს გატანილი მეტი აღმოჩენილიყო შემო-
ტანილზე; და, აი, ამ კომიკურ ილლუზიებს სწირავდნენ
მსხვერპლად ათასობით ადამიანს! ვაჭრობას შეუძლია თა-
ვი იქოს ჯვაროსანთა გალაშქრებით და ინკვიზიციე-
ბითაც.

მეთვრამეტე საუკუნემ, ამ რევოლუციის საუკუნემ,
რევოლუცია მოახდინა პოლიტიკურ ეკონომიაშიც.
მაგრამ, როგორც ყველა ამ საუკუნის რევოლუცია,
პოლიტიკურ ეკონომიის სამფლობელოშიაც მომხდარი
რევოლუცია ცალმხრივი აღმოჩნდა და ერთმანეთის სა-
წინააღმდეგო ტენდენციებით აღსავსე.

მაშინ განყენებულ სპირიტუალიზმს წინ დაუყენეს
ისევ განყენებული მატერიალიზმი, მონარქიას — რესპუბ-
ლიკა, ღვთაებრივ ძალას — სოციალური ხელშეკრულობა,

და ვერც ეკონომიურმა რევოლუციამ შესძლო აცდენოდა ამას: მისი ძირითადი აზრები ყოველ შემთხვევაში შეუცვლელად დარჩა: მატერიალიზმი არ შეხებია თავის კრიტიკით ადამიანის ქრისტიანულ თვით-დამცირებას და მან ქრისტიანულ ღმერთის ნაცვლად ადამიანს აბსოლუტის სახით წინდაუყენა ბუნება; პოლიტიკოსებს თავი არ შეუწუხებიათ, რომ შეემოწმებინათ სახელმწიფო წესწყობილების საფუძველი, ხოლო პოლიტიკო-ეკონომებს კი აზრადაც არ მოსვლიათ, დაფიქრებოდნენ კერძო საკუთრების გამართლებას. ამიტომაც ახალმა საპოლიტიკო ეკონომიამ მხოლოდ უმნიშვნელო ნაბიჯი წინ წარსდგა. მას უნდა უარ ეყო და ელაღატნა თავის საკუთარ ძირითად აზრებისათვის და მოეწვია დამხმარედ სოფისტიკა და თვალთმაქცობა, რომ დაეფარა წინააღმდეგობანი, რომელშიაც გაეხლართა, და იმ დასკვნამდე მისულიყო, რომლის მიღებაც მისთვის საჭირო იყო არა თავის ძირითად აზრთა მიხედვით, არამედ იმ საუკუნის ჰუმანურ მიდრეკილებისა გამო. საპოლიტიკო ეკონომიამ კაცთ-მოყვარეობის ხასიათი მიიღო. მან მოაკლო თავისი მოწყალება მწარმოებელს და დაასაჩუქრა თავისი სიყვარულით მომხმარებელი. მან მწუხარება გამოსთქვა მერკანტილიზმის-მიერ გამოწვეულ საზიზღარ სისხლის ღვრაზე და გამოაცხადა, ვაჭრობა ერთობისა და მეგობრობის თავდები არისო, როგორც ყველა ხალხისთვის, ისე თვითეულ კერძო პირისათვისაც. ყველა ეს კარგი იყო, მაგრამ აზრთა მალე ძირითად აზრთა მოქმედების ძალამ იჩინა თავი და ამ კაცმოყვარეობის საწინააღმდეგოდ შექმნა მალტუსის თეორია-მცხოვრებთა სიჭარბის შესახები, თეორია, ყველა არსებულ თეორიებზე უფრო ველური,

თეორია, რომელსაც შეუძლია კაცი სასოწარკვეთილებაში ჩააგდოს, თეორია, რომელმაც ყველა ლამაზ სიტყვებს კაცობრიობის სიყვარულს და მსოფლიო მოქალაქეობას წესი აუგო. იმავე ძირითადმა აზრებმა შექმნეს და განავითარეს საქარხნო სისტემა და თანამედროვე მონობა, რომელიც არაფრით ჩამოურჩება თავისი უღმებელობით და სისასტიკით ძველი ღროის მონობას. ადამ სმიტის თხზულება „ერთა სიმდიდრე“-ზე დამყარებულმა ახალმა საპოლიტიკო ეკონომიამ, თავისუფალ ვაჭრობის სისტემამ, გამოიჩინა ის თვალთმაქცობა, უკულმართობა და უუფლებობა, რომელნიც დღეს თავისუფალ კაცობრიობას ეწინააღმდეგებიან ყოველგან.

მაგრამ განა სმიტის სისტემა ნაბიჯის წინ გადადგმას არ წარმოადგენდა? ცხადია, ეს იყო წინ გაგადგმული ნაბიჯი და ნაბიჯი აუცილებელი. საჭირო იყო მერკანტილ სისტემის და მის მონოპოლიების და სავაჭრო ურთიერთობათა შევიწროების უარყოფა, რომ უფრო ცხადად გამოაშკარავებულიყო კერძო საკუთრების ნამდვილი შედეგი. საჭირო იყო უკუ ეგდოთ ადგილობრივ ანუ ნაციონალურ ხასიათის ყველა წვრილმანი მოსაზრებანი, რომ დღეს ბრძოლას მიეღო უფრო საზოგადო ხასიათი და მთელი კაცობრიობა მოეცო.

კერძო საკუთრების თეორიას უნდა დაეტოვებინა თავისი წმინდა ემპირიულ და ობიექტიურ გამოკვლევის გზა და მიეღო მეცნიერული ხასიათი, რომელიც აკისრებდა პასუხმგებლობას დასკვნათა შესახებ; საჭირო იყო, აგრეთვე, ძველ საპოლიტიკო ეკონომიის უზნეო ელემენტები უკიდურესობამდე მიეყვანათ მათისავე უარისყოფით და ფარისევლურ მოქმედებით, რომელიც აუცი-

ლებელი შედეგია ამავე უარყოფისა. ყველა ეს ბუნებრივი იყო. ჩვენ სიამოვნებით ვაცხადებთ, რომ ვაჭრობის თავისუფლების ცხოვრებაში განმტკიცებამ და გატარებამ შეძლება მოგვცა, გვერდი აგვევლო კერძო საკუთრებაზე დამყარებულ საპოლიტიკო ეკონომიისათვის, მაგრამ ამასთან უფლებას ვიტოვებთ დავამტკიცოთ, რომ ვაჭრობის თავისუფლება უაზრობაა, როგორც თეორიულის, ისე პრაქტიკულის მხრივ.

ჩვენი განაჩენი იმდენად უფრო მკაცრი უნდა იქმნეს, რამდენადაც უფრო მახლობელ დროს ეკუთვნიან ის პოლიტიკო-ეკონომები, რომელთაც ჩვენ კრიტიკაში ვატარებთ.

საქმე ის არის, რომ სმიტსა და მალტუსს თეორიის მხოლოდ ნაწყვეტები დახვდათ, მათ შემდეგ მკვლევართკი ხელში ჰქონდათ მთელი მოთავებული სისტემა. ამათ დროს უკვე გამოყვანილი იყო თეორიის ყველა დასკვნები და საკმაო ცხადად იყო გამორკვეული ყველა მისი წინააღმდეგობანი, მაგრამ ისინი მაინც ზედ-მეტად თვლიდნენ გამოეკვლიათ თეორიის, დედა-აზრები და მთელი სისტემის პასუხის მგებლობას თვითონ კისრულობდნენ. რამდენადაც ეს პოლიტიკო-ეკონომები უფრო ახლო დგანან ჩვენს დროსთან, იმდენად უფრო უპატიოსნოა მათი საქმესთან დამოკიდებულება. დროს განმავლობაში სოფისტიკაც ძალა-უნებურად მნიშვნელოვანი შეიქმნა, რადგან საჭირო იყო მიემართათ მისთვის, რომ საპოლიტიკო ეკონომიას დროის შესაფერი სიმაღლე სჭეროდა. ამიტომ რიკარდოს ბრალი მეტია, ვინემ ადამ სმიტის, ხოლო მაკ-კულდოხის და მილლის ბრალი მეტია, ვინემ რიკარდოს ბრალი.

ახალ საპოლიტიკო ეკონომიას ნამდვილი მსჯელობის შედეგენაც კი არ შეუძლია მერკანტიულ სისტემაზე, რადგან თვითონაც იმ ცალმხრივი მსჯელობითაა გამსჭვალული და ძველი საწინამძღვრო აზრებით სარგებლობს. ორივე სისტემის ნამდვილი დაფასება შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა ამ მერკანტიულ და ვაჭრობის თავისუფლების სისტემებზე უფრო მალლა დგეხარ, კრიტიკაში ატარებ მათ საწინამძღვრო აზრებს და ნამდვილადამიანურ შეხედულობას ღებულობ. ქვევით დავამტიცებთ, რომ ვაჭრობის თავისუფლების დამცველნი უფრო უვარგისა მონობოლისტები იყვნენ, ვინემ მერკანტიული სისტემის მომხრენი. დავამტიცებთ, რომ ახალ პოლიტიკო-ეკონომთა კაცთმოყვარეობის ფაჩისეეულ ნილამ ქვეშიმალება ისეთი ბარბაროსობა, რომელიც მათ წინამოადგილესათვისაც კი უცნობი იყო, რომ ძველი სკოლის პოლიტიკო-ეკონომთა დამახასიათებელი შემეცნებათა არევ-დარევაც კი უფრო მარტივი და ნათელი იყო, ვინემ მათ მოწინააღმდეგეთა ორჭოფული ლოლიკა, და რომ არც ერთ ამ სკოლათაგანს არ შეუძლია მეორეს უსაყვედუროს ისეთი რამ, რაშიაც თვითვე არ იყოს სასაყვედურო. ამიტომაა, რომ ახალ ლიბერალ საპოლიტიკო ეკონომიას ვერას გზით ვერ აუხსნია მერკანტიულ სისტემის განახლება, ჩვენთვის კი ამისი ახსნა ადვილი რამეა. თანდათანობას მოკლებული და ორჭოფობაში ჩავარდნილი ლიბერალური საპოლიტიკო ეკონომია უნდა დანაწილდეს თავის შემადგენელ ელემენტების მიხედვით. სწორედ ისე, როგორც თეოლოგიაა იძულებული—ან წავილდეს და დაუბრუნდეს ბრმა სარწმუნოებას, ან წინ გასწიოს და განვითარდეს თავისუფალ ფილოსოფიამდე, — ისე

ვაჭრობის თავისუფლებამაც, ერთის მხრით, უნდა გარდაქმნას მონოპოლია, მეორეს მხრით, მოსპოს კერძო საკუთრება.

ერთად-ერთი სწორი ნაბიჯი საპოლიტიკო ეკონომიამ გადადგა წინ კერძო საკუთრების კანონთა განვითარებაში, თუმცა მას ბოლომდე არ განუვითარებია და მთელის სიცხადით არ გაურკვევია ეს კანონები ყველგან, სადაც გამდიდრებისა კენ მიმავალ უმახლობელეს გზაზე, პიოს აღძრული კამათი, ე. ი. ვიწრო-ეკონომიურ კამათში, ვაჭრობის თავისუფლების დამცველნი ყოველთვის იმარჯვებენ. შეცდომის ასაცილებლად უნდა გავიხსენოთ, რომ ისინი იმარჯვებენ მონოპოლისტებთან კამათში და არა კერძო საკუთრების მოწინააღმდეგეებთან კამათში, რადგან ინგლისელმა სოციალისტებმა პრაქტიკულადაც და თეორიულადაც, დიდი ხანია, დაამტკიცეს, რომ ეკონომიურ კითხვებზე კერძო საკუთრების მოწინააღმდეგენი უფრო სისწორით მსჯელობენ, ვინემ ამ საკუთრების მომხრენი.

ამნაირად ჩვენ ამ საპოლიტიკო-ეკონომიის კრიტიკაში გამოვიკვლევთ მის ძირითად კატეგორიებს, გამოვავსკარავებთ წინააღმდეგობებს, რომელიც შეუტანია შიგ ვაჭრობის თავისუფლების სისტემას, და გამოვიყვანთ იმ შედეგებს, რომელთაკენაც ამ წინააღმდეგობას მივყევართ.

* * *

„ნაციონალურ სიმდიდრის“ ცნება დაბადა ლიბერალ ეკონომისტთა მისწრაფებამ, ყველაფერს ზოგადი სახელი დაარქვან. სანამ კერძო საკუთრება არსებობს, ამ სიტყვებს არავითარი მნაშენელობა არა აქვთ. ინგლი-

სელთა „ნაციონალური სიმდიდრე“ დიადია, მაგრამ ინ-
გლისელი ხალხი ერთი უღარიბესთაგანია მთელ ქვეყა-
ნაზე. ორში ერთი უნდა იყოს: ან სრულიად უნდა უარ-
ვეყოთ ეს სიტყვები ან არა და ისეთი საწინამძღვრო აზრი
მივიღოთ, რომელსაც შეეძლოს მათ რამე აზრი მოუ-
ნახოს. ეგევე შეიძლება ითქვას სიტყვებზედაც—ნაციო-
ნალური, საპოლიტიკო ანუ საზოგადოებრივი ეკონომია.
თანამედროვე პირობებში მეცნიერებას ნამდვილად კერძო
ეკონომიის სახელი უნდა დარქმეოდა, რადგან ყოველ-
გვარი საზოგადოებრივი ურთიერთობანი არსებობენ გან-
საკუთრებით კერძო საკუთრებისთვის.

* * *

კერძო საკუთრების პირველი შედეგია ვაჭრობა,
სახმარ საგანთა საურთიერთო გაცვლა, ყიდვა და გაყიდ-
ვა. კერძო საკუთრების ბატონობის დროს, როგორც
ყველა სხვა წარმოება, ვაჭრობაც პირდაპირი საარსებო წყა-
როა იმათთვის, ვინც მას მისდევს. ეს კი იმას ნიშნავს,
რომ თვითეული მოვაჭრეთაგანი ცდილობს იყიდოს, რაც
შეიძლება, იაფად და გაჰყიდოს, რაც შეიძლება, ძვირად.
ამგვარად თვითეულ ყიდვაზე და თვითეულ გაყიდვაზე
ეჯახება ერთი-მეორეს ორი, ერთმანეთის მოწინააღმდეგე
ინტერესებით აღჭურვილი ადამიანი; მათი უთანხმოე-
ბა უეჭველად მტრული ხასიათისაა, რადგან თვითეულმა
მათგანმა იცის ერთი-მეორის მისწრაფება და ესმის, რომ
მეორის მისწრაფება სრულიად ეწინააღმდეგება მის საკუ-
თარ მისწრაფებას. აქედან წარმოსდგება, ერთის მხრით,
ერთმანეთის უნდობლობა და, მეორეს მხრით, ამ უნდო-
ბლობის გამართლება და უზნეო საშუალების მიღება,
უზნეო მიზანის მისაღწევად. მაგალითად, ვაჭრობის ძი-

რითადი პრინციპია გულჩახვეულობა და დაფარვა ყველა იმ გარემოებისა, რასაც კი შეუძლია ფასი დააკლოს გასაყიდ საქონელს. ამ მოსაზრებით ვაჭრები ყოველგვარად ცდილობენ ისარგებლონ მოპირდაპირე მხარის გამოუცდელილობითა და ნდობით. და ის თვისებები მიაწერონ თავიანთ საქონელს, რომელიც მას ნამდვილად არა აქვს. ერთის სიტყვით, ვაჭრობა აშკარა მოტყუებაა. პრაქტიკა რომ ამ შემთხვევაში სრულიად ეთანხმება თეორიას, ამას თვითთელი ვაჭარი დაამოწმებს, თუ იტყვის სიმართლეს.

მერკანტილულ სისტემას რამოდენიმედ მაინც ჰქონდა ხასიათად კათოლიკური გულ-ახდილი პირდაპირობა, იგი მცირედაც არ ჰფარავდა ვაჭრობის უზნეობას. ჩვენ უკვე დავინახეთ მერკანტილიზმის აშკარა გაუმაძღრობა. ხალხთა შორის საურთიერთო მტრობა, მათი საზიზღარი შური და მე-18 საუკუნის ვაჭრული მეტოქეობა საზოგადოდ ვაჭრობის შედეგი იყო. იმ დროს საზოგადოებრივ აზრზე ჯერ კიდევ ვერ მოეპოვებინა გავლენა ჰუმანურ თეორიებს. რატომ უნდა დაეფარათ ის, რაც ვაჭრობის უღმობელი შინაარსის პირდაპირ შედეგს წარმოადგენდა?

მაგრამ იმ დროს, როცა ადამ სმიტი ლიუტერის როლს ასრულებდა ეკონომისტთა შორის და შეუდგა წინანდელ საპოლიტიკო ეკონომიის კრიტიკას, საქმეთა გარემოება ძლიერ შეცვლილი იყო. მაშინ კაცთმოყვარეობის ხანა იდგა. გონებამ იჩინა თავის გავლენა და ზნეობა კი უკვე ემყარებოდა მის მუდმივ უფლებებს. ძალმომრეობით დადგენილი სავაჭრო ხელშეკრულებანი, ვაჭრული ანგარიშით გამოწყვეული ომები და ხალხთა ერთმანეთში შესამჩნევი დაშორება, ყველა ეს ძლიერ

ეწინააღმდეგებოდა წარმატების გზაზე მიმავალ საზოგადოების თვითცნობიერებას. მაშინ ხასიათის კათოლიკური პირდაპირობა შეიცვალა პროტესტანტულ ორპირობად.

სმიტმა დაამტკიცა, რომ კაცთმოყვარეობა ვაჭრობის თვისებაა, რომ „უთანხმოებისა და მტრობის წყაროს“ ნაცვლად ვაჭრობა უნდა „ერთობისა და მეგობრობის შემქნელი შეიქნეს, როგორც ხალხთა შორის; აგრეთვე თვითეულ პირთა შორისაც“, და რომ ბუნებრივად ვაჭრობა საზოგადოდ სასარგებლოა ყველა მონაწილეთათვის.

სმიტი შართალი იყო, როცა ვაჭრობის კაცთმოყვარეობას აქებ-ადიდებდა. ქვეყანაზე არაფერი არ არის აბსოლუტურად უზნეო, და ვაჭრობაც თითქო რამოდენაღმე აფასებდა ზნეობასა და ადამიანობას. მაგრამ როგორ აფასებდა მათ! მუშტი-კრივის უფლებამ, ე. ი. საშუალო საუკუნის თავხედურმა ავაზაკობამ დიდ გზებზე, კაცთმოყვარული ხასიათი მიიღო, როცა ვაჭრობად შეიცვალა, ხოლო ვაჭრობა კი, რომელსაც მშვენივრად ახასიათებს ფულის გატანის აკრძალვა, თავის მხრივ, უფრო ჰუმანიური შეიქმნა, როცა მერკანტილური სისტემა მიიღო. შემდეგ თვით მერკანტილური სისტემაც ჰუმანიურ ცვლილებას ვერ აცდა. ცხადია, რომ ვაჭრობისთვის სასარგებლოა კარგ განწყობილებაში იყოს როგორც თვით გამყიდველთან, ისე ძვირად მყიდველთან, ამიტომ სიბრიყვე იქმნებოდა, ერთის მხრივ, თავისი ქცევით მყიდველ-გამყიდველებში მტრობა გამოიწვია. მეტი თავაზიანობა მეტ სარგებლობას მოიტანს. აი ამ პრინციპშია მოქცეული ვაჭრობის ჰუმანობა (კაცთ-

მოყვარეობა). ხოლო ვაქრობის თავისუფლების სიამაყეს შეადგენს ფარისევლურ და უზნეო მიზნის მისაღწევად ზნეობის ბოროტად ხმარებაც. „განა ჩვენ არ დავმარხეთ მონოპოლიის ბარბაროსობა?“ — ყვირიან ფარისევლები. „განა ჩვენ არ შევიტანეთ განათლება დედამიწის უშორესს კუთხეებში, განა ჩვენ არ შევქვენით ხალხთა შორის ძმობა არ შევამცირეთ ომები?“ დიალ, მართალია, თქვენ ეს მოიქმედეთ, მაგრამ რა სახით! თქვენ მოსპეთ წვრილი მონოპოლიები იმისთვის, რომ უფრო თავისუფლად და ხელ შეუშლელად დაპატრონებოდა მათ ერთი უდიდესი, ძირითადი მონოპოლია — კერძო საკუთრება. თქვენ ქვეყნის ყოველ კუთხეში შეიტანეთ განათლება იმისათვის, რომ კიდევ უფრო ფართოდ გაედგა ფესვები ახალ ნიადაგზე თქვენს მდაბალ, ანგარულ მისწრაფებას. მართალია, თქვენ ხელს უწყობდით ხალხთა შორის ძმურ ერთობას, მაგრამ თქვენ დაამყარეთ ამითი ქურდების ძმობა, და ხელი შეუწყეთ ხშირ ომთა შემცირებას იმისათვის, რომ უფრო მეტს გამოჩინოდით მშვიდობიანობას და უკიდურესობამდე მიგეყვანათ ცალკე პიროვნებათა შორის მტრობა და მეტოქეობის უნამუსო ბრძოლა! როდის გაგიკეთებიათ თქვენ რამე ჰუმანურ გრძნობათა გატაცებით ან იმ რწმენით, რომ საზოგადო და კერძო ინტერესთა შორის წინააღმდეგობა უმნიშვნელოა? როდის იქცეოდით თქვენ ზნეობრივად, რომ პირადი სარგებლობით არ გეხელმძღვანელებიათ და ამავე დროს არ გქონებოდათ ფარულად უზნეო და ეგოისტური მიზნები?

ლიბერალმა საპოლიტიკო ეკონომიამ ყველაფერი გააკეთა, რაც შეეძლო, რომ საზღვრები მოეშალა ცალ-

კე ერთა შორის, და ამნაირად განესაზოგადოებინა ხალხთა შორის მტრობა, გადაექცია მთელი კაცობრიობა ერთმანეთის მჭამელ მხეცებად, რომლებიც ერთმანეთს სჭამენ მხოლოდ იმიტომ, რომ თვითეულს მათგანს იგივე ინტერესები აქვს, რაც მის ამხანაგს. ამ საქმის შესრულების შემდეგ მისთვის საჭირო იყო კიდევ ერთი ბიჯის გადადგმა, სახელობრ, ოჯახის მოშლა. ამაში ხელი მოუმართა მას მისმა საკუთარმა შესანიშნავმა გამოგონებამ—საქარხნო სისტემამ. საქარხნო სისტემის მეოხებით,—აქ, ინგლისში მაინც,—გაჰქრა ან უკვე ჰქრება ოჯახის საერთო ინტერესების ნაშთი და ოჯახურ კონების თანაზიარი მფლობელობა. აქ უკვე შეეჩვიენ იმას, რომ ბავშვები შრომას რომ შესძლებენ, ე. ი. ცხრა წელში ჩადგებიან, თავის შრომით მოპოვებულ ხელფასს განსაკუთრებით თავის თავზე ხარჯვენ, მამის სახლს უყურებენ, როგორც სამიკიტნოს და მშობლებს უხდიან მხოლოდ საქმლისა და ბინის გადაჭრილ ქირას. განა სხვაფრივ შეიძლება? განა შეიძლებოდა სხვა. შედეგის მოლოდინი იმ ინტერესთა სხვადასხვაობისაგან, რომელიც საფუძვლად უდევს ვაჭრობის თავისუფლებას? რაკი რომელიმე პრინციპი ცხოვრებაში ტარდება, თავის თავად იჩენენ თავს ყველა მისი შედეგები, მიუხედავად იმისა, მოსწონთ თუ არა ეს შედეგები ეკონომისტებს.

მაგრამ ეკონომისტი ვერ ამჩნევს, რა საქმეს ემსახურება. მან არ იცის, რომ თავის ეგოისტურ სიბრძნით იგივე ერთი რგოლთაგანია მთელი კაცობრიობის საერთო პროგრესის ჯაჭვზე. იგი არ ხედავს, რომ კერძო ინტერესთა მოსპობით იგი მხოლოდ გზას უკათავს დიდებულ ცვლილებას, საითკენაც მიისწრაფის საუკუნე,

გზას უცვლავს კაცობრიობის მორიგებას ბუნებასთან და თავის თავთანაც.

* * *

ვაჭრობის ერთი უპირველესი კატეგორიათაგანია ღირებულობა. იგი, როგორც სხვა კატეგორიებიც, არაერთარ უთანხმოებას არ იწვევდა ძველ ეკონომისტთა და მათ მახლობელ მიმდევართა შორის, რადგან მონოპოლისტები იმდენად იყვნენ გატაცებულნი გამდიდრების წყურვილით, რომ კატეგორიებზე მსჯელობის დროც არჰქონდათ. ასეთ რამეებზე ყოველგვარი დავა-კამათი ახალსკოლის ეკონომისტთა დაწყებულია.

წინააღმდეგობებში გახლართულმა ეკონომისტმა შეთხზა თავისათვის ორგვარი ღირებულობა, აბსტრაქტული ანუ რეალური (ნამდვილი) ღირებულობა და გასაცვლელი ღირებულობა. რეალურ ღირებულებების შინაარსმა გრძელი კამათი გამოიწვია, ერთის მხრივ, ინგლისელებს, რომელნიც წარმოების დანახარჯში ხედავდნენ რეალურ ღირებულების გამოხატულებას, და, მეორეს მხრივ, კი ფრანგ ლეონ სეის შორის, რომლის აზრით ყოველ საგნის ღირებულება ირკვევა მისი სარგებლობის მიხედვით. ეს კამათი დაიწყო მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდან და დღეს შეწყდა, მაგრამ საბოლოოდ კი არ გადაწყვეტილა. ეკონომისტები ვერ მივიდნენ ვერავითარ დასკვნამდის.

ინგლისელები და, უმთავრესად, მაკ-კულოხი და რიკარდო, ამტკიცებენ, რომ რომელიმე ნივთის აბსტრაქტულ ღირებულებას არკვევს მისი წარმოებაზე დანახარჯი. აქ ლაპარაკია აბსტრაქტულს და არა გასაცვლელს ღირებულებაზე, არა exchangeable

value-ზე, არა ვაჭრულ ღირებულებაზე. გასაცვლელი ღირებულება სულ სხვა შემეცნებაა. რატომ არის წარმოების დანახარჯი ღირებულების გამრკვევი საზომი? აბა ყური დაუგდეთ! იმიტომ, რომ ჩვეულებრივ პირობებში, თუ მეტოქეობის როლს გამოვაკლებთ, არავინ არ გაყიდის ნივთს მასზე იაფად, რაც მას მისი წარმოება დაუჯდა. არ გაჰყიდის? „გაყიდვა“ აქ რა შუაშია, როცა ლაპარაკი სავაჭრო ღირებულებას არ ეხება? აქ ისევ ჩაერთია საქმეში ვაჭრობა. მერე როგორი ვაჭრობა! ვაჭრობა, რომლიდანაც გამორიცხულია მისი უმთავრესი თვისება — მეტოქეობა. წინად ლაპარაკი იყო აბსტრაქტულ (ნამდვილ) ღირებულებაზე, ახლა კი ლაპარაკია უკვე აბსტრაქტულ, უმეტოქეო ვაჭრობაზე. ეს კი იმასა ჰგავს, ილაპარაკო უსხეულო ადამიანზე. ნუ თუ ეკონომისტმა ვერ მოიაზრა, რომ, მეტოქეობას თუ ჩამოვაცილებთ, არაფერი არ აიძულებს მწარმოებელს სწორედ იმ ფასად გაჰყიდის თავისი საქონელი, რაც მას დაჯდომია. აი, შემეცნებათა როგორი არევ-დარევაა ამ მსჯელობაში!

ესეც არ კმარა! ვთქვათ, რომ ყველაფერი ისეა, როგორც ეკონომისტი ამბობს. წარმოვიდგინოთ, რომ ფინმემ ბევრის შრომითა და დიდის ხარჯით დაამუშავა მარულიად უსარგებლო საგანი, რომელიც არავისათვის საჭირო არ არის. ნუ თუ ამის ღირებულებასაც მის დამუშავებაზე დანახარჯი შეადგენს? „არა“, ამბობს ეკონომისტი, „განა ასეთს საგანს მყიდველი ეყოლება?“

მაშ, რაკი საქმე ყიდვაზეა, ღირებულების გასარკვევად ახლა ანგარიშში უნდა მივიღოთ არა მარტო სეის მიერ წამოყენებული. სარგებლიანობა, არამედ კონკურენციის (მეტოქეობის) ურთიერთობაც. ეკონომისტს

ერთის წამითაც არ შეუძლია შეირჩინოს თავისი აბსტრაქცია. მის მსჯელობაში ყოველ წამს ეჩრება არა მარტო ის, რისგან განთავისუფლებას ისე ძალიან სცდილობს, ე. ი. მეტოქეობა, არამედ ისიც, რის წინააღმდეგაცაა, სახელდობრ, საგანის სარგებლიანობა. აბსტრაქტული ღირებულება და წარმოების დანახარჯით მისი ახსნა მხოლოდ აბსტრაქციებია, უაზროობაა.

მაგრამ დავეთანხმოთ კიდევ ერთის წამით ეკონომისტს და ვკითხოთ, როგორღა გაარკვევს იგი წარმოების დანახარჯს, თუ ანგარიშში არ მიიღებს მეტოქეობას? წარმოების ხარჯების გამორკვევის დროს ჩვენ დავინახავთ, რომ ეს კატეგორიაც მეტოქეობაზეა დამყარებული და ამ შემთხვევაში ხელახლად ვრწმუნდებით მასში, რომ ეკონომისტისათვის შეუძლებელია დაამტკიცოს მის მიერ წარმოდგენილი აზრები.

დაუბრუნდეთ სეის, რომელსაც იგივე აბსტრაქცია იზიდავს. საგნის სარგებლიანობა სუბიექტიურია და განმარტებას არ ემორჩილება, იქამდე მაინც, სანამ ადამიანი წინააღმდეგობებში იხლართება. ამ თეორიით პირველ საჭირო ნივთებს მეტი ღირებულება უნდა ჰქონდეს, ვინემ საფუფუნო საგნებს, რადგან მათი სარგებლიანობა ყველაზე წინა დგას. კერძო საკუთრების ბატონობის დროს რაიმე ნივთს მეტი თუ ნაკლები სარგებლიანობის ობიექტიური განმარტება შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა სახეში ვლტებულობთ მეტოქეობას და აქ სწორედ ამათი უყურადღებოდ დატოვება გვიხდება. მაგრამ თუ კი ყურადღებას მივაქცევთ მეტოქეობას, მაშინ ვერავცდებით წარმოების ხარჯებს, რადგან არვინ არ გაჰყი-

დის ნივთს იმაზე იაფად, რაც მისი წარმოება ღაუჯდა. აქაც უნებურად ერთი წინააღმდეგობა მეორეში გადადის.

ვეცადოთ და ეს არეც-დარევა გამოვარკვიოთ. ნივთის ღირებულობა შეიცავს ორსავე ფაქტორს, რომელთა გათიშვასაც, როგორც დავინახეთ, ორივე მოკამათე მხარე ამაოდ ცდილობდა. ღირებულების საკითხი მაშინ გვიდგება წინ, როცა ასეთი კითხვა წყდება: დამუშავდეს თუ არა საზოგადოდ ესა თუ ის ნივთი, ე. ი. უპირატესობა აქვს თუ არა ნივთის სარგებლიანობას წარმოების ხარჯთან შედარებით. მხოლოდ ამ კითხვის გადაწყვეტის შემდეგ მიმოცვლის პროცესში ღირებულობის როლზე ლაპარაკი შესაძლებელია. თუ ორი ნივთის დასამუშავებელი ხარჯი თანაბარია, მაშინ მათ შედარებითს ღირებულობას არკვევს მათი სარგებლიანობა.

გაცვლის საქმეში ასეთი მსჯელობა ერთად-ერთი სამართლიანი საფუძველია. მაგრამ თუ ასეთს თვალთა ხედვის ისარს მოვიმარჯვებთ, რამ უნდა გადაწყვიტოს ნივთის სარგებლიანობა? ნუ თუ გაცვლის საქმეში მონაწილეთა აზრმა, შეხედულებამ? არა, რადგან მაშინ ერთი მონაწილეთაგანი გაცვლაში უთუოდ მოტყუებული დარჩება. ან იქნება, ამა თუ იმ ნივთის სარგებლიანობის ახსნაში უნდა ერეოდეს დაინტერესებულ მხარეთაგან დამოუკიდებელი რომელიმე მოტივი (საბაზი), და მოტივი მათთვის უცნობი? მაგრამ მაშინ ხომ გაცვლა უნდა ძალადობით მოხდეს და ორივე მხარე თავს მოტყუებულად ჩათვლის. სანამ კერძო საკუთრება არსებობს, შეუძლებელია მოვსპოთ წინააღმდეგობანი ნივთის ნამდვილი სარგებლიანობასა და მის სარგებლიანობის განმარტების შორის, სარგებლიანობის განმარტებასა და გაცვლაში მო-

ნაწილეთა თავისუფლების შორის. ხოლო რაკი კერძო საკუთრება მოისპობა, მაშინ ლაპარაკიც მეტია გაცვლის იმ ფორმაზე, რომელიც ახლა არსებობს. მაშინ პრაქტიკაში შემეცნება ღირებულება განისაზღვრება უმთავრესად წარმოების შესახები კითხვით. და აი. სწორედ აქ არის სარბიელი ღირებულების მოქმედებისთვის.

ჩვენ ვნახეთ, რომ შემეცნება ღირებულობა ძალით გათიშეს და რომ მის ცალკე ნაწილებს ერთ მთელად რაცხდენ. საწარმოო ხარჯები, იმ თავიდანვე მეტოქეობის ბურუსში გახვეული, ფვით ღირებულობად მიაჩნდათ. ეგვე შეიძლება ითქვას ყოველ ნივთის სარგებლიანობის წმინდა სუბიექტივურ შემეცნებაზე. ეს დამახინჯებული განმარტება როგორმე რომ შევასწოროთ, ორივე შემთხვევაში მეტოქეობის მხედველობაში მიღება ხდება საჭირო. ამა-სთან ყველაზე მშვენიერი ისაა, რომ ინგლისელების აზრით სარგებლიანობის ადგილს იჭერს მეტოქეობა, წინააღმდეგ საწარმოო ხარჯებისა, ხოლო სეის აზრით, პირიქით, იმავე მეტოქეობას, წინააღმდეგ სარგებლიანობისა, საწარმოო ხარჯებიც შეაქვს ღირებულების განმარტებაში. მაგრამ რაა ეს სარგებლიანობა და ეს საწარმოო ხარჯები! სარგებლიანობა, რომელიც მათ სახეში აქვთ, დამოკიდებულია შემთხვევაზე, მოდაზე, მდიდართა კაპრიზებზე, ხოლო საწარმოო ხარჯები კი, მათის აზრით, მოთხოვნისა და მიწოდების შემთხვევითს დამოკიდებულებისაგან იზრდება და ეცემა.

რეალურ და გასაცვლელ ღირებულების შორის განსხვავებას ამყარებენ მასზე, რომ რომელიმე ნივთის ღირებულება განსხვავდება ეგრედ წოდებულ მის ეკვივალენტისაგან, რომელსაც მასში გაცვლის დროს აძლევენ,

ე. ი. მასზე, რომ ეს ეკვივალენტი სრულებით ეკვივალენტი არ არის. ეს ეგრეთ წოდებული ეკვივალენტი იგივე ნივთის ფასია, და რომ ეკონომისტი პატიოსანი იყოს, სიტყვა „ფას“ იხმარდა ნაცვლად სიტყვისა „სავაჭრო ღირებულება“. მაგრამ იგი ხომ ჯერ კიდევ ბძულებულია ითვალთმაქცოს და დაარწმუნოს ხალხი, ვითომ ფასი, ასე თუ ისე, დამოკიდებულია ღირებულებაზე და ამნაირად ვაჭრობის უზნეობა დამალოს. ფასს რომ საწარმოო ხარჯისა და მეტოქეობის საურთიერთო დამოკიდებულება არკვევს, ხსნის, ეს სრული სიმართლეა და შეადგენს კერძო საკუთრების ძირითად კანონს. ეს წმინდა ემპირიული კანონი იმ თავითვე აღმოაჩინა ეკონომისტმა. აქედან კი მან აბსტრაქციის მეოხებით გამოიყვანა თავისი რეალური ღირებულება, ე. ი. ნივთის ფასი რომელიც მას აქვს იმ დროს, როცა მეტოქეობის ურთიერთობა გამოირკვა, როცა მოთხოვნა და მიწოდება ერთი-მეორეს უდრის, როცა სახეში უნდა მივიღოთ საწარმოო ხარჯები. სწორედ ამას ეძახის ეკონომისტი რეალურ ღირებულებას, როცა იგინი შეადგენენ მხოლოდ ნივთის ფასის გამომრკვევ მომენტს. მაგრამ ასე უკუღმაა გადაბრუნებული ყველაფერი მათს საპოლიტიკო ეკონომიაში! ღირებულებას, რომელიც შეადგენს თავდაპირველ ელემენტს და წყაროს ფასისას, დამოკიდებულს ხდიან აუკანასკნელისაგან, ფასისაგან, ე. ი. მის შემადგენელ ნაწილისაგან. ასეთი გარდაქმნა აბსტრაქციის საქმეა, რისთვისაც შეიძლება ფეიერბახს მიმართოთ.

ეკონომისტთა აზრით, რომელიმე საქონლის საწარმოო ხარჯები სამი ელემენტისაგან შესდგება: იმ ნაქერ მიწაში გადახდილ მიწის რენტისაგან, რა მიწაც საქიროა ნედლი მასალის მოსამუშავებლად, კაპიტალისგან ზ მისი მოგებიანად და იმ შრომის ხელფასისგან, რა შრომაც საქიროა ნედლი მასალის საწარმოოდ და დასამუშავებლად. მაგრამ აქვე აშკარავდება, რომ კაპიტალი და შრომა, ეკონომისტთა აზრით, თანასწორ მნიშვნელოვანია, რადგან თვითვე აღიარებენ, რომ კაპიტალი მიაჩნიათ „შეგოვლილ შრომად“. ამნაირად, ჩვენ გვჩნება მხოლოდ ორი ელემენტი: ბუნებრივი და სუბიექტივი; ბუნებრივი ელემენტი—მიწა და სუბიექტივი—შრომა, რომელიც კაპიტალს შეიცავს. მაგრამ კაპიტალს გარდა კიდევ არის რაღაც მესამე, რომელსაც ეკონომისტი უყურადღებოდ სტოვებს, — მე ვამბობ ახალ გამოგონების და აღმოჩენის სულიერ ელემენტზე, აზრზე, რომელიც მარტივი შრომის ფიზიკურ ელემენტთან ერთად მოქმედობს. მაგრამ ეკონომისტს რა საქმე აქვს შემოქმედებითს ძალასთან. განა ყოველგვარი გამოგონება სრულიად უშრომლად არ მოახერხა? განა მას დაუჯდა რათმე თუნდ ერთი გამოგონება? მაშ რისთვისღა იფიქროს მათზე ეკონომისტმა საწარმოო ხარჯთა გამორკვევის დროს?

მისი სიმდიდრის პირობებს შეადგენენ მიწა, კაპიტალი და შრომა, სხვას არას დაგიდევს. მეცნიერება მას არ აინტერესებს. რა ენაღვლება რომ ბერტოლოლესი დავის, ლიბიხის თუ უატტის ან კარტვიჩის მეოხებით მიღწია მისამდე მეცნიერებამ, რომელმაც ხელი შეუწყო მის კეთილდღეობას და მისი წარმოების წარმატებასაც. ეს მისს ანგარიშში არ შედის. მეცნიერების პროგრესი მის

ციფრებში არ ეჩრება. მაგრამ გონივრულ პირობებში სულიერი ელემენტის წარმოების ელემენტებს შეემატება და პოლიტიკურ ეკონომიაში საწარმოო ხარჯებთან ერთად ისიც თავის ადგილს დაიჭერს. მაშინ სიამოვნებით გავიგებთ, თუ რამდენად ფასდება ნივთიერად მეცნიერების-მიერ შემოტანილი გაუმჯობესება, სიამოვნებით შევიგნებთ, რომ მეცნიერების რომელიმე ნაყოფმა, თუნდა ჯერ უატტის ორთქლის მანქანამ, თავის არსებობის პირველ 50 წლის განმავლობაში, ბევრად მეტი შესძინა ქვეყანას, რაც თვით ქვეყანამ იმ თავიდანვე დახარჯა მეცნიერების წარმატებაზე.

ამნაირად ჩვენ ვხედავთ წარმოების ორ ელემენტთა მოქმედებებს; ბუნების მოქმედებას და ადამიანის მოქმედებას. ადამიანის მოქმედება კი გამოიხადება როგორც ფიზიკურის, ისე სულიერის მხრით. ახლა შეგვიძლია დავუბრუნდეთ ეკონომისტს და მის საწარმოო ხარჯებსაც.

* * *

„რის მონოპოლიაც შეუძლებელია, მას არც ღირებულობა აქვს“, ამბობს ეკონომისტი. ამაზე ჩვენ დაწვრილებით შემდეგ ვილაპარაკებთ. თუ ჩვენ ვამბობთ—„არავითარი ფასი არ აქვს“, ეს სრული სიმართლეა საზოგადოებრივი პირობების შესახებ, რომელიც დამყარებულია კერძო საკუთრებაზე. მიწაც რომ სე ადვილად მოიპოვებოდეს, როგორც პური, არც ერთი ადამიანი მიწის რენტას არ გადაიხდიდა. მაგრამ საქმე სულ სხვა გვარადაა, და თვითეულ ცალკე შემთხვევაში მიწით სარგებლობა, ამა თუ იმ ჩარჩოებით განსაზღვრულია. ამიტომ რენტას იხდიან წანართმევს, ე. ი. მონოპოლიად ქცეულ მიწაში, ან და მასში საყიდელ ფასს იხდიან. მიწის ღირ-

რეზულობის გაჩენის ასეთ ახსნის შემდეგ უცნაურია ეკონომისტისაგან იმისი გაგონება, რომ მიწის რენტას შეადგენს ის განსხვავება, რომელიც არსებობს რენტის გადამხდელ პირის შემოსავალსა და უმდარეს მიწის შემოსავალს შორის, ე. ი. რენტა არის ის ჯამი, რომლითაც რენტის გადამხდელის შემოსავალი აღემატება უმდარეს მიწის შემოსავალს. ცნობილია, რომ პირველად რიკარდომ გაარკვია ამნაირად მიწის რენტა. პრაქტიკულის მხრივ ასეთი ახსნა მართალია, თუ წარმოვიდგენთ, რომ მოთხოვნილების შემცირება იმ წამსვე ახდენს გავლენას მიწის რენტაზე და ამის გამო მაშინვე აჩერებენ უფრო მდარე მიწების შესაფერ შემუშავებას. მაგრამ ეს ასე არ ხდება და ამიტომ რიკარდოს ახსნაც საკმაოდ არ არის ამასთან ამ ახსნას აკლია მიწის რენტას დასაბუთებაც. ტ. ტომპსონმა ამ ახსნის წინააღმდეგ განაახლა ზედასაბუთა ადამ. სმიტის მიერ მოცემული განმარტება. მისი აზრით, მიწის რენტა ეს არის ის დამოკიდებულება რომელიც და მუშავეების მსურველთა მეტოქეობას აქვს თავისუფალ მიწის განსაზღვრულ რაოდენობასთან. ამ ახსნას ის მაინც ემჩნევა, თუ საიდან წარმოსდგა მიწის რენტა; მაგრამ აქაც გამოტოვებულია მიწის სხვადასხვა გვარ-ნაყოფიერების მომენტი, როგორც წინა განმარტებაში იყო გამოტოვებული მეტოქეობის მომენტი.

ჩვენ წინ ისევ ორი ცალმხრივი განმარტებაა. საქიროა აქაც ისე მოვიქცეთ, როგორც ღირებულების შემცენების განმარტების დროს, ე. ი. შევადგინოთ ორივე განმარტების ელემენტები, რომ ნამდვილი, საგნის განვითარების შესაფერი და ამიტომ პრაქტიკულად სრული

განმარტება მივიღოთ. მიწის რენტა არის დამოკიდებულია, რომელიც აქვს მიწის შემოსავალს, ე. ი. ბუნებრივ მომენტსა (იგი თავის მხრით იყოფა ბუნების ძალზე და ადამიანის დამუშავებაზე, ე. ი. ნიადაგის გაუმჯობესებისათვის დახარჯულ შრომაზე) ადამიანისაგან დამოკიდებულ მომენტთან, მეტოქეობასთან. ვიცი, ეკონომისტები მხრებს აიჩიჩენ ასეთ „განმარტების“ გამო. მათდა სამწუხაროდ, იგინი დაინახვენ, რომ ამ განმარტებაში ყველაფერია, რაც ამ საგანს ეხება.

მიწათ-მფლობელი არაფრით არ ჩამოუვარდება ვაჭარს.

მიწის მონოპოლიის სახით იგი სწორედ ისე ისაკუთრებს სხვის ნაშრომს, როგორც ვაჭარი, ისაკუთრებს სხვისას რადგან თავის სასარგებლოდ იყენებს მცხოვრებთა რიცხვის ზრდას, — მეტოქეობის გამაძლიერებელს, და მის საკუთრებას — ნაჭერ მიწაზე შემოსავლის განმადიდებელს; იგი თავის მოგების წყაროდ ხდის მას, რაც არ შეუქმნია მის პირად შრომას და სრულიად შემთხვევით ჩავარდნია მას ხელში. იგი არბევს, როცა მიწას საიჯაროდ აძლევს, ამიტომ რომ ბოლოს თვითონ ითვისებს იმ გაუმჯობესობას, რომელიც იჯარაღარს მოუხდენია. აი, ამაშია სხვილ მიწათმფლობელთა სიმდიდრის შეუწყვეტელი ზღის საიდუმლოება.

ჩვენ არ დავგიდგენია ის წესი, რომელიც გამდიდრების გზაზე მიწათ-მფლობელობის დამახასიათებელ საშუალებას ძარცვას ამგვანებს. ჩვენგნით არ მომდინარეობს მისი მტკიცება, რომ თვითეულს უფლება აქვს მხოლოდ თავის ნაშრომზე და რომ არავის არ აქვს უფლება იქ მოიმიკას ნაყოფი, სადაც არ უთესია. ამის მიხედვით მშობ-

ლებს ესხნებათ შვილების აღზრდის მოვალეობა და არსებობის უფლებაც ესპობა შთამომავლობას, რადგან თვითეული მოდგმა მემკვიდრე ხდება მხოლოდ წინა მოდგმისა. ესეთი აზრები კერძო საკუთრების შექმნილი არის. ორში ერთი უნდა იქნას: ან უნდა ბოლომდე მივიყვანოთ კერძო საკუთრებისგან გამომდინარე შედეგები ან და კერძო საკუთრება, როგორც აზროვნების და ცხოვრების საფუძველი, უნდა უარვეყოთ სრულიად.

თავდაპირველი მითვისებაც უნდათ გაამართლონ იმითი, რომ ჯერ კიდევ წინაღ არსებობდა მფლობელობის საერთო უფლება. კერძო საკუთრება ყოველგვარ შემთხვევაში წინააღმდეგობის გამომწვევია.

ვაჭრობა მიწით,—ამ ერთად-ერთ ყველა კუთხილ განძით, რომელიც ჩვენი არსებობის უპირველესი პირობა არის, იგივე თავის თავით, თავის პიროვნებით ვაჭრობაა. ეს იყო ზნეობის წინააღმდეგი გარყვნილება და გარყვნილებად რჩება დღემდე, რჩება იმ სასაძაგლედ; რომლის უარესი მხოლოდ თავის-თავით ვაჭრობაა. თავდაპირველი მითვისებაც კი, რაღღენიმე პირთა ხელში მიწის მონაპოლიზაცია, ამ საარსებო პირობათა უმრავლესობის ხელიდან გამოგლეჯა, ზნეობრივის მხრით არასფრით არ სჯობია მერმინდელ მიწით ვაჭრობას.

ჩვენ ამ შემთხვევაშიაც თუ უარსა ვყოფთ კერძო საკუთრების პრინციპს, მაშინ მიწის რენტა თავის ნამდვილ შინაარსს მიიღებს და შესაძლებელი გახდება მასზე გონივრულ შეხედულობის შედგენა. მიწის რენტის სახით მიწისგან მოწყვეტილი ღირებულება მიწასვე დაუბრუნდება. ღირებულება, რომელიც უნდა გაიზომოს იმ ნაყოფიერებით, რომელსაც მოგვცემს თანაბარი სივრ-

ცის მიწა თანაბარ შრომის დახარჯვით, — რასაკვირველია, შედის მიწის ნაყოფის ღირებულების გარკვევის დროს საწარმოო ხარჯებში გარკვეულ ნაწილის სახით. მიწის რენტის მსგავსად, ეს ღირებულება ნაყოფიერებისა და მეტოქეობის ურთიერთებას წარმოადგენს, მაგრამ კეშ-მარიტ მეტოქეობის, რომელიც თავის დროზე განვითარდება.

*
* *

ჩვენ ვნახეთ, რომ შრომა და კაპიტალი, ეკონომისტთა აზრით, იმ თავითვე თანასწორ მნიშვნელოვანია. შემდეგ თვით ეკონომისტთა გამოკვლევებიდან ვხედავთ, რომ კაპიტალი, როგორც შრომის შედეგი, წარმოების პროცესში ისევე შრომის მასალად იქცევა, ე. ი., რომ კაპიტალის შრომისაგან განცალკევება, შეიძლება მხოლოდ ერთი წამით და რომ იმ წამსვე ორნივე ხელახლა უერთდებიან ერთმანეთს. მიუხედავად ამისა, ეკონომისტი მაინც ამ ორ შემეცნებას ერთი-მეორისაგან აშორებს და ამასთან მათი ერთიანობა სწამს მხოლოდ იმ აზრით, რომ კაპიტალი „შეგროვილი შრომაა“.

კერძო საკუთრების პრინციპზე დამყარებული კაპიტალის შრომისაგან გამოცალკევება იგივეა, რაც თვით შრომის ორად გაყოფა. ამ გაორყოფის შემდეგ ეკონომისტები თავდაპირველ კაპიტალს აცალკევებენ მოგებისგან, ე. ი. კაპიტალის ზრდისაგან, რომელიც წარმოების პროცესში ხდება, თუმცა, პრაქტიკაში მოგება მაშინვე ემატება კაპიტალს და მასთან ერთად ბრუნავს წარმოებაში. თვით მოგებაც იყოფა კიდევ პროცენტზე და საკუთრივ მოგებაზე. პროცენტების შესახებ ამ გაყოფის უგუნურება უკიდურესობამდე აღწევს. თუმ-

ცა კერძო საკუთრებას ახასიათებს ჩარჩობა, მაგრამ ეს ჩარჩობა მეტის მეტ სიცხადით აშკარავებს თავის თვისებას, და წინასწარ რწმენას მოკლებულმა ხალხის შეგნებამ, რომელიც ასეთ შემთხვევებში ჩვეულებრივად არ ცდება, დიდი ხანია, უზნეობად აღიარა ფულების პროცენტებით ზრდა, უშრომლოდ მოგების მიღება, მოგება მითი მხოლოდ, რომ ფულები გასესხებულია.

ყველა ეს საგრძნობელი განსხვავება და დაყოფა შედეგია იმთავიდანვე კაპიტალის და შრომის განცალკევებისა. ამ გამოყოფის დაბოლოვებას შეადგენს კაცობრიობის კაპიტალისტებად და მუშებად დაყოფა, რომელიც ყოველ დღე უფრო და უფრო თვალსაჩინო ხდება და რომელიც, როგორც ქვევით დავინახავთ, თანდათან უნდა გაძლიერდეს. მაგრამ ბოლოს მაინც შეუძლებელი ხდება პრაქტიკულად კაპიტალის შრომისგან გამოცალკევება ისე, როგორც ჩვენ-მიერ უკვე განხილული მიწის გამოცალკევება კაპიტალისა და შრომისაგან. შეუძლებელია იმისი გამორკვევა, თუ რამდენად ძლიერია მიწის, კაპიტალის და შრომის მონაწილეობა რომელსა-მე ნაწარმოებში. ეს სამი ძალა განუზომელია. მიწა ქმნის ნედლ მასალას კაპიტალისა და შრომის მონაწილეობით, კაპიტალი გულისხმობს მიწისა და შრომის მონაწილეობას, შრომა კი გულისხმობს მიწის მონაწილეობას და უმეტეს შემთხვევაში კაპიტალის მონაწილეობასაც. ამ სამ მომენტთა მოქმედება სხვადასხვა გვარია და არ არის რომელიმე მეოთხე საერთო საზომი, რომლის მეოხებითაც შესაძლებელია მათი გაზომვა. ამ ნაირად, თანამედროვე პირობებში, თუმცა ამ სამ ელემენტთა შორის ხდება მოგების განაწილება, მაინც არ არის არა-

ვითარი საერთო საზომი, და განაწილება ხდება მათთვის უცხო შემთხვევაზე დამყარებულ საზომით: მეტოქეობით, — ან და უფრო ძლიერის უფლებაზე დამყარებულია.

მიწის რენტა იწვევს მეტოქეობის მონაწილეობას, კაპიტალის მოგებას არკვევს ერთად-ერთი მეტოქეობა, ხოლო რა დღე ადგია სამუშაო ხელფასს, ამას ჩვენ ახლავე დავინახავთ საესებით.

კერძო საკუთრებას თუ უარგყოფთ, არც ერთს ამ არა-ბუნებრივს დაყოფას ადგილი აღარ ექმნება. მოისპობა პროცენტებსა და მოგებას შორას განსხვავება, და კაპიტალს შრომის დაუხმარებლად არავითარი მნიშვნელობა აღარ ექნება. მოგების მნიშვნელობა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა როლს თამაშობს კაპიტალი საწარმოო ხარჯებში, და ამნაირად მოგება უცილობელი თანამგზავრია კაპიტალისა, მაგრამ თვით კაპიტალს კი განუწყვეტელი კავშირი აქვს შრომასთან.

* * *

ეკონომისტები უდიერად ეპყრობიან შრომას, ამ წარმოების უმთავრესს ელემენტს, „სიმდიდრის წყაროს“, ადამიანის თავისუფალ მოქმედებას. როგორც კაპიტალი განაშორეს შრომას, სწორედ ისე დაანაწილეს შრომაც-შრომის ნაყოფს უპირდაპირებენ შრომას ხელფასის სახით, აცილებენ მას შრომისაგან და ჩვეულებრივად მეტოქეობით ხსნიან, რადგან, როგორც უკვე დავინახეთ, არ არსებობს განსაზღვრული საზომი, რომელმაც უნდა გამოარკვიოს შრომის მონაწილეობა წარმოებაში. რაკი კერძო საკუთრება მოისპობა, მოისპობა ეს მისი არა-ბუნ-

ნებრივი დანაწილებაც. შრომის ხელფასი მაშინ თვით შრომაშივე იქნება განხორციელებული. და ცხადი გახდება წინად გაყიდულ ხელფასის მნიშვნელობა: გამოაშკარავდება შრომის როლი რომელიმე საგნის საწარმოვო ხარჯთა გარკვევისსაქმეში.

*
* *

ჩვენ ვიცით, რომ, სანამ კერძო საკუთრება არსებობს, ყველაფერი მეტოქეობაზეა დაფუძნებული. მეტოქეობა—ეს ეკონომისტის უმთავრესი კატეგორიაა, მისი საყვარელი პირშოა, რომელსაც უსაზღვროდ ანებივრებს და უაღერსებს. აბა დააკვირდით, რა გველის თავი აბია ამ ეკონომისტის საყვარელს.

კერძო საკუთრების უმახლობელესი შედეგია წარმოების ორ მოპირდაპირე კატეგორიად გაყოფა: წარმოება, დამოკიდებული ბუნებისაგან, და წარმოება, ადამიანისაგან დამოკიდებული. ჩვენ საქმე გვქონდა ერთის მხრივ მიწასთან, რომელიც, თუ ადამიანის ხელმა არ გაანოყიერა, მკვდარი და უნაყოფოა; მეორეს მხრივ, წინ გვიდგია ადამიანის მოქმედება, რომლისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მიწას. ამას გარდა დავინახეთ, რომ ადამიანის მოქმედება თავის მხრივ შრომად და კაპიტალად იყოფა და რომ შრომასა და კაპიტალს შორის მტრული ურთიერთობა არსებობს. ჩვენ დავინახეთ ამ სამ ელემენტთა შორის—მიწა, კაპიტალი და შრომა—ერთმანეთის დახმარების ნაცვლად, მუდმივი ბრძოლა. ახლა ამას ისიც ემატება, რომ კერძო საკუთრება თვითვე ამ ცალკე ელემენტთა დანაწილებასაც იწვევს. ერთი მიწის ნაჭერი მეორეს ეტოქება, კაპიტალი კაპიტალს ეცილება, სამუშაო ძალა—სამუშაო ძალას იმიტომ, რომ კერძო

საკუთრება თიშავს სხვებისაგან თვითეულ ცალკე პირს და მის პირად ინტერესებსაც და იმიტომაც, რომ თვითეულს იგივე ინტერესი აქვს, რაც მის მეზობელს; ერთი მიწათმფლობელი მეორეს ემტერება, კაპიტალისტი—კაპიტალისტი, ხოლო მუშა თვისავე მოძმეს.

ეს ერთი-მეორის მტრობა ერთგვარ ინტერესთა მქონე პირების, მტრობა, რომელსაც იწვევს ინტერესების მსგავსება უკიდურესი გამომხატველია თანამედროვე კაცობრიობის უზნეობისა. ეს მტრობა კი თავს იჩენს მეტოქეობაში.

*
* *

მეტოქეობის მიაპირდაპირვა მონოპოლია. მონოპოლია მერკანტილისტთა ბრძოლის საყვირია, მეტოქეობა—საყვირია ლიბერალურ ეკონომისტთა.

ყველას, ვინც კი მეტოქეობაშია, ჩაბმული, უნდა სურდეს მონოპოლია, სულ ერთია მუშა იქმნება ის, კაპიტალისტი თუ მიწათმფლობელი. მეტოქეობაში მონაწილე თვითეული პაწია კავშირი, წინააღმდეგ სხვა მეტოქეთა, უთუოდ მონოპოლიისაკენ მისწრაფის. მეტოქეობის საფუძველს შეადგენს სარგებლობისაკენ მისწრაფება, და ეგევე მისწრაფება იწვევს მონოპოლიას; მოკლედ რომ ვთქვათ, მეტოქეობა ისწრაფის გადვიდეს მონოპოლიაში. მეორე მხრით, მონოპოლიას არ შეუძლია მეტოქეობის ძლიერება შეაჩეროს, პირიქით, ის თვითონ არის მეტოქეობის გამომწვევი. მაგალითად, მხარეში რაიმე საგნის შემოტანის აკრძალვა ან მასზე დიდი ბაჟის დადება იწვევს მეტოქეობას კონტრაბანდის სახით.

მეტოქეობაში იგივე წინააღმდეგობანია, რაც კერძო

საკუთრებაში. თვითეულ ცალკე პიროვნებისათვის სახე-
იროა ყველაფერს ფლობდეს, მაგრამ საზოგადოებისათვის
სასარგებლოა ყველა თანაბრად ფლობდეს. ამნაირად სა-
ზოგადოების და ცალკე პიროვნების (ინდივიდუუმის) ინ-
ტერესები ძირიანად ეწინააღმდეგებიან ერთმანეთს. მე-
ტოქეობის შინაგანი წინააღმდეგობა იმაში მდგომარეობს,
რომ თვითეულის სურვილია შექმნას თავისთვის მონო-
პოლია, და ამავე დროს კი საზოგადოება საერთოდ ზა-
რალობს მონოპოლიის არსებობით და ამიტომ უნდა
ცდილობდეს მის მოსპობას. კიდევ მეტი, მეტოქეობა წინ-
დაწინვე გულისხმობს მონოპოლიის არსებობას, სახელ-
დობრ, საკუთრების მონოპოლიისას (ამ შემთხვევაში ისევ
თავს იჩენს ლიბერალ ეკონომისტთა ორპირობა), და სა-
ნამ ეს საკუთრების მონოპოლია არსებობს, მანამდე მონ-
ოპოლიის საკუთრებაც სამართლიანია, რადგან ერთხელვე
გაჩენილი მონოპოლიაც საკუთრებაა. რა შესაბამისი, რა
კუდმოკვეცილი პოლიტიკაა: ებრძოლო წვრილ მონოპო-
ლიას და იმავე დროს არსებობის უფლება მისცე ძირი-
თად მონოპოლიას! ხოლო თუ ამას მივუმატებთ ეკონო-
მისტთა ზემომოყვანილ აზრს, რომლის თანახმად ის, რაც
მონოპოლიას არ ექვემდებარება, არავითარ ღირებულე-
ბას არ წარმოადგენს, ე. ი. იმას, რის მონოპოლიაც
მოუხერხებელია, არც სამეტოქეო ბრძოლაში მონაწი-
ლეობის მიღება შეუძლია, მაშინ სრულიად გამართლდება
ჩვენი მტკიცება, რომ მეტოქეობა წინდაწინვე გულისხმობს
მონოპოლიას.

*
* *

მეტოქეობის კანონი ლაღადებს, რომ მოთხოვნა და
მიწოდება ისწრაფვიან — შეავსონ ერთი-მეორე და ვერაო-

დეს ვერ ახორციელებენ ამ მისწრაფებას. ეს ორი მო-
მენტიც, მოთხოვნა და მიწოდება, გაცალკევებულია და
უკიდურეს წინააღმდეგობად ქცეულია. მიწოდება იმ
წამსვე თან მოსდევს მოთხოვნას, მაგრამ ვერაო-
დეს ვერ ახერხებს მის მთლიანად დაკმაყოფილებას. მი-
წოდება მუდამ ჟამს ან ბევრად მეტია, ან ბევრად ნაკ-
ლები და არაოდეს არ ეთანხმება მოთხოვნას, რადგან
თინამედროვე, კაცობრიობის ამ მხრით შეუფენებელ, მდგო-
მარეობაში ერთმაც კი არ იცის, რამდენად დიდია მოთ-
ხოვნა და მიწოდება. თუ მოთხოვნა აღემატება მიწოდე-
ლებას, ფასი მაღლა იწევს, და ეს კი, თავის მხრით,
იწვევს კიდევ მეტ მიწოდებას. როდესაც ბაზარზე გა-
შოჩნდება მიწოდება, ფასები ეცემიან და, თუ მიწოდება
მოთხოვნაზე მეტი აღმოჩნდება, ისე ძლიერად უცემს ფა-
სები, რომ ეს თავის მხრით მოთხოვნილებას აძლიერებს.
ეს პროცესისი შეუწყვეტლივ ვითარდება. არაოდეს ნორ-
მალური მდგომარეობა არ არის. არის მხოლოდ მუდამ
ჟამს რიგ-რიგობით გაძლიერების და მოუძღურების მდგო-
მარეობა, რაც ძალიან აფერხებს ყოველგვარ პროგრესს,
არის მუდმივი რყევა, მიზნის მიუღწეველი. ეკონომისტს
საოცარ რაღაცად მიაჩნია ეს კანონი, რომლის დრო-
საც ერთ ადგილას დანაკარგი ივსება მეორე ადგილს.
ამ კანონით ეკონომისტი მუდამ ტრახახობს და მისი
აღერსით ვერ ძლება. იგი იკვლევს მას ყველა შესაძლე-
ბელ და შეუძლებელ მხრით და მიუხედავად ამისა,
ცხადია, რომ ეს კანონი წმინდა ბუნებითი კანონია,
რომ იგი ეკონომისტის ჭკუით შეთხზული კანონი არ
არის. ეს—კანონია, რომელიც აუცილებლად იწვევს
შესაზარ ცვლილებებს: ეკონომისტი მოდის მიწოდებისა

და მოთხოვნის მშვენიერი თეორიით დაგიმტკიცებს, რომ, „შეუძლებელია ზედმეტის წარმოება“, ცხოვრება კი ამაზე პასუხს აძლევს სავაჭრო კრიზისებით, რომელიც ისე იჩენენ ხალხე თავს, როგორც კუდიანი ვარსკლავები თავ-თავის დროზე, დროგამოშვებით, და რომელიც ჩვენში მეორდება დაახლოვებით ყოველ 5—7 წელიწადში ერთხელ. ეს სავაჭრო კრიზისები უკანასკნელ ოთხმოცი წლის განმავლობაში წესიერად ჩნდება, როგორც წინადა ჩნდებოდა საშიში ჭირიანობა, და იწვევს მეტსილატაკესა და გარყვნილებას, ვინემ ეს უკანასკნელი.

ცხადია, რომ სავაჭრო რევოლუციები ამტკიცებენ ამ კანონს, ამტკიცებენ მას სრულად, მაგრამ არა იმ აზრით, რა აზრითაც ეკონომისტს უნდა ჩვენ დაგვარწმუნოს. რა უნდა ვიფიქროთ იმ კანონზე, რომელიც თავს იჩენს მხოლოდ პერიოდულ ცვლილებათა გვერდით? მხოლოდ ისა, რომ ის—ბუნების კანონია, დამყარებული მონაწილეთა სინამდვილესთან შეუგნებელ დამოკიდებულებაზე. მწარმოებლებმა რომ იცოდნენ, რამდენი ესაჭიროება მხმარებლებს, რომ მოაწესრიგონ წარმოება და გაანაწილონ იგი თავიანთ შორის, მაშინ შეუძლებელი იქნება მეტოქეობის რყევა და მისი კრიზისისადმი მისწრაფება. აწარმოეთ შეგნებულად, როგორც ადამიანებმა, და არა როგორც შეგნებას მოკლებულმა ატომებმა, და თქვენ ყველა ამ ხელოვნურ და სუსტ წინააღმდეგობას ასცდებით. მაგრამ სანამ არ მოიშლით ასე შეუგნებლად, უაზროდ მოწყობილ და შემთხვევებზე დამოკიდებულ წარმოებას, თავიდანაც ვერ აიცდენთ სავაჭრო კრიზისებს. ყოველი ახალი კრიზისი საზოგადოების მეტ ნაწილს ითრევს კლანჭებში, ვინემ წინა

კრიზისი, და ამიტომაც უფრო საშიში ხდება. თვითეული ახალი კრიზისი წვრილ კაპიტელისტთა უფრო და უფრო მეტ რიცხვს ალატაკებს და ამრავლებს იმ კლასს, რომელიც კანსაკუთრებით შრომით რჩება, ე. ი. შესამჩნევად ამრავლებს თავისუფალ შრომის რაოდენობას, იმ შრომის, რომელიც წარმოებაში გადადის, და ბოლოს ახდენს იმ სოციალურ ცვლილებას, რომელიც ჩვენს ბრძენ ეკონომისტებს სიზმარშიაც კი არ მოლანდებიათ.

მეტოქეობის მიერ გამოწვეული ფასების მუდმივი რყევა ზნეობის უკანასკნელ ნაკვალევს შლის ვაჭრობის სამფლობელოში. ღირებულებაზე ლაპარაკიც მოისპო. იგივე სისტემა, რომელსაც ღირებულება ისე დიდ მნიშვნელოვანად მიაჩნდა, რომელიც დამოუკიდებელ არსებობის სახელს ანიჭებდა ღირებულების ცნებას ფულების სახით, იგივე სისტემა, მეტოქეობის შემწეობით, არღვევს ყოველგვარ მუდმივ ღირებულებას და ყოველ დღე და ყოველ საათში სცვლის ნივთების ღირებულების დამოკიდებულებას. როგორ მოხერხდება ამ ორანტირალში ზნეობაზე დამყარებული მიმოცვლა? ფასების ამ შეუწყვეტელ აწევ-დაწევაში თვითეული იძულებულია მარჯვე დრო შეურჩიოს ყიდვა-გაყიდვას, თვითეული უნებურად სპეკულიანტი ხდება, მკის იმისა, რაც არ უთესია, — იქცევა კაცად, რომელიც მდიდრდება სხვათა გაღარიბების მეოხებით და ამყარებს თავის ბედნიერებას სხვათა უბედურებაზე, კაცად, რომელიც ყოველ შემთხვევას ემბებს ჯიბის გასასქელებლად. სპეკულიანტი მუდამ სხვის უბედურებაზე აშენებს თავის ან-

გარიშებს, განსაკუთრებით მოუსავლობაზე. ვაჭრობის უზნეობა განსაკუთრებულის სიცხადით აშკარავდება ბირჟის სპეკულიაციაში, რომლის აზრით ისტორია და თვით კაცობრიობაც კი მხოლოდ იარაღია. საშუალებაა სპეკულიანტის ანგარების დასაკმაყოფილებლად. ჩვენი პათიოსანი და დარბაისელი ვაჭრები ამაოდ აცხადებენ ფარისევლურ მწუხარებას ბირჟაზე თამაშის გამო. ბირჟის სპეკულიანტებზე უკეთესი არც თვით არიან. ისინიც ისეთივე სპეკულიანტები არიან, თვითონაც სპეკულიაციას უნდა მისდიონ. მეტოქეობა აიძულებს მათ ამას და, მაშასადამე, მათი ვაჭრობაც იგრეთვე ზნეობას მოკლებულია, როგორც ბირჟაზე სპეკულიაცია. ჭეშმარიტი მეტოქეობა უნდა გამოიხატოს მომხმარებელ და მწარმოებელ ძალთა შეთანხმებაში. კაცობრიობის შესაფერ საზოგადოებრივ პირობებში სხვაგვარი მეტოქეობა არც შეიძლება. საზოგადოებას წინდაწინვე ეცოდინება, რის წარმოებაც შეუძლია მის განკარგულებაში მყოფ საშუალებით. მიიღებს რა მხედველობაში თავის საწარმოო ძალას და მხმარებელთა რიცხვს, იგი გაარკვევს, რამდენად უნდა გააძლიეროს ან შეამციროს წარმოება, რამდენად უნდა წახალისოს ფუფუნება ან განსაზღვროს იგი. ხოლო მართალი შეხედულობა რომ შეადგინონ ჩვენმა მკითხველებმა, თუ რამდენად შესაძლებელია საზოგადოების გონივრული წყობილება და ძალთა ნაყოფიერების გადიდება, რაც უთუოდ მოსალოდნელია საზოგადოების ცხოვრების გონივრულ პირობებში, ყველა ამაზე რომ წარმოადგენა იქონიონ, მიმართონ ინგლისელ სოციალისტთა თზულებებს და რამდენიმედ ფურჩისაც.

სუბიექტივი მეტოქეობა, კაპიტალის კაპიტალთან ბრძოლა, შრომის შრომასთან და სხვ. ეს იგივე გაჯიბრებაა, რომელიც ადამიანის ხასიათში ბუდობს და ფურცისაჲ აქვს მოხსენებული. ხოლო ინტერესთა წინააღმდეგობის მოსპობის შემდეგ ეს გაჯიბრება თავს იჩენს უფრო გონივრულ მოქმედებაში.

* * *

კაპიტალის კაპიტალთან ბრძოლა, შრომის შრომასთან, მიწად-მფლობელთა კაპიტალების ერთი-მეორესთან — მოუსვენარ მდგომბრეობაში აგდებს წარმოებას, რაც შეუძლებელად ხდის ნორმალურსა და გონივრულ ურთიერთობას. ვერც ერთი კაპიტალი ვერ აიტანს მეორე კაპიტალის მეტოქეობას, თუ იგი თავის მოქმედებას უკიდურესობამდე არ აცხოველებს. არც ერთ ნაჭერ მიწის დამუშავება არ შეიძლება სარფიანად, თუ მისი საწარმოვო ძალა შეუწყვეტლივ არ მატულობს, არც ერთ მუშას არ შეუძლია თავის ამხანაგთა მეტოქეობას გაუძლოს, თუ მთელ თავის ძალას მუშაობას არ მოანდომებს. საზოგადოდ, არც ერთ მეტოქეობაში ჩაბმულ კაცს არ შეუძლია აიტანოს ბრძოლა, თუ უკიდურესობამდე არ განავითარა თავისი ძალ-ლონე და ყოველგვარი ჭეშმარიტი ადამიანური იდეალი თუ არ უარჰყო. წარმოების ერთ ნაწილში ასეთი უზომო ძალის გაცხოველება იწვევს მეორე ნაწილში ამ ძალისაგან სრულიად დაცლას. თუ მეტოქეობის რყევა უმნიშვნელოა, თუ მოთხოვნა და მიწოდება, მოხმარება და წარმოება თითქმის ერთმანეთის სწორია, მაშინ წარმოების განვითარებაში დგება ისეთი

მომენტი, როცა საწარმოო ძალის ზედმეტობა იჩენს თავს და ხალხის დიდ უმრავლესობას ცხოვრების საშუალება ესპობა, ხალხი მშვიდდება იმიტომ, რომ ზედმეტი ნაწარმოები ურჩება ხელში. სწორედ ამ უაზრო და სულელურს მდგომარეობაშია ჩავარდნილი, კარგა ხანია, ინგლისი. როცა წარმოება ძლიერად ირყევა, რაც აუცილებელია თანამედროვე მდგომარეობაში, მაშინ აყვავებისა და კრიზისების, ზედმეტ წარმოებისა და შეჩერების ხანა რიგ-რიგობით ერთი-მეორეს უთმობს ადგილს. ეკონომისტს ვერაოდეს რიგიანად ვერ აუხსნია ასეთი უცნაური მდგომარეობა. ამის ასახსნელად მან მოიგონა მცხოვრებთა შესახები თეორია, რომელიც ისეთივე უაზრობაა და თითქმის კიდევ უმეტეს, როგორც ჩვენს დროში გამეფებული წინააღმდეგობა სიმდიდრესა და სიღატაკეს შორის. ეკონომისტმა ვერ შესძლო სიმართლის გაგება. მას არ შეეძლო გამოტეხილიყო, რომ ეს წინააღმდეგობა მეტოქეობის პირდაპირი შედეგია, რადგან ამ შემთხვევაში დაირღვევოდა მთელი — მის მიერ შექმნილი სისტემა.

ჩვენთვის ამის ახსნა ადვილია. კაცობრიობის განკარგულებაში მყოფი საწარმოო ძალა განუზომელია. კაპიტალის, შრომის და მეცნიერულ ცოდნათა მოხმარებით მიწის შემოსავალი შეიძლება უსაზღვროდ ასწიო. საუკეთესო ეკონომისტთა და სტატისტიკოსთა (იხ. Alison „Principle of Population“, ტ. I, თავი 1 და 2) გამოანგარიშებით, „ჭარბად დასახლებული“ დიდი ბრიტანია ათის წლის განმავლობაში იქამდე შეიძლება მიიყვანო, რომ იგი პურით ექვსჯერ მეტ მცხოვრებლებს უაარჩენს. კაპიტალი

მუდამ დღე მრავლობს: სამუშაო ძალა იზრდება მცხოვრებთა ზრდასთან ერთად, ხოლო მეცნიერება კი სულ უფრო და უფრო უმორჩილებს ადამიანს ბუნების ძალებს. ამ უზომო მაწარმოებელ ძალას რომ შეგნებულად ხელმძღვანელობდნენ საერთო კეთილდღეობისათვის, კაცობრიობისათვის საჭირო შრომა მინიმუმამდე დავიდოდა. ეგევე უზომო მაწარმოებელი ძალა კი, მეტოქეობის ხელში ჩავარდნილი, სულ წინააღმდეგად მოქმედებს. მიწის ერთი ნაწილი საუკეთესოდ მუშავდება, დანარჩენი მიწა კი (დიდ ბრიტანიაში და ირლანდიაში კი ასეთი მიწა 30.000,000 აკრს უდრის*) დაუმუშავებელი რჩება. კაპიტალის ერთი წილი შეუწყვეტელ სწრაფ წარმოებაშია, მეორე წილი კი სკივრებში ძვეს უძრავად. მუშების ერთი ნაწილი დღე-ღამეში 14-ს და 16-ს საათს მუშაობს, მეორე ნაწილი კი იქვე უმუშაოდ ჰკარგავს დროს და უსაქმობით შიმშილისაგან კუჭი ეწვის. ისიც მოხდება, რომ უეცრივ მთელი განაწილება ირღვევა: დღეს ვაჭრობა მშვენივრად მიდის, მოთხოვნილება ძალიან დიდია და ყველა სამუშაოს პოულობს, მიწათმოქმედება ყვავის და მუშები მუშაობით ძაღლონისაგან იცლებიან; ხვალ კი ყოველივე საქმე ჩერდება, მიწათმოქმედება არ აჯილდოვებს ნიადაგის შემუშავებაზე დახარჯულ შრომას, აუარებელი მიწები დაუმუშავებელი რჩება, კაპიტალის მოძრაობა წყდება, მუშები სამუშაოს ვერ პოულობენ და მთელი მხარე იტანჯება ზედ-მეტ სიმდიდრისა და მცხოვრებთა გადაჭარბებულ სიმრავლისაგან.

*) ინგლისური აკრი უდრის 899 კვად. საყ.

ეკონომისტს არ შეუძლია ასე დაყენებულ კითხვის სისწორე აღიაროს; წინააღმდეგ შემთხვევაში მან უნდა უარპყოს მეტოქეობის მთელი თავისი სისტემა. მან უნდა უსაფუძვლოდ აღიაროს მის-მიერ აღნიშნული წინააღმდეგობა წარმოებისა და მოხმარების შორის, მცხოვრებთა გადაჭარბებულ სიმრავლესა და ზედმეტ სიმდიდრეს შორის. მაგრამ რადგან ფაქტების უარყოფა შეუძლებელია, ფაქტების თეორიასთან შესათანხმებლად, ეკონომისტებმა შეთხზეს მცხოვრებთა შესახები თეორია.

ამ თეორიის ავტორი, მალტუსი, ამტკიცებს, ვითომ მცხოვრებთა გადაჭარბებული რიცხვი მჭიდროდ, შეკავშირებულია არსებობის საჭირო საღსართან. თითქო წარმოების ძლიერებასთან ერთად, მატულობს ხალხის რიცხვიც, და თითქო ხალხის თვისება, — იმრავლოსაარსებო საღსარზე მეტად — ყოველგვარ სიღატაკისა და ბიწიერების მიზეზი იყოს. თუ ხალხის რიცხვი სჭარბობს, ის უნდა შემცირდეს ამა თუ იმ საშვალებით, ძალად სიკვდილი იქნება ეს თუ სიმშლით სიკვდილი. მაგრამ, როგორც კი მოისპობა ეს სიჭარბე და ადგილები დაიკლება ახლებისათვის, იგი უკვე შეივსება ახალი ზედ-მეტობით და ამნაირად წინანდელი გაჭირება დაიწყება ისევ. ასეა ყველგან, ყოველგვარ პირობებში — როგორც განათლებულ საზოგადოებაში, ისე ველურებშიაც. ახალ ჰოლლანდიის ველურები, სადაც კვადრატ მილზე ერთი მცხოვრები მოდის, თითქმის ისევე იტანჯებოდნენ სიღატაკისგან, მცხოვრებთა სიმრავლისგან, როგორც ინგლისელები. მოკლედ რომ ვთქვათ, თუ თანდათანობას არ ვუღალატებთ, უნდა აღვიაროთ, რომ დედამიწა მაშინაც ჭარბად ყოფილა დასახლებული, როცა მასზე ერთი კაცი

ცხოვრობდა. ასეთი მსჯელობიდან კი ის გამოდის, რომ რადგან მეტი ღარიბებია, სხვა გზა არაა, ყოველგვარი ცდა უნდა ვიღონოთ, რომ გავუადვილოთ მათ სიმშლით სიკვდილი და დავარწმუნოთ, რომ არსებულ წესებში არაფრის შეცვლა არ შეიძლება, და მთელი მათი კლასის ერთად-ერთი ხსნა მდგომარეობს მისში, რომ საზოგადოება რაც შეიძლება, ნაკლებად უნდა გამრავლდეს. ხოლო თუ ეს შეუძლებელია, უკეთესია დაარსდეს მთავრობის მიერ, თანახმად „მარკუსის“ წინადადებისა, ისეთი დაწესებულება, სადაც შესაძლო იქმნება, რომ უტანჯველად მოესპოს სიცოცხლე ღარიბთა შვილებს. „მარკუსის“ წინადადებით, მუშის თვითეულ ოჯახზე უნდა მოდიოდეს არა უმეტეს $2\frac{1}{2}$ ბავშვისა, ხოლო ზედ-მეტი უტანჯველად უნდა დაიხოცოს. მოწყალეების დარიგება დანაშაულობად უნდა ჩაითვალოს, რადგან იგი ხელს უწყობს ხალხის გამრავლებას. პირიქით, დიდად სასარგებლო იქნება სიღარიბე დანაშაულობად ითვლებოდეს და ღარიბთა სამზრუნველოები იქცეს გამასწორებელ სახლებად, როგორც ეს უკვე მოხდა ინგლისში, თანახმად ახალ „ლიბერალ“ კანონისა მათხორების შესახებ.

ნუ თუ საჭიროა კიდევ განვაგრძო ახსნა-გარკვევა ამ უმდაბლეს და საზიზღარ თეორიისა, რომელიც ასე აბუჩად იგდებს და დასცინის ბუნებასაც და კაცობრიობას? ყველაზე ნათლად ამ თეორიაში გამოიხატა ეკონომისტთა უზნეობა. რას წარმოადგენს ამ თეორიასთან შედარებით მონოპოლოურ სისტემით გამოწვეული ყველა ომი და საშინელება? ვაჭრობის თავისუფლების სწავლა ლიბერალ სისტემის დასკვნაა და ამ ვაჭრობის თავისუფლების დაცემასთან ერთად უნდა დაეცეს მთელი სი-

სტემატ. თუ კი დამტკიცდა, რომ ამ შემთხვევაში მეტოქეობაა მიზეზი სიღარიბისა, სიღატაკისა და ბიწიერებისა, ვინ გაბედავს ამ მეტოქეობის დასაცველად ხმის ამოღებას?..

ზემოხსენებულ თხზულებაში ალისონმა ძირი გაუნგრია მალტუსის თეორიას მით, რომ მიუთითა მიწის ნაყოფიერებაზე და მალტუსის პრინციპს წინ დაუყენა ის ფაქტი, რომ თვითეულ მოწიფულ კაცს შეუძლია იმაზე მეტი აწარმოოს, რაც მას უნდება. ეს რომ ასე არ იყოს, კაცობრიობას არა თუ გამრავლება, არამედ არსებობაც არ შეეძლო. საიდან უნდა გამოედგინა ცხოვრების საღისარი ახალმოზარდ თაობას? მაგრამ ალისონი არ ამართლებს ბოლომდე თავის მსჯელობას და ბოლოს იმავე დასკვნამდე მიდის, სადამდე მალტუსი მივიდა. თუმცა იგი ამტკიცებს მალტუსის პრინციპის სიყალბეს, მაგრამ ვერ შესძლო დაერღვია ის ფაქტები, რომელთა მეოხებით მალტუსი თავის დასკვნამდე მივიდა.

მალტუსი რომ ცალმხრივი მსჯელობის არ ყოფილიყო, მას უნდა შეენიშნა, რომ ხალხის სიჭარბე მუდამ შეკავშირებულია სიმდიდრის სიჭარბესთან, კაპიტალისა და მიწის ზედმეტობასთან. მცხოვრებთა სიმრავლე მხოლოდ იმ ქვეყნებშია, სადაც ნაყოფიერება საზოგადოდ მეტად დიდია. ყველა ჭარბად დასახლებულ ქვეყნების განვითარება, თუნდა ინგლისის განვითარება იმ ხანებში, რომელიც მოჰყვა მალტუსის წიგნის გამოსვლას, ყველაზე ნათლად გვიხატავს ამას. ეს ფაქტები უთუოდ სავსებით უნდა გაერჩია მალტუსს და მათ გამოკვლევას უნდა მიეყვანა იგი სწორე დასკვნამდე. მან კი მრავალ ფაქტებიდან ერთი ამოგლიჯა, დანარჩენი გაურჩევლად

დასტოვა და ამიტომ ისეთ ბრწყულ დასკვნამდე მივიდა. მალტუსის მეორე შეცდომა იმაში მდგომარეობდა, რომ იგი არ არჩევდა არსებობის საღსარს თვით-მოსაქმეობისაგან. მაგრამ მისი ღვაწლი იმაში მდგომარეობს, რომ მან დაამოწმა მცხოვრებთა მჭიდროდ შეკავშირება შრომის სარბიელზე დაამტკიცა, რომ სამუშაო შეუძლია იშოვოს იმდენმა ხალხმა, რამდენიც იბადება, მოკლედ, რომ სამუშაო ძალის წარმოებას დღემდე მუდამ აწესრიგებდა მეტოქეობის კანონი და ამიტომ ამ ძალის შექმნაც შეკავშირებული იყო დროგამოშვებით კრიზისებთან და რყევასთან. მაგრამ შრომის სარბიელი და არსებობის საღსარი ერთი და იგივე არ არის. შრომის სარბიელი მხოლოდ ბოლოს ფართოვდება მანქანებისა და კაპიტალის ძალთა გაძლიერებასთან ერთად, როცა არსებობის საღსარიც მატულობს, როგორც კი იმატებს რამდენადმე მაინც საზოგადოების ძალთა ნაყოფიერება. ამ შემთხვევაში თავს იჩენს საპოლიტიკო ეკონომიის კიდევ ერთი თანდაყოლილი წინააღმდეგობა. ის მოთხოვნა, რომელზედაც ეკონომისტი ლაპარაკობს, არ არის ნამდვილი მოთხოვნა. მისი მოხმარებაც იგრეთვე ხელოვნურია. ეკონომისტის თვალში ნამდვილი მომხმარებელი ის არის, ვისაც შეუძლია ეკვივალენტი (სანაცვლო) მისცეს მისთვის საჭირო ნივთში. თუ კი მართლა თვითთელი მოწიფული კაცი მასზე მეტს აწარმოებს, რამდენის ხმარებაც მას შეუძლია, თუ ბავშვების შედარება შესაძლებელია იმ ხეებთან, რომელნიც ასკეცად აბრუნებენ უკანვე მათზე დახარჯულ შრომას (და ყველა ეს ხომ, ცხადია, ფაქტია), მაშინ ხომ უნდა ვიფიქროთ, რომ თვითთელ მუშას შეეძლება აწარმოოს ბევრად

მეტი იმაზე, რაც მას ესაჭიროება და რომ საზოგადოება სიამოვნებით უზრუნველჰყოფს მას ყველაფრით, რაც კი მისთვის საჭიროა; უნდა ვიფიქროთ, რომ მრავალ-რიცხოვანი ოჯახები საზოგადოებისთვის მეტად სასურველია. მაგრამ ეკონომისტს ეკვივალენტად მხოლოდ ის მიაჩნია, რასაც ნაღდ ფულად იძლევიან. ის იმდენად ჩაეფლო წინააღმდეგობებში, რომ მეცნიერულ პრინციპებს და თვით უცხადეს ფაქტებსაც უურადლებას არ აქცევს.

ჩვენ ამ წინააღმდეგობას იმითი ვსპობთ, რომ მას სრულიად ვაუქმებთ. როცა ხალხთა ერთი-მეორის მოწინააღმდეგე ინტერესები შეერთდებიან, მაშინ ის წინააღმდეგობაც გაჰქრება, რომელიც არსებობს, ერთის მხრივ, მცხოვრებთა სიჭარბესა და, მეორეს მხრივ, ზედმეტ სიმდიდრეს შორის. მაშინ გაჰქრება ის გაუგებარი მოვლენაც, რომ ერთი უნდა შიმშილით დაიღუპოს მხოლოდ იმიტომ, რომ ის მდიდარია და ყველაფერი ჭარბად აქვს. მაშინ არ დაიწყებენ იმის მტკიცებას, თითქო მიწას ხალხის გამოსაკვები საკმაო ძალა არ ქონდეს...

მაინც მალტუსის თეორია აუცილებელი შუა რგოლია იმისი, რომ ჩვენ შესამჩნევად წინ წაწევა შეგვძლებოდა. მისი და საზოგადოდ საპოლიტიკო ეკონომიის მეოხებით, ჩვენ საჭირო უურადლება მივაქციეთ მიწისა და კაცობრიობის ძალთა ნაყოფიერებას და, ვსძლიეთ-რა სასოწარკვეთილებას, რომელიც დასთესა მალტუსმა ხალხის სულში, სამუდამოდ მოვიშორეთ თავიდან მცხოვრებთა რიცხვის სიჭარბით გამოწვეული შიში. იქიდანვე გამოვიყვანეთ ჩვენ უდავო ეკონომიური საბუთები სოციალურ რეფორმის დასაცველად. მალტუსი რომ მთლად

მართალი იყოს, საჭირო იქმნებოდა რეფორმას ახლავე შევდგომოდით, რადგან მხოლოდ მას და მის-მიერ გამოწვეულ ხალხის უმრავლესობის შესაძლებელ გონებრივ განვითარებას შეეძლოთ მივეყვანეთ გამრავლების ინსტიქტის შეზღუდვამდე ზნეობრივი საშუალებებით, რასაც თვითონ მალტუსი რაცხდა ყველაზე ჭეშმარიტ და ადვილ საშუალებად მცხოვრებთა ჭარბად გამრავლებასთან ბრძოლისათვის. მალტუსის თეორიის შემწეობითვე გავეცანით ჩვენ კაცობრიობის უკიდურეს დამცირებას, მის სრულ დამოკიდებულებას მეტოქეობის-მიერ შექმნილ პირობათაგან. ამავე თეორიამ დაგვანახა, რომ კერძო საკუთრება ბოლოს და ბოლოს არ არჩევს ადამიანს საქონლისაგან, რომლის წარმოება და განადგურება დამოკიდებულია მხოლოდ მოთხოვნისგან, და რომ მეტოქეობის სისტემამ დაღუბა და ყოველ დღე ღუპავს მილიონობით ხალხს. ყველა ამაში ჩვენ დავრწმუნდით, და ყველა ეს გვაიძულებს თავი დავაღწიოთ კაცობრიობის დამცირებას, თავი დავაღწიოთ მას კერძო საკუთრების მოსპობით, მეტოქეობის და ინტერესთა შორის წინააღმდეგობათა გაუქმებით.

მცხოვრებთა ჭარბად გამრავლების შიშის უსაფუძლობა რომ დავამტკიცოთ, დავუბრუნდეთ ისევ იმ საერთოეერთო დამოკიდებულებათა გარჩევას, რომელიც არსებობს საზოგადოების ძალთა ნაყოფიერებასა და მცხოვრებთა რიცხვს შორის. მალტუსი გვიჩვენებს იმ ანგარიშსაც, რომელზედაც დაამყარა მან თავისი სისტემა. მისი აზრით, მცხოვრებთა რიცხვის გამრავლება ხდება გეომეტრიულ პროგრესიით: $1+2+4+8+16+32$ და

სხვ. მიწის ნაყოფიერების ძალა კი იზრდება ართმეტიკული პროგრესით: 1+2+3+4+5+6 და ასე ბოლომდე. განსხვავება გამოდის უზარმაზარი, საზარელი. მაგრამ განა მართალია მთელი ეს ანგარიში? ვინ დაამტკიცა, რომ მიწის შემოსავალი ართმეტიკულის პროგრესით იზრდება? მიწის რაოდენობა განსაზღვრულია. ძალიან კარგი! სამუშაო ძალა, რომელიც საქირთა ამა თუ იმ სივრცე მიწის დასამუშავებლად, იზრდება მცხოვრებთა რიცხვის ზრდასთან ერთად. წარმოვიდგინოთ თუნდა, რომ მიწის შემოსავალი შრომის რაოდენობის გადიდებით, მუდამ დახარჯულ, შრომის თანაბრად არ იზრდება. მაგრამ მაშინაც გამოტოვებული დარჩება მესამე ელემენტი, რომელიც, მართალია, არაზღეს არ იპყრობდა ეკონომისტის ყურადღებას, — ეს არის მეცნიერება, — მისი წინსვლა ხომ დაუსრულებელია და წინ მიდის იგი იმ სისწრაფით მაინც, რა სისწრაფითაც მცხოვრებთა რაოდენობა იზრდება. აბა რა ძლიერ წაიწია წინ მეცხრამეტე საუკუნის მიწადმუქმედებამ მხოლოდ ქიმიის მეოხებით, მარტო ორი კაცის — შ. გუმფერი დევის და იუსტუს ლიბიხის აღმოჩენათა შემწევობით! მეცნიერება თუ მეტად არა, იმდენად მაინც ვითარდება, რამდენადაც იზრდება მცხოვრებთა რიცხვი. მცხოვრებთა რაოდენობა მატულობს უკანასკნელ თაობის რაოდენობის მიხედვით. ხოლო მეცნიერების წინსვლას კავშირი აქვს იმ მრავალ ცოდნასთან, რომელიც მემკვიდრეობით გადმოეცა წინა თაობათაგან, მაშასადამე, ეს წინსვლა ჩვეულებრივ პირობებშიაც კი ძლიერდება გეომეტრიულის პროგრესით. განა მეცნიერებისათვის არსებობს რამე შეუძლებელი? ესეც არ იყოს, სასაცილოა

მცხოვრებთა გადაჭარბებულ სიმრავლეზე ლაპარაკი, სანამ „მდ. მისისიპის ველის დაუმუშავებელი რაოდენობა საკმაოა იმისთვის, რომ იქ მთელი ევროპა დავასახლოთ“, სანამ საზოგადოდ დაუმუშავებელი რჩება მთელი დედა-მიწის ორი მესამედი, როცა დამუშავებული ერთი მესამედის ნაყოფიერება შესაძლებელია ექვსჯერ გავაძლიეროთ, თუ თანამედროვე გაუმჯობესებულ სისტემით ვაწარმოებთ!

*

* *

ამნაირად მეტოქეობას კაპიტალის წინააღმდეგ გამოჰყავს კაპიტალი, შრომის წინააღმდეგ შრომა, მიწადმფლობელობის წინააღმდეგ მიწად მფლობელობა. ბრძოლაში იმარჯვებს ძლიერი და, ბრძოლის შედეგი რომ გავითვალისწინოთ, საჭიროა გამოვიკვლიოთ მებრძოლთა ძალა. უწინარესს ყოვლისა მიწადმფლობელობაც და კაპიტალიც შრომაზე ძლიერია იმიტომ, რომ მუშამ უთუოდ უნდა იმუშაოს, რომ იცხოვროს, მიწადმფლობელს კი შეუძლია თავისი რენტით იცხოვროს, ხოლო კაპიტალისტს—კაპიტალის პროცენტით. უკიდურეს შემთხვევაში კი ორივეს შეუძლია იცხოვრონ კაპიტალით ან კაპიტალად ქცეულ მიწით. ამნაირად შრომას რჩება ის, რაც აუცილებლად საჭიროა არსებობისათვის, ხოლო ნაწარმოების უმეტესი ნაწილი იყოფა კაპიტალსა და მიწადმფლობელობას შორის. ამას გარდა, უფრო ძლიერი მუშა ბაზრიდან დევნის უფრო სუსტ მუშას, მეტი კაპიტალი სძლევს მცირე კაპიტალს, სხვილი მიწადმფლობელობა—წვრილს. ამას პრაქტიკა ნათლად ამტკიცებს. ყველამ იცის, რა უპირატესობაც აქვს უფრო სხვილ მექარხნეს ან ვაჭარს წვრილის წინაშე, უფრო

სხვილ მიწად მფლობელს წვრილი მესაკუთრის წინაშე. აქედან გამოდის, რომ ჩვეულებრივ პირობებში სხვილი კაპიტალი და სხვილი მიწად-მფლობელობა თავისი ძლიერებით ყლავავს წვრილ კაპიტალს და წვრილ მიწად-მფლობელობას. ხდება ქონების ცენტრალიზაცია. სავაჭრო და სამეურნეო კრიზისების დროს ეს ცენტრალიზაცია უფრო სწრაფის ნაბიჯით მიდის. საზოგადოდ მსხვილი ქონება უფრო მეტის სისწრაფით მრავლდება, ვინემ წვრილი, რადგან მისი შემოსავლის ბევრად უფრო მცირე ნაწილი უნდება პატრონის ხარჯების დაფარვას. ქონებათა ცენტრალიზაცია კერძო საკუთრების ისეთივე შეურყეველი კანონია, როგორც რომელიმე სხვა. საშვალთი კლასი თანდათან უნდა გაქრეს, სანამ მთელი კაცობრიობა არ გაიყოფა მილიონერებზე და ლარიბებზე, სხვილ მიწად-მფლობელებზე და დღიურ მოქირავნეებზე. ვერავითარი კანონები, სხვილ უძრავ ქონებათა ვერავითარი მონაწილეობა, კაპიტალთა ვერავითარი დაყოფა აქ ვერას უშველის. ასეთი ბოლო უნდა მიეცეს და მიეცემა კიდევაც ცხოვრებას, თუ მას არ წინაუხსწრობს სოციალურ პირობათა ძირითადი რეფორმა, ერთიმეორის საწინააღმდეგო ინტერესთა გაერთება და კერძო საკუთრების მოსპობა.

მეტოქეობის თავისუფლება, ეს თანამედროვე ეკონომისტთა ლოზუნგია, ნამდვილი უაზრობაა. მონობა-ლიის სისტემას მიზნად მაინც ჰქონდა დაეცვა მხმარებლები მოტყუებისაგან, თუმცა ვერ მიაღწია მას. თქვენ იტყვიან, რომ მეტოქეობა თავის თავშივე პოვებს საშუალებას მოტყუების წინააღმდეგ, რადგან არავინ იყიდის უვარგისს საქონელს. მაგრამ მაშინ თვითეული ადამიანი მკოდნე უნდა იყოს იმ ნივთებისა, რომელთა ყიდვა სურს,

და ეს კი შეუძლებელია. აქედან გამომდინარეობს მონოპოლიის საჭიროება, რომლის ზოგ შემთხვევაში გამართლება შეიძლება. მაგალითად, საჭიროა აფთიაქების მონოპოლია. აგრევე ყველაზე მეტად საჭიროებს მონოპოლიურ წარმოებას ვაჭრობაში ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი საგანი — ფულები ფულების მოჭრის სახელმწიფო მონოპოლიის გაუქმება ყოველთვის სავაჭრო კრიზისებს იწვევდა და ინგლისელი ეკონომისტები, სხვათა შორის, დოქტორი გედიც, არ უარყოფენ ამ შემთხვევაში მონოპოლიის საჭიროებას. ამის წინააღმდეგ შეიძლება ითქვას, რომ მონოპოლიაც ვერ გვიფარავს ყალბ ფულებისაგან. ამ ორ შეხედულებაში შეიძლება მიიღო ერთ-ერთი, მაგრამ ორივე უხერხული გამოდგება. მონოპოლია იწვევს თავისუფალ მეტოქეობას, ხოლო ეს უკანასკნელი იწვევს ისევ ისე მონოპოლიას. ამიტომ საჭიროა ორთავეს მოსპობა და მათ გამომწვევ პრინციპის უარყოფით მათმიერ გამოწვეულ უკუღმართობის მოსპობაც.

* * *

მეტოქეობა მეფობს ჩვენი ცხოვრების ყოველ კუთხულში და მან დააგვირგვინა თავისი ბატონობა მონობით, რომელშიაც იფლობა ხალხი. მეტოქეობა წარმოადგენს იმ დიდ მამოძრავებელ ძალას, რომელსაც ყოველ ჯამს ისევ და ისევ მოძრაობაში მოჰყავს ჩვენი დახვეწილი, უძლური სოციალური წესრიგი, ანუ უკეთ, უწესრიგობა და ყოველი ახალი ღონისძიება ღუპავს ნაწილს მის თანდათან მოუძღვრებულ ენერჯისას. მეტოქეობამ არა თუ დაიმორჩილა ეაცობრიობის რაოდენობითი ზრდა, არამედ იგი განაგებს მის ზნეობრივ წარმატებასაც. ვინც

კოტათი მაინც. გაცნობილია დანაშაულობათა სტატისტიკას, უთუოდ თვალში ეცემოდა ის უცნაური თანდათანობა, რომელიც ეტყობა ყოველ წლივ დანაშაულობათა რიცხვის მომატებას და აგრევე ისიც, რომ გარკვეული მიზეზები იწვევენ გარკვეულ დანაშაულობებს. საქარხნო სისტემის განვითარება იწვევდა ყველგან დანაშაულობათა რიცხვის გამრავლებას. შეიძლება წინდაწინვე სინამდვილით გამოვიანგარიშოთ თვითვე დიდ ქალაქში ან ოლქში რიცხვი ტუსაღთა, სისხლის სასამართლოს დანაშაულობათა, მკვლელობათა, სხვილ და წვრილ ქურდობათა, რომლებიც შეიძლება მოხდეს წლის განმავლობაში, რასაც ხშირად შვრებოდნენ ინგლისში.

ეს სისწორე ამტკიცებს, რომ დანაშაულობათა გამგეც მეტოქეობაა, რომ ესა თუ ის საზოგადოებრივი წესწყობილება იწვევს დანაშაულობაზე მოთხოვნილებას, რომელსაც უდრის ესა თუ ის მიწოდება, რომ ის დანაკლისი, რომელსაც იწვევს დამნაშავე ხალხის დატუსაღება, გადასახლება და ჩამოხრჩობა, იმ წამსვე ივსება სხვებით, სწორედ ისე, როგორც მცხოვრებთა რიცხვის გამონაკლს ავსებენ ახალ-ახალი დაბადებანი. სხვა სიტყვებით, დანაშაულობანიც ისე არიან დამოკიდებულნი სასჯელის საშუალებებზე, როგორც მცხოვრებთა რაოდენობა საშრომ საშვალეებზე. მკითხველისათვის მიმინდვია იმის განსჯა, თუ რამდენად გონივრულია ასეთ გარემოებაში, სხვა პირობებს რომ თავი დავანებოთ კიდევ, დამნაშავეთა დასჯა. ჩემთვის აქ საინტერესო მხოლოდ იმისი ახსნაა, თუ რა ფართოდ დაუბყრია მეტოქეობას ადამიანის ზნეობრივი შხარეც და რა ღრმა და მკირებამდე მიიყვანა ადამიანი კერძო საკუთრებამ.

*
* * *

კაპიტალსა და მიწას შრომის საწინააღმდეგო ბრძოლაში კიდევ ერთი უპირატესობა აქვთ შრომის წინაშე. ეს — მეცნიერების შემწეობაა, რადგან თანამედროვე პირობებში მეცნიერებაც შრომის წინააღმდეგ მიდის. მაგალითად, მექანიკის თითქმის ყველა გამოგონებანი გამოწვეული იყო სამუშაო ძალის ნაკლებობით, რასაც აშკარად ჰყოფენ ტარგრევის, კრომპტონის და არკრაიტის ბამბის საფეიქრო მანქანების გამოგონებანი. ჩვეულებრივ, ყოველთვის სადაც მეტი სამუშაო ძალა იყო საჭირო, მეცნიერება რამე აღმოჩენით შესამჩნევად აძლიერებდა არსებულ სამუშაო ძალას და ამნაირად ამცირებდა მოთხოვნილებას ადამიანის შრომაზე. ამას ამტკიცებს ინგლისის ისტორია 1770 წლიდან დღემდე. უკანასკნელი დიდ-მნიშვნელოვანი გამოგონება ბამბის წარმოებაში, სელფაქტორი (Selfacting Mull) გამოიწვია მხოლოდ მუშახელზე მომეტებულმა მოთხოვნილებამ და სამუშაო ხელფასის აწევამ. ამ გამოგონებამ ორკეცად გააძლიერა მანქანის სამუშაო ძალა და მით ნახევრად შეამცირა ხელით მუშაობა, რის გამო მუშახელის ერთი ნახევარი უსაქმოდ დატოვა, ხოლო მეორე ნახევარს შეუმცირა სამუშაო ხელფასი. მან დაარღვია მუშების შეთქმულება მექარხნეების წინააღმდეგ და მოსპო უკანასკნელი ღონე, რომლის შემწეობით შრომა ჯერ კიდევ უძლებდა კაპიტალთან უთანასწორო ბრძოლას (Dr. Ure. Philosophy of manufactures; ტ. II). ეკონომისტმა შეიძლება თქვას, რომ ბოლოს და ბოლოს მანქანები მუშისთვისვე სასარგებლოა, რადგან იგინი აიაფებენ წარმოებას და ამნაირად უჩინენ ახალსა და ფართო ბაზარს თავიანთ ნაწარმოებს და ეს კი იწვევს უსაქმოდ დარ-

ჩენილ მუშების ისევ სამუშაოზე დაბრუნებას. ეს მართალია. მაგრამ, ნუ თუ ავიწყდება ეკონომისტს, რომ მუშა-
ძალის წარმოებასაც აწესრიგებს მეტოქეობა და რომ მუშა-
ძალის რაოდენობა მუდამ დამოკიდებულია სამუშაო საშუა-
ლებებზე. მანქანა მართლაც რომ ასეთ უპირატესობას აძ-
ლევდეს მუშებს, მაინც მეტოქე მუშები მეტი აღმოჩნდე-
ბოდა და ეს უპირატესობა მოსაჩვენებელი. შეიქმნებოდა
მანქანების-მიერ მუშებისთვის მოტანილი სიავე კი (მუშე-
ბის ერთი ნაწილისათვის ანაზღეული შეწყვეტა არსებო-
ბის სახსრისა, ხოლო მეორე ნაწილისათვის ხელფასის
დაცემა) რეალური რჩება. განა ეკონომისტს ავიწყდება,
რომ გამოგონებანი შეუჩერებლივ ვითარდებიან და რომ
ეს სიავე მუდმივია? განა მან დაივიწყა, რომ ჩვენი ცი-
ვილიზაციის-მიერ გამოწვეულ შრომის განაწილების და
მის შეუჩერებლივ ზრდის გამო, მუშას მხოლოდ იმ შე-
მთხვევაში შეუძლია არსებობა, თუ იგი თავის სამუშაო
ძალას ერთ გარკვეულ მანქანას ახმარს და ერთ გარკვე-
ულ წვრილმან სამუშაოს ადგია. განა მას დაავიწყდა, რომ
მოწიფულ შუშისათვის თითქმის შეუძლებელია ერთგვარ
სამუშაოდან ახალ, მეორეგვარ სამუშაოზე გადასვლა!

მანქანების გავლენის გარჩევამ ჩვენ მიგვიყვანა მეორე,
უფრო შორეულ საკითხთან, — საქარხნო სისტემის სა-
კითხთან; მაგრამ მისი განხილვისათვის ჩვენ არც სურვილი,
არც ღრო არა გვაქვს ამ ჟამად. იმედი კი გვაქვს, მალე
მოგვეცემა შეძლება დაწვრილებით შევეხოთ ამ სისტემის
საზიზღარ უზნეობას და შეუბრალებლად გამოვაშკარა-
ვოთ ეკონომისტთა ორპირობა, რომელიც ნათლად იხა-
ტება ამ შემთხვევაში.

ფ. ვნგელსი,

ი 3833
1905

საკოლიტიკო და სალიტერატურო გაზეთი

„ი ვ ე რ ი ა“.

1905 წ.

გამოდის ყოველ-დღე.

წლის განმავლობაში რედაქცია დაურიგებს ხელის-შემწერლებს

პრემიალ 12 წიგნს

საერთო სათაურით: „ივერიის ბიბლიოთეკა“, რომელშიაც მოთავსებული იქნება: ბელეტრისტული და სამეცნიერო თხზულებანი და წერილები ქართველ და უცხო მწერალთა.

გაზეთის ფასი: 1 აგვისტოდან წლის დამლევამდის 4 მ. 50 კ., რომლის გადახდა ნაწილ-ნაწილადც შეიძლება.

ცალკე ნომერი გაზეთისა ღირს 3 კაპ.

რედაქცია იმყოფება ფრეილინის ქუჩაზე, № 5.

საფოსტო ადრესი: Тифлисъ, Редакція газ. „Иверія“.